

**DIE GELOFTE VAN 16 DESEMBER 1838:
DIE HERDENKING EN BETEKENIS DAARVAN,
1838 TOT 1910**

deur

ALANA BAILEY

Voorgelê ter vervulling van ‘n deel van die vereistes vir die graad

**MAGISTER HEREDITATIS CULTURAEQUE SCIENTIAE:
GEDOSEERD (KULTUURGESKIEDENIS)**

in die

**Fakulteit Geesteswetenskappe
Universiteit van Pretoria
Pretoria
Oktober 2002**

Leier : Prof. O.J.O. Ferreira
Medeleier : Prof. J.S. Bergh

*Afrikaners! viert feest, heft het harte naar boven,
De gelofte der vad'ren getrouw! 't Is uw plicht,
Uw behoefte en voorrecht, uw God thans te loven
Voor de roemrijke daad door die helden verricht.¹*

---

¹ Uittreksel uit: N. Hofmeyr, Dingaansdag [gedig], *The Friend*, 1903-12-21, p. 6.

INHOUD

Afkortings	v
Voorwoord	vi
HOOFSTUK I: INLEIDING	1
1. Probleemstelling en historiografiese posisionering	1
2. Metodiek	3
3. Woordoms krywings	5
a. Afrikaner	5
b. Gelofte	6
c. Die dag 16 Desember	7
d. Trekkers	8
e. Volksfeeste	9
HOOFSTUK II: OORSPRONG VAN DIE GELOFTE VAN 1838	11
1. Die Groot Trek tot Desember 1838	11
2. Aflegging van die Gelofte	14
3. Die Slag van Bloedrivier (16 Desember 1838)	19
4. Betekenis van die Slag	21
5. Bewoording van die Gelofte	24
HOOFSTUK III: VROEGSTE HERDENKINGS VAN DIE 1838-GELOFTE (1838 TOT 1863)	27
1. Eerste nakoming (1838)	27
2. Vroeë herdenkings van die Gelofte (1839 tot 1863)	27
a. Bou van die Geloftekerk, Pietermaritzburg	27
b. Vroeë invloed van die Slag en Gelofte	28
c. Informele vierings (1840 tot 1863)	29
HOOFSTUK IV: VIERINGS MET GEDEELTELIKE STATUTÊRE ERKENNING TOT NA DIE ANGLO-TRANSVAALSE OORLOG (1864 TOT 1881)	33
1. Herdenkings herleef en groei in Natal (1864)	33
2. Erkenning en herdenkings in die ZAR (1865 tot 1878)	36
a. Statutêre erkenning in Transvaal (1865)	36
b. Herdenkings in die ZAR tot met die Britse Anneksasie in 1877	37
c. Transvaalse herdenkings onder Britse beheer (1877 en 1878)	41
3. Wyer belangstelling in die Gelofte in die Oranje-Vrystaat (1869 tot 1878)	42
4. Vooraand (1879) en verloop van die Anglo-Transvaalse Oorlog (1880 tot 1881)	42
a. Wyer bekendstelling van die Gelofte (1879)	42
b. Volksbyeenkoms en Gelofteviering by Wonderfontein (1879)	43
c. Volksvergadering by Paardekraal en die ontstaan van die sogenaamde Paardekraalgelofte (1880)	44
d. Die Anglo-Transvaalse Oorlog (1880 tot 1881)	47

5.	Geloftevierings van 1881	48
a.	Dankfees by Paardekraal (13 tot 16 Desember 1881)	48
b.	Ander herdenkings van 1881	51
6.	Invloed van die Anglo-Transvaalse Oorlog op herdenkings	51

HOOFSTUK V: HERDENKINGS MET GEDEELTELIKE STATUTÊRE ERKENNING TOT DIE VOORAAND VAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1882 TOT 1898)	52
--	----

1.	Byeenkomste in die Boererepublieke en Natal (1882 tot 1885)	52
2.	Feeste van 1886	55
a.	Staatsfees by Paardekraal	55
b.	Vrystaatse fees by Doornkraal	56
3.	Desentralisasie van Transvaalse herdenkings (1887)	56
4.	Halfeeufees van die Gelofte by Bloedrivier (1888)	56
5.	Paardekraalfeeste (1888 tot 1891)	57
a.	Kerklike fees (1888)	57
b.	Oprigting van die Paardekraalmonument	59
c.	Paardekraalfees (1890)	59
d.	Paardekraalse Staatsfees (1891)	59
6.	Uitbreiding van herdenkings in Transvaal (1892 tot 1895)	61
a.	Erkenning deur die Ned. Geref. Kerk (1892)	61
b.	Gemeenskapsfeeste groei in Transvaal (1892 tot 1893)	61
7.	Herdenkings groei in die Oranje-Vrystaat (1890 tot 1894)	62
a.	Invloed van die Jongelings Debat- en Skietoefeningsvereniging	62
b.	Statutêre erkenning in die Oranje-Vrystaat (1894)	63
c.	Onmin oor feesvierings	64
d.	Vrystaatse feeste van 1894	64
8.	Transvaalse herdenkings van 1894	65
a.	Poging tot insluiting onder Sondagwetgewing	65
b.	Die “dubbele Sabbat” van 1894	65
9.	Laaste vier jaar se vierings voor die Anglo-Boereoorlog (1895 tot 1898)	66
a.	Vegkop (1895)	66
b.	Bloukrans (1895)	66
c.	Jamesoninval (1895)	67
d.	Entoesiastiese vierings in 1896	67
e.	Herdenkings van 1897 en 1898	71

HOOFSTUK VI: HERDENKINGS TYDENS DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1899 TOT 1901)	72
---	----

1.	Oorwinnings en entoesiastiese vierings (1899)	72
a.	Vierings aan die front	72
b.	Eerbetoon in die ZAR	72
2.	Terugslae en somberder byeenkomste (1900)	74
a.	Britse verwydering van Paardekraal se klipstapel	74
b.	Vierings aan die front	76
c.	Saamtrek by Nooitgedacht op 16 Desember 1900	76
d.	Herdenkings deur Boerekrygsgevangenes	77

3.	Herdenkings in verslaendheid (1901)	79
a.	Laaste vierings aan die front	79
b.	Herdenkings in konsentrasiekampe	79
c.	‘n Nuwe gelofte in Ahmednagar Boerekrygsgevangenekamp	80
4.	Aanbreek van ‘n nuwe era (1902)	81
HOOFSTUK VII: VIERINGS TOT MET DIE TOTSTANDKOMING VAN DIE UNIE VAN SUID-AFRIKA (1902 TOT 1910)		82
1.	Aanvanklike herdenkings na afloop van die Anglo-Boereoorlog (1902)	82
2.	Verwikkelinge rondom die Gelofte en herdenkings in 1903	83
a.	Statutêre erkenning in Transvaal	83
b.	Gerugte oor Dingaansdag 1903	84
c.	Transvaalse geleentheidprogramme	84
d.	Vrystaatse statutêre erkenning en vierings	84
e.	Gedigte ter herdenking van Dingaansdag	85
f.	Feesherlewing in Natal	90
3.	Byeenkomste van 1904	91
a.	Begrafnis van oud-pres. Paul Kruger (16 Desember 1904)	91
b.	Ander Transvaalse Dingaansdagherdenkings van 1904	92
c.	Vrystaatse en Natalse vierings van dié jaar	92
4.	Wyer inhoud vir Geloftevierings (1905 tot 1906)	94
a.	Ontstaan van die kransleggingstradisie op 16 Desember (1905)	94
b.	Transvaalse feeste van 1905	95
c.	Dingaansdagkontroversie onder Vrystaatse handelslui (1905)	95
d.	‘n Vrystaatse herdenking van 1905	96
e.	Poging tot Kaapse statutêre erkenning (1906)	97
f.	Dingaansdag 1906	97
5.	Feeste en pogings tot statutêre erkenning op die vooraand van Uniewording (1907 tot 1909)	98
a.	Eerste gesprekke oor nasionale vakansiedae (1907)	98
b.	Herdenkings van 1907	98
c.	Pogings om wyer statutêre erkenning vir Dingaansdag te verkry (1908)	99
d.	Gelofteherdenkings en geleentheidsprogramme van 1908	100
e.	Dingaansdag 1909	102
6.	Gelofteherdenkings in die Unie van Suid-Afrika (1910)	105
a.	Nasionale statutêre erkenning vir 16 Desember	105
b.	Fondsinsameling ten bate van die Vrouemonument	106
c.	Transvaalse herdenkings	106
d.	Vierings in die Oranje-Vrystaat	109
e.	Herdenkings en houdings in Natal en die Kaapprovinsie	110
f.	Toekoms	110
HOOFSTUK VIII: GEVOLGTREKKING		111
1.	Ontwikkeling van Gelofteherdenkings (1838 tot 1910)	111
2.	Betekenis van Gelofteherdenkings (1838 tot 1910)	114
3.	Gelofteherdenkings na 1910	119
BRONNE		121

AFKORTINGS

AREA	Argief vir Eietydse Aangeleenthede
ATKV	Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging
B.D.	Baccalaureus Divinitatis
CJV	Christelike Jongeliedevereniging
D. Phil	Doctor Philosophiae
FAK	Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge
GEM	Geestelike Eeufeesmonument
Ned. Geref.	Nederduitse Gereformeerde [Kerk]
Ned. Herv.	Nederduitsch Hervormde [Kerk]
OVS	Oranje-Vrystaat
SAVF	Suid-Afrikaanse Vrouefederasie
SVK	Sentrale Volksmonumentekomitee
U.O.V.S.	Universiteit van die Oranje-Vrystaat
U.P.	Universiteit van Pretoria
VSA	Verenigde State van Amerika
YMCA	Young Men's Christian Association
ZAR	Zuid-Afrikaansche Republiek

VOORWOORD

Die Raad van die Voortrekkermuseum in Pietermaritzburg word opreg bedank vir die finansiële skenking wat hierdie navorsing moontlik gemaak het. Tydens die soektog na inligting, is waardevolle hulp landswyd van biblioteek- en argiefpersoneel ontvang. Dr. P.J. Lor en die leeskamerpersoneel van die Nasionale Biblioteek in Pretoria, asook mej. Esta Jones van die Argief vir Eietydse Aangeleenthede in Bloemfontein, verdien 'n besondere woord van dank. Moeilik vindbare bronne is met die uiters gewaardeerde hulp van mev. Estelle Pretorius van die Voortrekkermonument Erfenisterrein en dr. Dioné Prinsloo opgespoor. Verskeie individue en organisasies het toestemming verleen dat hulle dokumenteversamelings vir die studie geraadpleeg kon word. Dit word hoog op prys gestel en erkenning word in die bronnelys aan hulle verleen.

Spesiale dank word aan mnr. Martin en mev. Linda Zöllner betuig vir hulp met die rekenaar wat vir die studie gebruik is. Geen woorde kan vergoed vir hulle opofferings nie.

Mev. Estelle Pretorius het die noukeurige taalversorging van die manuskrip waargeneem, wat met groot waardering erken word.

Ten slotte gaan my opregte dank en waardering aan my ouers vir hulle aanmoediging en proefleeshulp, asook aan proff. O.J.O. Ferreira en J.S. Bergh wat die vertrouwe in my gehad het om my vir die taak aan te beveel en my deurentyd met hulle insig en advies tot die voltooiing daarvan gelei het.

**DIE GELOFTE VAN 16 DESEMBER 1838:
DIE HERDENKING EN BETEKENIS DAARVAN, 1838 TOT 1910**

deur

ALANA BAILEY

Leier : Prof. O.J.O. Ferreira

Medeleier : Prof. J.S. Bergh

Departement Historiese en Erfenisstudies

Voorgelê ter vervulling van ‘n deel van die vereistes vir die graad

MAGISTER HEREDITATIS CULTURAEQUE SCIENTIAE (KULTUURGESKIEDENIS)

In Desember 1838 het ‘n kommando Trekkers teen die Zulukoning Dingane (c. 1795-1840) se leër opgetrek, nadat die Trekkers gevoelige verliese onder dié strydmag gely het. Omdat hulle teen ‘n oormag Zulukrygers te staan sou kom, het die Trekkers hulle onder leiding van A.W.J. Pretorius (1798-1853) en S.A. Cilliers (1801-1871) met ‘n gelofte tot God verbind. Die presiese woorde is nie aangeteken nie, maar ooggetuies se latere weergawes hiervan, dui aan dat God se hulp gevra is om die oorwinning oor die Zululeër te behaal. Indien dit sou gebeur, sou die Trekkers en hulle nageslagte die dag van die sege jaarliks aan God alleen wy. Die oorwinning is op 16 Desember 1838 tydens die Slag van Bloedrivier verwerf en die eerste nakoming van die Gelofte het dieselfde dag nog op die slagveld plaasgevind. So het die oudste Afrikanervolksfees, later bekend as Dingaans- of Geloftedag, ontstaan.

Aanvanklik is die Gelofte op klein skaal deur gesinne en geloofsgenote herdenk. In 1864 het die Algemene Kerkvergadering van die Afrikaners se Natalse Kerke aanvaar dat 16 Desember voortaan as kerklike dankdag in al hulle gemeentes gevier sou word. Dit was hoofsaaklik die gevolg van twee Herlewingsgesinde Nederlandse predikante, di. D.P.M. Huet (1827-1895) en F.L. Cachet (1835-1899),

se beywering vir die grootskaalse herdenking van die Gelofte deur Afrikaners. In 1865 het die Uitvoerende Raad van die Zuid-Afrikaansche Republiek bepaal dat 16 Desember ‘n openbare vakansiedag in dié Boererepubliek sou wees. Tydens die Anglo-Transvaalse (1880-1881) en Anglo-Boereoorlog (1899-1902) het die nakoming van die Gelofte Afrikaners besiel. ‘n Uiteers nasionalistiese betekenis is gevolglik aan die vierings geheg. Byeenkomste het deur die ZAR, Oranje-Vrystaat en noordelike Natal op toenemend georganiseerde skaal uitgebrei. In 1894 het die Vrystaatse Regering dit ook tot publieke vakansiedag verklaar. Engelssprekendes en anderskleuriges het oor die algemeen min betekenis aan die Gelofte geheg en 16 Desember in dorpe en stede vir vryetydsbesteding aangewend. In 1910 is ‘n wetsontwerp aanvaar waarvolgens 16 Desember vanaf 1911 ‘n nasionale vakansiedag (Dingaansdag) in die Unie van Suid-Afrika sou wees.

Die byeenkomste ter nakoming van die Gelofte van 1838 het ‘n onuitwisbare invloed op die Afrikaner en selfs die Suid-Afrikaanse kultuurgeskiedenis gehad. Dit het ‘n belangrike godsdienstige, nasionale, sosiale en opvoedkundige rol in die volkslewe gespeel en die Afrikaner se kreatiwiteit, historiese bewussyn, norme en interkulturele verhoudings gestimuleer en gevorm. In 1952 is die naam van die nasionale vakansiedag van Dingaansdag na Geloftedag verander. In die post-apartheid bestel na 1994 het die dag steeds ‘n publieke vakansiedag gebly, hoewel die naam daarvan na Versoeningsdag verander is. Die behoud hiervan is as ‘n belangrike gebaar van rekonsiliasie tussen Afrikaners en ander landsburgers beskou.

‘n Studie van Suid-Afrikaners se uiteenlopende benaderings tot die herdenking van die 1838-Gelofte, beginnende by die vroegste vierings daarvan van 1838 tot 1910, kan bydra tot wedersydse begrip en versoening.

**THE COVENANT OF 16 DECEMBER 1838:
ITS COMMEMORATION AND SIGNIFICANCE, 1838 TO 1910**

by

ALANA BAILEY

Supervisor : Prof. O.J.O. Ferreira

Co-supervisor : Prof. J.S. Bergh

Department of Historical and Heritage Studies

Submitted as partial requirement for the degree

MAGISTER HEREDITATIS CULTURAEQUE SCIENTIAE (CULTURAL HISTORY)

After suffering heavy losses at the hands of the warriors of Zulu King Dingane (c. 1795-1840), a Voortrekker commando advanced against the former in December 1838. As it was evident that they would be faced by superior enemy numbers, the Voortrekkers were induced by A.W.J. Pretorius (1798-1853) and S.A. Cilliers (1801-1871), to enter into a covenant with God. Its exact words were not recorded, but eyewitnesses' later versions concurred that God had been requested to assist them in vanquishing the Zulu Army. Should they be victorious, the Voortrekkers undertook that they and their descendants would annually dedicate the day of the conquest to the glory of God alone. The Battle of Blood River took place on 16 December 1838, marking the Voortrekkers' desired victory. On the same day, the Covenant was fulfilled for the first time on the very battlefield. Thus the oldest Afrikaner national celebration, later known as Dingaan's Day or Day of the Covenant, came about.

Initially the Covenant was commemorated in a small way by families and religious associates. In 1864 the General Synod of the Afrikaners' Natal Churches agreed that 16 December would henceforth be

celebrated as ecclesiastical day of thanksgiving by all its congregations. This was the result of the efforts of two Dutch clergymen and supporters of Revival Theology, namely Revs. D.P.M. Huet (1827-1895) and F.L. Cachet (1835-1899). In 1865 the Executive Counsel of the South African Republic declared 16 December to be a public holiday in this Boer Republic. During the Anglo Transvaal (1880-1881) and Anglo Boer Wars (1899-1902), the commemoration of the Covenant inspired Afrikaners. The celebrations acquired a deeply nationalistic significance. A growing number of Covenant ceremonies were annually being organised throughout the Boer Republics and northern Natal. In 1894 the Government of the Free State also declared 16 December to be a public holiday. English-speaking compatriots and members of other races in general attached little importance to the Covenant, normally utilising 16 December for recreational purposes only. In 1910 an act was passed by Parliament according to which 16 December would be celebrated as a national holiday (Dingaan's Day) throughout the Union of South Africa, as of 1911.

The celebration of the Covenant of 1838 has had an inestimable influence on Afrikaner and even South African cultural history. It played an important religious, national, social and educational role in everyday life, stimulating and shaping the Afrikaner's creativity, historical consciousness, ethics and intercultural relations. In 1952 the name of the day was changed from Dingaan's Day to Day of the Covenant. After 1994, in post-apartheid South Africa, it has still remained a public holiday, even though it is now known as Day of Reconciliation. The fact that it has been retained as a holiday is regarded as a significant gesture of goodwill towards Afrikaners.

A study of South Africans' diverse attitudes towards the celebration of the Covenant of 1838, starting with the earliest commemorations between 1838 and 1910, may contribute towards mutual understanding and harmony.

SLEUTELTERME

Afrikaner	Christelike geloof
Dingaansdag	Dingaansfees
gelofte	Geloftefees
Groot Trek	Paardekraal
Slag van Bloedrivier	Trekkers
volksfees	Voortrekkers
Zulu	16 Desember

KEY TERMS

Afrikaner

Battle of Blood River

Christian religion

Covenant

Covenant celebration

Dingaan's Day

Great Trek

national festival

Paardekraal

Trekkers

Voortrekkers

vow

Zulu

16 December

I. INLEIDING

1. PROBLEEMSTELLING EN HISTORIOGRAFIESE POSISIONERING

Die herdenking van die Geloofte van 1838 het aanleiding gegee tot die oudste van al die Afrikaner se historiese feeste.¹ Deur die jare is daar waarskynlik al meer oor die viering van 16 Desember, as oor enige ander Suid-Afrikaanse vakansiedag geskryf, gedebatteer en gefilosofeer. Daar is diegene wat die onderwerp as holrug gery beskou, maar juis omdat dit meer as ‘n eeu en ‘n half lank so ‘n prominente of selfs kontroversiële onderwerp bly, is dit nodig om die gebeure rondom die datum voortdurend aan nuwe ondersoek en waardebeplanning te onderwerp. Sodoende kan die werklike betekenis en implikasie van die Geloofte en die nakoming daarvan in die eietydse situasie belig word.²

Daar is geen tekort aan ongepubliseerde en gepubliseerde inligting oor die Slag van Bloedrivier en die Geloofte van 1838 nie. In ‘n navorsingsverslag wat in 2002 hieroor voltooi is, is byvoorbeeld meer as vyfhonderd-en-twintig artikels in periodieke publikasies geïdentifiseer wat dit direk of indirek as onderwerp het.³ Die vier monografieë wat die nuttigste inligting oor die ontstaan en nakoming van die Geloofte bevat, is waarskynlik D.W. Krüger se *Die viering van Dingaansdag 1838-1910* wat ongeveer in 1938 verskyn het, *Geloftedag* wat in 1961 uit die pen van M.J. Swart verskyn het, *Ons Volksfeeste* wat P.H. Kapp in 1975 as deel van die reeks genaamd *Die Afrikaner en sy kultuur* onder redaksie van P.W. Grobbelaar gepubliseer het, asook W. Marais se *Geloftedag en die toekoms van die Afrikaner* van 1996. Die eerste drie publikasies handel spesifiek oor die wyse waarop die Geloofte nagekom is. Krüger en Swart het die vierings vanaf 1838 in chronologiese volgorde behandel, terwyl Kapp dit meer tematies bespreek het. Al drie outeurs het die indruk geskep dat weinig vierings tussen 1838 en 1910 plaasgevind het. Verder het hulle hoofsaaklik op die grootste byeenkomste gekonsentreer wat in dié tydperk gehou is, byvoorbeeld Paardekraal se Staatsfeeste van 1881, 1886, 1891 en 1896, asook die begrafnis van oud-pres. S.J.P. (Paul) Kruger (1825-1904) in 1904.⁴ Aandag is sporadies aan wetgewing rondom die viering van 16 Desember verleen, maar oor minder

---

¹ S.D. Snyman en S.L. Barnard, Gedagtes oor Geloftedag, *Acta Theologica* 12(2), Desember 1992, p. 113.

² P.H. Kapp, Ons volksfeeste, in P.W. Grobbelaar (red.), *Die Afrikaner en sy kultuur III*, p. 97.

³ A. Bailey, *Geloftedagvierings in Suid-Afrika, 1910 tot 1994*, Ongepubliseerde verslag, U.P., 2002, pp. 618-634.

⁴ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 444.

prominente of gedentraliseerde feesvierings, die ontstaan van feesgebruike en die persepsies oor die betekenis van die Geloofte in die jare voor 1911 is min vertel. Marais se werk is nie veronderstel om ‘n historiografiese ontleding van die Geloofte te wees nie. Dit is geskryf as ondersoek na die betekenis van die Geloofte vir die Afrikaner in die onmiddellike post-apartheid bestel. Dit bevat egter ‘n beknopte chronologiese weergawe van hoe die Geloofte sedert die ontstaan daarvan herdenk is. Ongelukkig kom foute ook daarin voor, wat deur die jare gereeld deur outeurs gemaak is, byvoorbeeld dat die Vrystaatse Owerheid 16 Desember eers in 1903 (in plaas van 1894) tot openbare vakansiedag geproklameer het.⁵ Ten einde bogenoemde hiante aan te vul, foute te korrigeer en jarelange argumente rondom die ontstaan van die Geloofte te ondersoek, was ‘n studie van die onderwerp tot die totstandkoming van die Unie van Suid-Afrika in 1910 noodsaaklik.

Primêre navorsing in dié verband het die persepsie dat die Geloofte tussen 1838 en 1910 op ‘n baie beperkte skaal gevier is, duidelik verkeerd bewys. Sogenaamde Dingaansdaggebruike wat algemeen met vierings van die twintigste eeu geassosieer word, het dikwels al in die negentiende eeu beslag gekry. Betekenisse wat in die twintigste eeu aan die Geloofte geheg is, is insgelyks reeds in negentiende-eeuse uitsprake daaroor te vinde. Navorsing oor die herdenking van die Geloofte in die eerste twee-en-sewentig jaar van die bestaan daarvan, sal hopelik kan lei tot ‘n dieper insig oor die redes waarom hierdie herdenkings sedert 1838 so ‘n verneme rol in veral die Afrikaner se kultuurlewe speel en ook verduidelik hoe die vierings tot die hedendaagse programme ontwikkel het. Die vele bronne wat deur die jare bepaalde standpunte oor die ontstaan en betekenis van die Geloofte herhaal het, is bewys daarvan dat aanvegbare en verkeerde persepsies daaroor nog nie finaal ter ruste gelê is nie en dat sekere vrae daaromheen waarskynlik nooit ten volle beantwoord sal kan word nie.

Dit is essensieel vir ‘n intellektuele gemeenskap om die historiese, estetiese, filosofiese en kulturele dimensies van sy bestaan deurentyd na te vors en te interpreteer,⁶ wat presies is wat met die studie nagestreef word.

---

⁵ Republiek van die O.V.S., *O.V.S. wetten 1892-1898*, p. 46; W. Marais, *Geloftedag en die toekoms van die Afrikaner*, p. 13.

⁶ C. Malan, Viool en voorlaaier: Kultuurstudie in ‘n Rome wat brand, *EKUS-reeks I*, p. 8.

2. METODIEK

Ten einde die inligting wat oor herdenkings van die Gelofte van 1838 beskikbaar is, sinvol te rangskik, word dit hoofsaaklik chronologies weergegee. Dit sal bydra om die ontwikkelingslyn van byeenkomste aan te toon.

‘n Besonder talryke hoeveelheid bronne is oor die Groot Trek beskikbaar. Dit sluit mondelinge en skriftelike oorleweringe van Trekkers — byvoorbeeld die dagboek van eerw. Erasmus Smit (1778-1863)⁷, hulle nageslag en anderskleurige waarnemers van die Trek in, asook biografieë van prominente Trekkers en monografieë oor die Trek in die algemeen. Soveel van hierdie bronne as moontlik is geraadpleeg tydens die aanvanklike studie wat die skryf van hierdie mini-verhandeling voorafgegaan het. Aangesien die tema van die studie tot die betekenis en viering van die Gelofte van 1838 tot 1910 beperk is, is met ‘n bondige oorsig van die Groot Trek en Slag van Bloedrivier uit betroubare sekondêre bronne volstaan. In die bronnelys word ook slegs verwys na werke wat direk in die verhandeling aangehaal word of spesifiek noodsaaklike agtergrondinligting oor die tema voorsien het.

Die kontroversie omtrent besonderhede van die Slag van Bloedrivier word in die volgende hoofstuk met verwysing na heelwat bronne genoem. Hiermee word aangedui dat die debat oor die Slag en Gelofte reeds dekades lank gevoer word. Die doel met hierdie studie is nie om aan te toon watter standpunte meer of minder aanvaarbaar is nie, maar bloot om te wys op die verskillende interpretasies wat deur die jare aan die bekende historiese feite gekoppel is. Noukeurige navorsers soos G.S. Preller, F.J. du Toit Spies, C.J. Uys, M.J. Swart, C.F.J. Muller, F.A. van Jaarsveld, B.J. Liebenberg en H.B. Thom, om net enkeles te noem, het almal na die klein hoeveelheid beskikbare primêre bronne oor die Slag teruggegaan, dit aan interne en eksterne kritiek onderwerp en tot gevolgtrekkings gekom wat nie noodwendig ooreenstem nie. Die feit is dat alle primêre bronne oor die onderwerp gebreke het en dat onbetwisbare antwoorde waarskynlik nooit op die vrae gevind kan word nie. Om dié rede het die Gelofte ook deur die jare verskillende betekenis vir verskillende mense verkry en het uiteenlopende feestradisies daaromheen ontwikkel, soos aangedui sal word.

---

⁷ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 728.

Tydens die navorsing is verskeie primêre bronne, mediaberigte en -verslae geraadpleeg. Laasgenoemde gee die tydgenootlike perspektief en beleving van herdenkings treffend weer. Dit vernietig ook die valse persepsie dat die nakoming van die Geloofte vir sowat sewentig jaar na die aflegging daarvan grotendeels verwaarloos is.

Omdat koerante tydens, of pas na die gebeure waaroor berig word, verskyn en aan die aandag van die breë publiek blootgestel word, kan hulle as nuttige bronne beskou word. Tog moet die navorser die subjektiwiteit van die pers in gedagte hou en inligting wat uit hierdie publikasies verkry word, met ander tydgenootlike bronne vergelyk. ‘n Deeglike kennis van die reputasie van die onderskeie koerante dra tot ‘n objektiewe beoordeling daarvan by.⁸

Daar is gepoog om beide Afrikaanse en Engelse dagblaai te raadpleeg. Die taak is bemoeilik deur die feit dat talle uitgawes van die koerante ontbreek of op mikrofilms beskikbaar is wat bykans onleesbaar is. ‘n Voorbeeld hiervan is die mikrofilm van eksemplare van die dagblad *The Star* wat in Desember 1910 verskyn het. Dit is in 1998 in die Nasionale Biblioteek in Pretoria geraadpleeg en was moeilik leesbaar. Toe dit in 2002 weer gebruik is om besonderhede van verwysings te kontroleer, kon die berigte nie meer ontsyfer word nie. ‘n Verdere frustrasie is dat slegs opskrifte in enkele publikasies (byvoorbeeld *The Star* van 1903 en 1908) duidelik was, wat bewys het dat daar wel oor herdenkings geskryf is, maar die teks van die berigte kon net nie gelees word nie. Die toestand van die films is kommerwekkend en die vraag kan gevra word of hierdie bronne oor ‘n eeu nog vir navorsers bruikbaar sal wees.

Soos reeds vermeld, is die herdenking van die Geloofte ‘n emosionele saak, wat beteken dat sekondêre bronne ook streng aan interne en eksterne kritiek onderwerp moes word. Haas elke skrywer het iewers ‘n opinie probeer lug oor hoe 16 Desember na sy of haar mening gevier moes word. Gelukkig was die meeste van die idees op tydperke na 1911 van toepassing en kon die feite oor 1838 tot 1910 se herdenkings betreklik maklik uitgesif word.

Weens die omvang van beskikbare materiaal en die beperkte aard van hierdie skripsie, is besluit om van geen foto’s, sketse, kaarte of ander beeldmateriaal gebruik te maak nie. Dit op sigself is ‘n studie werd en word aan toekomstige navorsers oorgelaat.

---

⁸ L. Gottschalk, *Understanding history. A primer of historical method*, pp. 96-98.

Enkele tydskrifte, byvoorbeeld *Handhaaf* en *Die Hervormer*, se volumenommers is dikwels foutief. Daar is sover moontlik by die volgorde van volumenommers gehou wat van die ontstaan van sulke tydskrifte af gebruik is. Verder is die datums van geraadpleegde uitgawes deeglik gekontroleer, sodat dit as vernaamste leidraad vir die heropsporing van hierdie bronne kan dien.

Vanaf 1994 is talle Suid-Afrikaanse plekname amptelik verander. Aangesien hierdie verslag veral met die tydperk voor 1911 gemoeid is, is daar ter wille van eenvormigheid en duidelikheid by die ou plekname gehou.

3. WOORDOMSKRYWINGS

a. Afrikaner

Die naam Afrikaner of sy sekondêre vorm Afrikaander, is ongeveer drie eeue oud. Die begripsinhoud en gevoelswaarde daarvan het met die verloop van tyd en onder wisselende omstandighede baie verander. Die nasiebewustheid van die Afrikaner het veral in die twintigste eeu 'n onberekenbare groot rol in die Suid-Afrikaanse geskiedenis gespeel. Tog is dit uiters moeilik om 'n bevredigende, inklusiewe en eksklusiewe definisie van Afrikaner as spesifieke volksnaam te gee.⁹ Deur die jare is die vraag wie die Afrikaner is, dikwels ondersoek, sonder dat 'n bevredigende gevolgtrekking bereik is.¹⁰ Die FAK se definisie lui dat 'n Afrikaner enige persoon is wat hom of haar met die Afrikaanse taal en kultuur identifiseer.¹¹

Die mees algemene betekenis van Afrikaner verwys spesifiek na die blanke Afrikaanssprekende, hoewel stappe vanaf ongeveer 1960 geneem is om anderskleurige Afrikaanssprekendes daarby in te sluit. Wanneer historici die term Afrikanernasionalisme gebruik, verwys dit gewoonlik slegs na die nasionalisme van blanke Afrikaanssprekendes.¹²

---

⁹ J. du P. Scholtz, *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*, pp. 119-120; *Beeld*, 1999-03-23 (Skrywers beswaard oor Afrikaner-debat), p. 2.

¹⁰ F.A. van Jaarsveld, Die Groot Trek in die historiese bewussyn van die Afrikaners, in J.S. Bergh (red.), *Herdenkingsjaar 1988*, p. 101.

¹¹ D. Prinsloo, Toespraak: Geloftedag/Versoeningsdag, Geloftedagfees, Silverton (Pretoria), 1996-12-16, p. 19.

¹² J.C. Steyn, *Trouwe Afrikaners. Aspekte van Afrikanernasionalisme en Suid-Afrikaanse taalpolitiek 1875-1938*, p. 15.

Vir die doel van hierdie verslag word gebruik gemaak van die definisie wat die Afrikanervolk omskryf as dié gedeelte van die blanke gemeenskap wat Afrikaans as moedertaal het, wat die Afrikaanse geskiedenis as hulle eie geskiedenis beleef, wat vir hulle die Afrikaanse kultuur as hulle eie kultuur toe-eien en wat ander gelykgesinde en gelykgestemde landsgenote as hulle volksgenote aanvaar.¹³ Die meerderheid Afrikaners kan as Christene met ‘n Calvinistiese agtergrond beskou word.¹⁴

Dit is interessant dat daar juis dikwels by Gelofteherdenkings gefilosofeer word oor wie en wat die Afrikaner is. Op 16 Desember 1995 het ds. I.L. de Villiers (voormalige redakteur van *Rapport*) byvoorbeeld by Bloedrivier verklaar: “[Afrikaners] is mense wat Afrikaans praat máár ten diepste in hul hart voel: Ek, as alles van my afgestroop is, is ‘n Afrikaner. Ek vereenselwig my met dit wat my van ander volke onderskei. Dit maak nie saak wat my afkoms of kleur is nie. As ek diep en mistiek in my hart voel ‘Ek is ‘n Afrikaner’, is ek een en klaar.”¹⁵

b. Gelofte

Die eerste verwysings na plegtige ooreenkomste wat met die hedendaagse geloftes, ede en verbonde ooreenstem, word by die Sumeriese beskawing in die derde millennium voor Christus aangetref. Dit het in die Midde-Ooste ontwikkel as wyses waarop verhoudings tussen sosiale of politieke teenstanders gereguleer kon word.¹⁶

In hierdie studie word spesifiek na ‘n gelofte met ‘n Bybelse agtergrond verwys. Die woord vir gelofte wat meesal in die Ou Testament gebruik word, naamlik “nedè” of “nèdè”, is verwant aan die woord wat “afgesonder” en “gewy” beteken. Die tweede woord wat vir gelofte gebruik word, is “issár” wat van die Hebreeuse stamwoord kom wat “om te bind” beteken. Sodanige wydingsbindings kom op vele plekke in die Ou en Nuwe Testament ter sprake.¹⁷ ‘n Gelofte kan dus beskryf word as ‘n verbintenis van die siel¹⁸ — ‘n plegtige belofte aan God waardeur die aflegger homself, onder

¹³ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 10.

¹⁴ *Die Burger*, 1989-10-25 (Wie is die Afrikaner?), p. 11.

¹⁵ I.L. de Villiers as quoted by R.H. du Pré, Paper: “One nation, many Afrikaners”: The identity crisis of “brown” Afrikaners in post-Apartheid South Africa, and its implications for nation-building, Conference of the Afrikanerbond, Tygerberg, 1996-06-07, p. 13.

¹⁶ Anonymous, *Microsoft Encarta 96 Encyclopedia CD-Rom*, keyword: Covenant (Theology).

¹⁷ P.A. Verhoef, Wat is ‘n gelofte?, *Handhaaf* 12(3), November 1974, pp. 14-19.

¹⁸ J.M.C. van den Berg, Die kerk in die huis: Ons beloftes [sic] betaal, *Die Kerkbode* 89(2), 1962-01-10, p. 41.

aanroeping van God, hoorbaar of in die stilte van sy hart, plegtig verbind om iets te doen of na te laat. Dit is nie ‘n verdienstelike werk waardeur gepoog word om die Here se guns te wen nie, maar kan wel as ‘n tipe selfdissipline beskou word.¹⁹ Die Rooms-Katolieke en Protestantse leer stem saam dat slegs belofte kan word wat die Here behaag en wat tot die algemene welsyn van mens en God sal strek.²⁰ Indien Hy beskik wat in die gelofte gevra word, is dit uit genade en nie omdat daar enige verpligting op Hom rus nie. Juis omdat Hy die versoek van die gelofte vrywillig verhoor, moet dit getrou nagekom word.²¹ Die Bybel bevat talle waarskuwings teen die verbreking van geloftes.²² ‘n Gelofte moet ook ‘n pedagogiese element bevat — dit moet lei tot dank en boetvaardigheid aan God.²³

Die oorsprong van die Trekkers se Gelofte van 1838 is in die geskrifte van die Nederlandse Protestant en teologiese skrywer, Wilhelmus à Brakel (1635-1711) te vinde. Hy het ‘n gelofte beskryf as ‘n verbintenis met God om ‘n goeie saak wat binne die vermoë van die aflegger is, uit eie vrye wil te doen of te laat uit dankbaarheid of ter bevordering van die aflegger se geestelike welstand. Dit mag volgens hom in ‘n noodsituasie afgelê word om God se hulp te vra.²⁴

Aangesien die Trekkers se gebed tot God op die dae voor die Slag van Bloedrivier (16 Desember 1838) al bogenoemde elemente bevat, kan dit as ‘n egte gelofte beskou word. In die studie sal daarna as die Gelofte (met ‘n hoofletter) verwys word om dit van ander geloftes en ooreenkomste te onderskei.

c. Die dag 16 Desember

Ongeveer ‘n week voor die Slag van Bloedrivier (16 Desember 1838) is ‘n gelofte deur die Trekkerkommando onder leiding van hoofkommandant A.W.J. (Andries) Pretorius (1798-1853) aan God afgelê. Dit het behels dat die afleggers die Here versoek het om in die

¹⁹ F.J.M. Potgieter, Gelofte dag, *Handhaaf* 8(3), November 1970, p. 2.

²⁰ C.J. Mans, Die draagkrag van die Geloftes van 1838 en 1880, *Hervormde Teologiese Studies* 22(4), 1966, pp. 105-109.

²¹ J.A. Heyns, Die sin van Gelofte dag, *Gelofte dag* (5), 1957, p. 27.

²² J.M.C. van den Berg, Die kerk in die huis: Ons beloftes [sic] betaal, *Die Kerkbode* 89(2), 1962-01-10, p. 41.

²³ D.H. Groenewald, *Gelofte dag prediking*, B.D.-skripsie, U.P., 1973, p. 25.

²⁴ Persoonlike inligting: N. Sarkady, Argivaris, Nederduitsch Hervormde Kerkargief, Posbus 5777, Pretoria, 2001-04-24; E. Büchner en P. Strauss, “‘n Dankdag soos ‘n sabbat” – die Ned Geref Kerk en die gelofte van 1838 [sic], *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 34(3), September 1993, pp. 301-303.

komende slag teen die leër van die Zulukoning Dingane (c.1795-1840) te beskik dat die Trekkers die oorwinning behaal. Die kommandoede het plegtig belowe dat indien die Here die gebed sou verhoor, hulle die dag van die oorwinning elke jaar as dankdag aan God sou wy, ‘n kerk tot Sy eer (waar dit Hom behaag) sou oprig en die geskiedenis van die gebeure aan hulle nageslag sou verhaal. Dit alles sou uitsluitlik geskied om die Here se Naam te verheerlik en die eer van die oorwinning aan Hom alleen te gee.

Op Sondag 16 Desember 1838 is die oorwinning wel deur die Trekkers behaal. In die dekades wat gevolg het, is die dag op uiteenlopende wyses en onder verskillende benamings in Suider-Afrika herdenk, ten einde die Gelofte na te kom. In 1910 is dit die eerste keer amptelik in die Unie van Suid-Afrika onder die benaming Dingaansdag gevier.²⁵ Die naam verwys na Dingane en het oorspronklik te kenne gegee dat sy tirannie op die dag tot ‘n einde gekom het.²⁶ Daar was verskeie besware teen hierdie benaming en vanaf 1952 is dit na Geloftedag verander.²⁷ Op 27 April 1994 het die eerste demokratiese Suid-Afrikaanse verkiesing plaasgevind. Die Regering het die nasionale vakansiedae vervolgens hersien ten einde alle volksgroepe se behoeftes in ag te neem en een van die besluite wat hieruit voortgespruit het, is dat 16 Desember vanaf 1995 as Versoeningsdag bekendstaan.²⁸

Vir die doel van hierdie studie sal die dag Dingaansdag genoem word, soos dit uitsluitlik tussen 1838 en 1910 bekend was.

d. Trekkers

Die Groot Trek (1834-1840) was ‘n massa-emigrasie deur ‘n georganiseerde groep van ongeveer vyftienduisend inwoners van die Kaapkolonie. Hulle het meestal bestaan uit Afrikanergrensboere uit die oostelike distrikte van die kolonie en hulle het op vasgestelde tye onder aanvoering van verskillende leiers na die binneland van Suider-Afrika weggetrek. Hulle

---

²⁵ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, pp. 194, 559-560; M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 5-6, 46.

²⁶ B. Spoelstra, Kan Geloftedag oorlewe?, *Instituut vir Reformatoriese Studiestukke* F1(180), p. 12.

²⁷ Unie van Suid-Afrika, *Wette van die Unie van Suid-Afrika 1952*, pp. 36, 38.

²⁸ K. Malan en J. du Plessis, Verby is die dae van die super-Afrikaner ... maar dis nie tyd vir sak en as nie, *Insig*, September 1994, p. 26; Republiek van Suid-Afrika, *Wette van die Republiek van Suid-Afrika geklassifiseer en geannoteer van 1910 af XXIX – Sondae en Openbare Vakansiedae*, pp. 6, 22.

ideaal was om nie weer na die Kaapkolonie terug te keer nie, maar in die binneland ‘n eie staat en samelewing tot stand te bring.

Die Trekkers het hulleself nie Voortrekkers genoem nie. Laasgenoemde benaming is eers vanaf ongeveer 1880 gebruik.²⁹ In hierdie studie sal dus hoofsaaklik na hulle as die Trekkers verwys word.

e. **Volksfeeste**

‘n Fees wat gemeenskaplik aan ‘n bepaalde volk is, kan heidens of Christelik van oorsprong wees. Dit mag op ‘n voorvaderlike erfenis berus en aan ‘n tradisie of ritueel gekoppel wees. Sommige feeste vereis aktiewe deelname van die volk, maar dit hoef nie noodwendig vrolik van aard te wees nie. Dit weerspieël die gebondenheid van die individu aan sy volk, land of gemeenskap en het selde ‘n kommersiële doel. Feeste ter herinnering aan historiese gebeure of persone is ‘n moderne fase in die ontwikkeling van volksfeeste. Sulke vierings word dikwels as nasionale feeste getipeer omdat hulle in verband met die militêre, politieke, kulturele of nasionaal-godsdienstige lewe van die volk staan.

Anders as Europeërs wat ‘n lang heidense voorgeskiedenis het, was die meeste van die Afrikaner se voorvaders reeds ten tye van die volkswording Protestantse Christene. Dit gee aan sy volksfeeste ‘n geaardheid wat van Europese feeste verskil. Anders as in die stamlande, is die karakter daarvan nugter en sober en weerspieël dit as sodanig die Afrikaner se volksaard.³⁰ Vir die lede van die volk het dit ‘n kulturele, politieke en godsdienstige betekenis. Dit gee uiting aan hulle nasionale bewussyn en strewe. Die viering daarvan is dus nie bloot die handhawing van ‘n tradisie net om die tradisie, soos wat dikwels in Europa die geval is, nie.

Die Afrikaner se feeste kan ingedeel word in historiese, godsdienstig-kerklike, spontane, gesins-, seisoens- en arbeidsfeeste. Dingaansdag kan beide as ‘n historiese en godsdienstig-kerklike fees getipeer word. ‘n Voorbeeld van ‘n spontane fees is die byeenkoms wat in 1939

---

²⁹ J.T. du Bruyn, Die Groot Trek, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 127; J.C. Pretorius (red.), *Op trek. Die daaglikse lewe tydens die Groot Trek*, p. 12.

³⁰ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, pp. 4, 7-8, 45.

by die Voortrekkermonument in Pretoria met die hereniging van die Afrikanerpartye plaasgevind het. Gesinsfeeste bestaan onder meer uit verjaarsdae en huwelike, terwyl die Kaapse druiwefeeste ‘n goeie voorbeeld van seisoens- en arbeidsfeeste is.³¹

Sodra die funksionaliteit of aktualiteitswaarde van ‘n volksfees verdwyn, gaan die drang om dit te vier ook verlore. Die entoesiasme wat vir feesvierings geld, weerspieël dus dikwels ook die politieke toestand van die tyd. In die geval van die Afrikaner is dit des te meer die geval omdat kultuur en politiek in die oë van die volk so dig verweef is.³² Daar word beweer dat die Afrikaner eers sal ophou om sy volksfeeste te vier wanneer sy wil om voort te bestaan vernietig is. Veral in tye van geestelike of fisiese nood en bedreigings kry volksfeeste opnuut aktualiteitswaarde.³³

Vir baie jare is Dingaansdag as die Afrikaner se enigste egte volksfees beskou. Dit is dus die oudste en bes gevestigde volksfees in Suid-Afrika. Die invloed wat dit op alle lewensterreine van die Afrikaner uitgeoefen het, het bewys hoe ‘n belangrike rol volksfeeste kán speel. Dit het die viering van alle ander volksfeeste ingrypend beïnvloed en is ook daarom intensiewe bestudering werd.³⁴

---

³¹ P.H. Kapp, Die Afrikaanse Volksfeeste, in F.J.N. Harman (red.), *Ons vir jou Suid-Afrika*, pp. 61-65.

³² P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 44.

³³ O.J.O. Ferreira, Voorondersoek vir die bepaling van ‘n kultuurstrategie vir die Afrikaner, p. 39.

³⁴ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, pp. 45, 46.

II. OORSPRONG VAN DIE GELOFTE VAN 1838

1. DIE GROOT TREK TOT DESEMBER 1838

Die Groot Trek kan beskou word as die eerste suksesvolle anti-koloniale opstand teen Britse oorheersing in Afrika,¹ maar ironies genoeg was dit op sigself ook ‘n daad van sekondêre kolonialisasie.² Daar is uiteenlopende opinies oor die betekenis van die Trek, maar waaroor daar sekerheid is, is dat dit ‘n ingrypende invloed op die geskiedenis van Suider-Afrika gehad het.

Tussen 1834 en 1840 het ongeveer vyftienduisend mense, hoofsaaklik Afrikanerboere van die Oosgrensgebied, die Kaapkolonie permanent verlaat. Daar was ‘n verskeidenheid politieke, maatskaplike, ekonomiese, militêre en kulturele redes waarom die Trek plaasgevind het. Die Trekkers is deur verskillende leiers aangevoer en kan nie as ‘n homogene groep beskou word nie. Minder as die helfte van die Kaapse Afrikaners het uiteindelik aan die Trek deelgeneem. Tog het hulle ‘n onberekenbare groot invloed op die ontwikkeling van Afrikanernasionalisme gehad. In latere dekades het die meeste Afrikaners hulle met die Trekkers en hulle ideale vereenselwig. Hulle was ‘n bron van heroïese inspirasie wat aan die Afrikaner se republikeinse opvattinge vorm gegee het, die behoud van sy identiteit verseker het en sy rassebeleid dekades lank bepaal het.³

Een van die mees dinamiese Trekleiers was P. (Pieter) Retief (1780-1838). Hy is tot goewerneur van die Trekkers verkies en op 6 Junie 1837 het hy die ampseer wat sy dienstyd ingelui het, afgelê.⁴ Hy en sy Trekgenote was van plan om hulle in Natal te vestig en Port Natal as hawe te benut. Met dié doel voor oë het Retief onderhandelings met Dingane aangeknoop om grond van die Zuluvolk te bekom. Pas nadat die traktaat wat die transaksie moes bevestig, onderteken is, het Dingane egter op 6 Februarie 1838 aan sy manne opdrag gegee om Retief en sy geselskap om die lewe te bring. Die Zulukoning het ook van sy krygers gestuur om die Trekkers uit te wis. Vroeg die oggend van 17 Februarie 1838 is sowat vyfhonderd mans, vroue

---

¹ *Beeld*, 1985-10-29 (Afrikaner: Historiese ‘n vertraagde volk), p. 9.

² F.A. van Jaarsveld, Die Groot Trek in die historiese bewussyn van die Afrikaners, in J.S. Bergh (red.), *Herdenkingsjaar 1988*, p. 102.

³ J.T. du Bruyn, Die Groot Trek, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, pp. 127-132.

⁴ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, pp. 585, 587.

en kinders (insluitende anderskleurige arbeiders) langs die Bloukrans- en Boesmansrivier in verrassingsaanvalle om die lewe gebring. Ongeveer tweeduisend-vyfhonderd stuks vee is in die proses geroof.⁵

Teenaanvalle is deur die Trekkers georganiseer, maar dit het misluk en hulle het verdere verliese gely. ‘n Tweede gerespekteerde leier, P.L. (Piet) Uys (1797-1838), het op 11 April 1838 tydens die Slag van Italeni gesneuwel.⁶ Die Trekkers het A.H. (Hendrik) Potgieter (1792-1852) beskuldig dat hy vir die neerlaag aldaar verantwoordelik was omdat hy lafhartig was. Hy en ongeveer honderd-en-sestig families het Natal gevolglik teen Mei 1838 verlaat en hulle vryheidstrewes op die Hoëveld voortgesit.

Die winter van 1838 was koud en siektes het die Trekkers geteister. Gemoedere het ‘n laagtepunt bereik, veral toe ‘n derde leier, G.M. (Gerrit) Maritz (1797-1838) hulle op 23 September 1838 na ‘n siekbed ontval het.⁷ Van die vernaamste Natalse leiers was nog net hoofkommandant K.P. (Karel) Landman (1796-1875) oor.⁸ Die Trekkers het hulle in hulle nood tot Andries Pretorius gewend en op 22 November 1838 het hy hom uit die Kaapkolonie by hulle in Natal aangesluit.⁹ Pretorius het homself reeds as ‘n bekwame verkenner in die binneland bewys en was van plan om hom mettertyd saam met sy gesin by die landsverhuisers aldaar te voeg.¹⁰ Teen 26 November 1838 is hy as kommandant-generaal aangewys. Hy en die kommando Trekkers onder sy bevel het dadelik voorbereidings getref om teen Dingane op te trek. Pretorius het besef dat ‘n perdekommando nie sukses teen die Zulukrygers sou behaal nie en daar is besluit dat die stryd teen die vyand vanuit ‘n versterkte laer gevoer sou word.¹¹

In dié dae was gebed net so deel van die Trekkers se oorlogsvoorbereidings as wat dit was om koeëls te giet en beskuit in te pak.¹² Landman het by Pretorius aangesluit en hulle getalle is

---

⁵ J.T. du Bruyn, Die Groot Trek, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, pp. 132-133.

⁶ C.J. Beyers (ed.), *Dictionary of South African biography IV*, pp. 669, 672.

⁷ H.B. Thom, *Die lewe van Gert Maritz*, pp. 234, 263; W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, pp. 509, 512, 634, 637.

⁸ D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary of South African Biography III*, p. 496.

⁹ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 16; J.T. du Bruyn, Die Groot Trek, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 133.

¹⁰ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, p. 559.

¹¹ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 19; J.T. du Bruyn, Die Groot Trek, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 134.

¹² F.L. Cachet, *De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald*, p.195.

verder deur enkele Engelse Natalse pioniers en hulle anderskleurige werkers aangevul.¹³ Een van die kommandolede was J.G. (Jan) Bantjes (1817-1887), die sekretaris van Pretorius, wat tydens die veldtog dagboek gehou en dus ‘n eerstehandse verslag van die gebeure vir die nageslag nagelaat het.¹⁴ Omdat dit, anders as ander weergawes van die Slag en Gelofte, tydens die veldtog geskryf is, word dit as ‘n betroubare bron van inligting beskou.

In hierdie stadium was die Trekkers se enigste kans op oorlewing in Natal daarin geleë dat die Zuluteëstanders oorwin moes word of ‘n ooreenkoms met hulle bereik moes word. Die Britse Owerheid in die Kaapkolonie het reeds op 6 September 1838 ‘n verbod op die uitvoer van ammunisie na die Trekkers ingestel. Dit is gevolg deur ‘n verbod op die uitvoer van lewensmiddele en vanaf 3 Desember 1838 het Britse troepe Port Natal se hawe geblokkeer. Die Trekkers was dus van die buitewêreld afgesny en die kommando se optrede teen die Zulumag was ‘n finaalgerigte daad. As dit onsuksesvol sou wees, sou die trek na Natal as massa-onderneming misluk en was dié pioniers se enigste uitweg (indien hulle sou oorleef), om na die Kaap terug te keer.¹⁵

Aan die einde van November 1838 het die kommando onder die leuse “Eendrag maak mag” op hulle veldtog vertrek.¹⁶ Sommige bronne verwar hierdie kommando met die laer by Vegkop (1836). Daar word dus dikwels beweer dat vroue en kinders ook by die Slag van Bloedrivier betrokke was.¹⁷ Dit is nie die geval nie. Die kommando het beslis net uit weerbare mans bestaan.¹⁸ Anders as wat bronne dikwels vermeld, was hulle doel nie om wraak te neem teen Dingane en sy volgers nie, maar om hierdie vyandige mag uit te skakel, sodat vreedsame voortbestaan in die gebied verseker kon word.¹⁹ Die feit dat die kommando geen ander Zulunedersettings onderweg na Dingane se stat aangeval het nie, bewys dat die veldtog slegs teen Dingane gerig was.²⁰ In sy dagverhaal het Bantjes aangeteken hoe Pretorius tot pas voor 16 Desember 1838 onder die dekking van wit vlae ‘n boodskap aan Dingane gestuur het dat die

---

¹³ V.E. d’Assonville, *Bloedrivier*, p. 23.

¹⁴ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 50.

¹⁵ P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, p. 156; F.A. van Jaarsveld, *Geloftedag in die ban van die tyd*, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 18 (3 en 4), September en Desember 1978, p. 224.

¹⁶ J. Meintjes, *The Voortrekkers. The story of the Great Trek and the making of South Afrika*, p. 164.

¹⁷ T. Pakenham, *Die Boere-Oorlog*, pp. 38-39; 503; *Die Transvaler*, 1969-12-18 (Slagvelde wek geesdrif), p. 6; *Die Burger*, 1977-12-17 (Redes by Geloftedagvieringe), p. 5; *Die Burger*, 1981-12-16 (Bloedrivier se angstyd), p. 5; *Woord en Daad* 23(246), Februarie 1983 (Brief: H. Denkema, Welkom), p. 11; *Beeld*, 1987-12-17 (Beeld-Deurloop), p. 10.

¹⁸ M.J. Swart, *Hoe Geloftedag gevier moet word*, *Die Voorligter* 41(12), November 1978, p. 10.

¹⁹ M.J. Swart, *Die Bloedrivierslag*, *Die Taalgenoot* 51(11), Oktober 1982, pp. 16-17.

²⁰ M.J. Swart, *Geloftedag*, *Die Taalgenoot* 47(12), November 1978, p. 9.

kommando tot vredesonderhandelings bereid was, maar indien hy nie sou instem nie, hulle gereed was om oorlog te voer, al sou dit ook tien jaar lank duur.²¹

Die primêre bronne wat oor die veldtog behoue gebly het, is min en weerspreek mekaar. Oor die reis van die kommando en uiteindelijke Slag van Bloedrivier is daar weinig aspekte waarvan historici seker kan wees. Reeds vir meer as ‘n eeu lank twis belangstellendes oor die roete wat die kommando gevolg het, die datum waarop die Gelofte die eerste keer afgelê is, wie dit afgelê het, wat die presiese inhoud van die Gelofte was, hoe die vorm van die laer by Bloedrivier daar uitgesien het, hoeveel mense, diere en waens in die laer was, hoeveel kanonne gebruik is, hoeveel Zulukrygers by die stryd betrokke was en wat na afloop van die stryd van die gewondes geword het.²² Die bestaande bronne is male sonder tal ontleed en beoordeel en uiteindelik is besef dat finale antwoorde op die vrae waarskynlik nooit bereik sal word nie.²³ Die een feit wat nie ontken kan word nie, is dat die kommando voor ‘n gedugte Zululeërmag te staan sou kom en dat hulle dit geweet het.

2. AFLEGGING VAN DIE GELOFTE

Die godsdienstige leier van die kommando was S.A. (Sarel) Cilliers (1801-1871). Hy en eerw. Erasmus Smit het dikwels swaarde gekruis oor Cilliers se gebrek aan formele geestelike opleiding, maar tog was laasgenoemde ‘n toegewyde Christen en gewilde prediker.²⁴ Die idee het by Cilliers en Andries Pretorius ontstaan dat die Here se hulp vir die komende stryd op ‘n besondere wyse gevra moes word. Hulle het besluit om dit deur middel van ‘n gelofte te doen. Sommige historici skryf die besluit aan Pretorius toe.²⁵ ‘n Motivering hiervoor is die feit dat Cilliers voor

²¹ G.[S.] Preller (red.), *Hoe ons aan Dingaansdag kom (Jan Bantjes se dagverhaal van die Winkommande [sic])*, p. 14.

²² M.J. Swart, ... tot nagedagtenis ook vir die opkomende geslagte. Vrae rondom die viering van Gelofte, dog ‘n feitlike werklikheid, *Handhaaf* 21(2), November 1983, pp. 13-14; *Saamtrek* 2(1), Januarie en Februarie 2002 (Brief en redaksionele kommentaar), p. 18.

²³ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, pp. 34, 36; F.J. du Toit Spies, Die Bloedriviermonument, in J.J. van Tonder (red.), *Veertien gedenktekens van Suid-Afrika*, p. 85; C.J. Uys, Danskraal of Waschbankspruit?, *Historia* 3(2), Junie 1958, p. 111; F.J. du Toit Spies, Bloedrivier – ‘n Ondersoek na die werklike feite, *Standpunte* 17(1), Oktober 1963, p. 41; *Byvoegsel tot Die Volksblad*, 1967-12-15 (Die Gelofte van 16 Desember), p. 3; F.J. du Toit Spies, Hier staan ons ... Die Gelofte van 1838, *Handhaaf* 21(2), November 1983, pp. 8-9; F.J. du Toit Spies, Onsekerheid in verband met die Gelofte van 1838, *Historia* 33(2), November 1988, p. 59.

²⁴ P.S. de Jongh, *Die lewe van Erasmus Smit*, pp. 121, 149-150; C.J. Beyers (ed.), *Dictionary of South African biography IV*, pp. 83-84.

²⁵ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 26; *Die Huisgenoot* 34 (1445), 1949-12-02 (Brief: B.J. Barnard, Bloemfontein), p. 6; C.J. Uys, Die aflegging van die Voortrekker-Gelofte, onbetroubaarheid van Sarel Cilliers se sogenaamde “Journal”, *Die Skoolblad* 38(2), Februarie 1950, p. 17; S.P. Engelbrecht, Die Gelofte, in Remskoek (red.), *Voortrekkermonument soewenier 1949*, p. 101; M.C.E. van Schoor, Is Gelofte gereeld gevier?, *Die Taalgenoot* 25(1), Desember 1955, p. 6; S. Vercueil, Ons herdenk die Gelofte en Bloedrivier, *Naweekpos* 12(140), Desember 1965, p. 23; A.P.J. van Rensburg, Monumente van Suid-Afrika III: Die Sondagslag by Bloedrivier, *Die Taalgenoot* 37(6), Mei 1966, p. 11.

die aflegging bekommerd was dat die Gelofte in later jare nie nagekom sou word nie en dat dit die Here se oordeel oor die afleggers sou bring.²⁶ Andere is weer oortuig dat Cilliers, juis vanweë sy reputasie as geestelike leier, inderdaad die vader van Dingaansdag was.²⁷ ‘n Enkele artikel skep selfs die illusie dat Retief by die idee aan ‘n gelofte betrokke was!²⁸ Die mees aanvaarbare antwoord is dat beide Pretorius en Cilliers op die idee gekom en dit laat realiseer het.²⁹

Die ontstaan van die Gelofte is al aan ‘n verskeidenheid bronne toegeskryf. Hoewel daar twyfel oor die Trekkers se Calvinisme uitgespreek is,³⁰ kan die innigheid van die meerderheid van hulle se geloofslawe nie betwyfel word nie.³¹ Daar word geoordeel dat hulle ‘n teokratiese eenheids- of verbondsgemeenskap was. Uit hierdie agtergrond en omdat hulle parallelle tussen hulle situasie en dié van die volk Israel in die Ou Testament gevind het, was ‘n gelofte dus vir hulle ‘n aanvaarbare aksie. Die skrywers van die Nadere Reformasie in Nederland het ook ‘n belangrike rol in die godsdienst- en algemene lewe van die Trekkers gespeel. Een van die mees geliefde en gelese van dié skrywers was Wilhelmus à Brakel. Dit is bekend dat sy boeke onder die eiendom van baie Trekkers was en die plek van predikante in hulle daaglikse wandel ingeneem het. In sy werk *Redelike Godsdienst* het à Brakel die aflegging van geloftes as ‘n belangrike deel van die Christelike lewe onder die loep geneem. Hy het gemeen dat ‘n gelofte ‘n verbintenis aan God is wat uit vrye wil gedoen moes word en uit dankbaarheid tot God en bevordering van die geestelike welstand nagekom moes word. Hy het gemaak dat dit nie ligtelik gemaak kon word nie en pertinent gemeld dat geloftes in ‘n noodsituasie gebruik kon word. Die skriftuurlike aanhalings met voorskrifte rondom die aflê van ‘n gelofte wat à Brakel voorsien het, is ook in 1838 deur Cilliers aangehaal. Met kennis van bogenoemde geloofsvoorskrifte sou dit vir die Trekkers in hulle uur van nood natuurlik wees om hulle langs

²⁶ P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, pp. 156-157; 277.

²⁷ G.B.A. Gerdener, *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag*, p. 66; *Die Volksblad*, 1947-12-15 (Stop van myne), p. 2; *Die Transvaler*, 1962-12-15 (Redaksioneel), p. 6; J.T. Jordaan, 1838 – 1866 – Vandag Geloftedag, *Die Kerkbode* 92(24), 1963-12-11, p. 834; *Die Burger*, 1966-12-16 (Gelofte is 120 jaar gelede namens ons gedoen), p. 6; J.J. van Tonder, Die Sarel Cilliers-monument op Kroonstad, *Handhaaf* 9(3), November 1971, p. 14; *Woord en Daad* 23(248), April 1983 (Brief: G. Thom, Fort Hare), p. 15; S.P. Olivier, *Fokus op Gelofte*, p. 32.

²⁸ D.P.M. Beukes, Wat Geloftedag vir my beteken ..., *Die Kerkbode* 106(25), 1970-12-16, p. 866.

²⁹ Argief vir Eietydse Aangeleenthede (AREA), Bloemfontein: Pamfletteversameling P7-38, Ons nasionale feesdae, 1967, p. 26; *Byvoegsel tot Die Volksblad*, 1967-12-15 (Die Gelofte van 16 Desember), p. 3; W.A. Stals, Die Gelofte. Die instelling en viering van Geloftedag, *Handhaaf* 9(3), November 1971, p. 10.

³⁰ A. du Toit, Captive to the Nationalist Paradigm: Prof. F.A. van Jaarsveld and the historical evidence for the Afrikaner’s ideas on his calling and mission, *South African Historical Journal* (16), 1984, pp. 50-51, 54.

³¹ P.B. van der Watt, *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1834-1866 II*, pp. 20-24.

hierdie weg tot God te wend.³² Pretorius het immers die mans gereeld daaraan herinner dat hulle alleen met God se hulp met hulle veldtog sou slaag. Die kommando het dit ter harte geneem en daagliks saam aandgodsdienste gehou.³³

Waar en wanneer die Geloofte afgelê is, het ook al vir baie kontroversie gesorg. Een moontlikheid is dat dit (volgens Cilliers se herinneringe) op 7 Desember 1838 by Danskraal plaasgevind het.³⁴ ‘n Gedenkteken in die vorm van ‘n klipstapel is selfs daar opgerig op die presiese punt waar die Geloofte sogenaamd afgelê is en die grond is deur die eienaar aan die Monumentekommissee geskenk.³⁵ Tydens die Eeufoesherdenking van die Groot Trek in 1938 is die aflegging van die Geloofte op 7 Desember by Danskraal herdenk.³⁶ In 1961 het die Geloftemonumentkommissee van Danskraal om fondse gevra om ‘n formele monument aldaar op te rig.³⁷ Die FAK en SVK wou hulle egter nie ten gunste van dié onderneming uitspreek nie, omdat hulle gevoel het dat daar nie voldoende bewyse was dat Danskraal die ware geboorteplek van die Geloofte was nie.³⁸ Met die inwyding van die gerestoureerde Bloedrivierterrein in 1971 is die Geloofte selfs saans vanaf 7 Desember herhaal omdat die organiseerders op dié datum as die datum van die eerste aflegging besluit het.³⁹

³² J.C. Pretorius (red.), *Op trek. Die daaglikse lewe tydens die Groot Trek*, p. 175; E. Büchner en P. Strauss, “‘n Dankdag soos ‘n sabbat” – die Ned Geref Kerk en die gelofte van 1838 [sic], *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 34(3), September 1993, pp. 301-303.

³³ G.[S.] Preller (red.), *Hoe ons aan Dingaansdag kom (Jan Bantjes se dagverhaal van die Winkommande [sic])*, pp. 6, 8-9.

³⁴ G.B.A. Gerdener, *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag*, p. 66; *Die Kerkbode* 41(5), 1938-02-02 (Brief: G.B.A. Gerdener, Stellenbosch), p. 219; A. Kuit, Die Geloofte van Sarel Cilliers, in Dingaansfeeskomitee van die Kaapse Skiereiland, *Program en soewenier 1838-1938: Dingaansdag eeufoesviering op 14, 15 en 16 Desember 1938, Rosebank se tentoonstellingsgronde*, p. 19; *Die Volksblad*, 1947-12-15 (Stop van myne), p. 2; *Die Transvaler*, 1947-12-23 (Dingaansfees), p. 4; *Die Transvaler*, 1953-12-11 (Brief: J.C. Vermaak, Vereeniging), p. 7; J.C. Vermaak, Danskraal en die Geloofte, *Historia* 2(2), September 1957, pp. 137-142; J. Bekker, Geloftedag, *Koers* 30(7 en 8), Januarie en Februarie 1963, p. 33; A.T. Spies en C.J. Uys, Is die Geloofte op 7 of 9 Desember afgelê?, *Historia* 8(1), Maart 1963, pp. 5-12; *Die Burger*, 1966-12-16 (Geloofte is 120 jaar gelede namens ons gedoen), p. 6; *Die Transvaler*, 1968-12-13 (Geloftedagfeeste in Natal), p. 15; *Die Volksblad*, 1968-12-14 (Redaksioneel), p. 6; N. Lee, Gods verbonde en die Geloofte, *Die Kerkbode* 104(24), 1969-12-10, p. 833; *Die Volksblad*, 1970-12-15 (Redaksioneel), p. 12; *Byvoegsel tot Die Burger*, 1971-12-11 (Só is die Geloofte afgelê), p. 7; O.J.O. Ferreira, Die Bloedriviermonument, simbool van vryheidsin, *Die Taalgenoot* 41(2), Januarie 1972, p. 26; Anonym, Blood River, *Afrika-Post* 20(1), Januar 1973, p. 12; W.J. van der Merwe, Die Geloofte van Bloedrivier, *Die Kerkbode* 122(24), 1978-12-13, p. 747; *Die Kerkbode* 124(24), 1979-12-12 (Redaksioneel), p. 739; *Die Burger*, 1982-12-16 (Danskraal praat met ‘n mens), p. 5; S.P. Olivier, *Fokus op Geloofte*, p. 19.

³⁵ Anoniem, Danskraal – ‘n Diep spoor in ons volksgeskiedenis, *Die Landbouweekblad* 33(1706), 1952-03-26, pp. 32-33.

³⁶ *Die Volkstem*, 1938-12-09 (Feesverrigtinge te Danskraal), p. 5.

³⁷ AREA, Bloemfontein: PV 202, lêer 1/2/3/2/5: Notule van ‘n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK, 1961-02-14, p. 9.

³⁸ AREA, Bloemfontein: PV 202, lêer 1/2/3/2/5: Notule van ‘n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK, 1961-08-04, p. 9.

³⁹ A.P. van der Colf, Die Gelooftefees by Bloedrivier, *Die Voorligter* 34 (12), November 1971, p. 4.

Sommige navorsers vertrou Bantjes se dagverhaal en meen dat die Gelofte op 9 Desember by Wasbank ontstaan het.⁴⁰ Hulle argument is dat al die kommandoede nie by Danskraal teenwoordig was nie en dat Cilliers se getuienis nie sonder meer vertrou kan word nie. Sy herinneringe waarin 7 Desember genoem word, is té lank na die gebeure, naamlik ongeveer in 1870, opgeteken. In ‘n brief wat hy in 1866 aan ds. H. van Broekhuizen gestuur het, het Cilliers byvoorbeeld die datum as 13 Desember 1838 aangegee, wat as ‘n verdere bewys daarvan beskou kan word dat hy die presiese datum vergeet het.⁴¹

‘n Derde groep vermeng die twee moontlikhede en praat van die Danskraalgelofte wat op 9 Desember 1838 afgelê is!⁴² Die presiese datum en plek sal waarskynlik altyd kontensieus bly. Daar kan egter aanvaar word dat Cilliers en Pretorius voor 9 Desember reeds die idee met die kommandoede bespreek het.⁴³

Al kan die datum nie presies bepaal word nie, is dit tog belangrik om daarop te let dat die Gelofte nie afgelê is waar die Trekkers reeds in onmiddellike doodsgevaar verkeer het nie, maar

---

⁴⁰ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 31; *Die Kerkbode* 41(2), 1938-01-12 (Brief: J.H.J. Potgieter, Alexandria), p. 83; H.B. Thom, Bloedrivier, *Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938, p. 128; S.P. Engelbrecht, Die Gelofte, *Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938, p. 127; S.P. Engelbrecht, Die Gelofte, in Remskoen (red.), *Voortrekkermonument soewenier 1949*, p. 99; *Die Kerkbode* 72(25), 1953-12-16 (Redaksioneel), p. 924; M.C.E. van Schoor, Is Geloftegedag gereeld gevier?, *Die Taalgenoot* 25(1), Desember 1955, p. 6; C.J. Uys, Die penvoerder van die Groot Trek, *Die Kerkbode* 80(26), 1957-12-25, p. 1154; C.J. Uys, Danskraal of Waschbankspruit?, *Historia* 3(2), Junie 1958, pp. 99-101, 104; D.J. Kotzé, Geloftegedag – net vir gelowige mense, *Die Huisgenoot* 42(2177), 1963-12-13, p. 6; AREA, Bloemfontein: PV 202, lêer 1/2/3/2/6: Notule van die sewentiende tweejaarlikse FAK-kongres, 1964-09-30 tot 1964-10-01, p. 10; A.P.J. van Rensburg, Monumente van Suid-Afrika III: Die Sondagslag by Bloedrivier, *Die Taalgenoot* 37(6), Mei 1966, p. 11; Anonymous, Day of the Covenant, *South African Panorama* 12(12), Desember 1967, p. 4; AREA, Bloemfontein: Pamfletteversameling P7-38, Ons nasionale feesdae, 1967, p. 27; H.C.J. Flemming, Die Genadekoning teenoor die genadelose koning, *Die Kerkbode* 104(24), 1969-12-10, p. 832; *Die Transvaler*, 1970-12-19 (Geloftefees veelsydiger), p. 4; J. Meintjes, *The Voortrekkers. The story of the Great Trek and the making of South Afrika*, p. 166; *Die Volksblad*, 1977-12-15 (Redaksioneel), p. 14; P.S. Dreyer, Geloftefees is ‘n Afrikanerfees, *Die Hervormer* 69(1), April 1978, p. 1; D.F. Malan, Geloftegedag: Gelofte bindend in verbinding met Christus, *Die Voorligter* 43(1), Desember 1979, p. 6; A.J.G. Dreyer, Is Geloftegedag net ‘n groeefees?, *Die Hervormer* 73(7), Oktober 1981, p. 7; *Die Volksblad*, 1981-12-15 (Redaksioneel), p. 12; B. Spoelstra, Kan Geloftegedag oorlewe, *Instituut vir Reformatoriese Studiestukke* F1(180), p. 4.

⁴¹ P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, pp. 158-159.

⁴² C.K. Oberholzer, Dingaansdag: Sy sin en betekenis, *Inspan* 6(4), Januarie 1947, p. 7; G.D. Scholtz, Dingaansdag in ons geskiedenis, *Die Ruiters* 1(33), 1947-12-17, p. 23; *Die Transvaler*, 1963-12-18 (“Voortrekkers was nie dwepers”), p. 4; S. Vercueil, Ons herdenk die Gelofte en Bloedrivier, *Naweekpos* 12(140), Desember 1965, p. 22; P.M.H. Calitz, Geloftegedag. Sy ontstaan, inhoud en betekenis, *Handhaaf* 10(3), November 1972, p. 20; J.J. van Huyssteen, Die Voortrekkers, *Die Kerkbode* 124(24), 1979-12-12, p. 753.

⁴³ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 30; W.A. Stals, Die Gelofte. Die instelling en viering van Geloftegedag, *Handhaaf* 9(3), November 1971, p. 10; A.N. Pelzer, Die ontstaan van die Gelofte, in A.P. van der Colf (red.), *“Hier staan ons ...” Geloftefeesbundel*, p. 34.

toe die Slag nog in ‘n beplanningsfase was. Die Gelofte was dus nie ‘n desperate noodkreet nie, maar ‘n wilsbesluit.⁴⁴

Voordat die Gelofte afgelê is, moes al die teenwoordiges verklaar of hulle bereid was om hulle op so ‘n vaste wyse tot God te verbind. Die idee dat die mans dit eenparig aanvaar het, klink aangrypend en edel. Die getuienis in hierdie verband in Bantjes en Cilliers se beskrywings van die aflegging, is vaag,⁴⁵ maar talle latere bronne beweer dat dit die geval was.⁴⁶ Ander bronne maak dit weer duidelik dat Cilliers nie die enigste was wat God se oordeel gevrees het indien ‘n gelofte afgelê sou word, maar die nakoming daarvan later in onbruik sou verval nie. Twee mans, moontlik met die vanne Naudé en Malan, het verkies om nie in die Gelofte te deel nie.⁴⁷ Dat hulle in die desperate tyd banger vir God as vir die oormag Zulustryders was, getuig van hulle sterk godsdienssin. Dit is ironies dat Naudé se nasate in die jare wat gevolg het, skynbaar getroue Dingaansfeesgangers was.⁴⁸

Of die anderskleuriges en Engelse wat deel van die kommando was, ook die Gelofte afgelê het, kan nie met sekerheid vasgestel word nie.⁴⁹ Sommige bronne beweer hulle was nie deel daarvan nie, omdat Pretorius nie gemeen het dat hulle geloofslewe dit regverdig het nie.⁵⁰ Hulle sou moontlik na die diere omgesien of wag gestaan het terwyl die Gelofte bespreek is. Ander was weer van oordeel dat, aan die hand daarvan dat die Trekkers altyd hulle werkers saam laat

---

⁴⁴ M.J. Swart, Hoe Geloftegedag gevier moet word, *Die Voorligter* 41(12), November 1978, p. 10.

⁴⁵ G.[S.] Preller (red.), *Hoe ons aan Dingaansdag kom (Jan Bantjes se dagverhaal van die Winkommando [sic])*, pp. 12-13; G.B.A. Gerdener, *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag*, p. 121.

⁴⁶ G.B.A. Gerdener, *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag*, p. 67; *De Kerkbode* 14(53), 1924-12-31 (Brief: F. Pieterse, Dundee), p. 1746; B. Smit, Die heldeverhaal, in Anoniem, *Die Gelofte. The Covenant. Le Serment. Das Gelübde*, pp. 53-55; *Die Burger*, 1966-12-16 (Gelofte is 120 jaar gelede namens ons gedoen), p. 6; W.A. Stals, Die Gelofte. Die instelling en viering van Geloftegedag, *Handhaaf* 9(3), November 1971, p. 10; A.P. Smit, Die boodskap van die Gelofte, *Handhaaf* 10(3), November 1972, p. 10; B. Blom, Leer by die mier hoe om Geloftegedag te vier, *Die Kerkbode* 152(23), 1993-12-10, p. 11.

⁴⁷ C.J. Uys, Die aflegging van die Voortrekker-Gelofte, onbetroubaarheid van Sarel Cilliers se sogenaamde “Journal”, *Die Skoolblad* 38(2), Februarie 1950, p. 18; *Die Volksblad*, 1972-12-15 (Redaksioneel), p. 14; A.P. van der Merwe, Geloftegedag – daad van die Evangelisasie, *Die Taalgenoot* 43(11), Oktober 1974, p. 8; W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, p. 73; F.J. du Toit Spies, Hier staan ons ... Die Gelofte van 1838, *Handhaaf* 21(2), November 1983, p. 12.

⁴⁸ H.J. van Zyl, Hoe Dingaansdag ontstaan het, *Die Huisgenoot* 26(977), 1940-12-13, pp. 29; 63.

⁴⁹ P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, pp. 160-161.

⁵⁰ M.J. Swart, Die eise van Geloftegedag, *Die Voorligter* 35(1), Desember 1971, p. 2; A.D. Pont, Die Gelofte in gedrang, in F.J. Strauss en A.D. Pont, *Bloedrivier, stem uit die verlede, taak vir die hede, hoop vir die toekoms*, p. 18.

huisgodsdien hou het, hulle ook almal wat aan die Geloofte wou deelneem, daarby sou ingesluit het.⁵¹

Ten spyte van bogenoemde kontroversie, is daar ‘n redelike mate van sekerheid oor hoe die aflegging van die Geloofte verloop het. Die hele kommando was byeen en die idee oor die Geloofte was reeds aan almal bekend. Cilliers het die woord gevoer. Eers het hulle Psalm 38, verse 12 tot 16 gesing, waarna Cilliers vurig tot God gebid en die eerste 24 verse van Rigters 6 gelees het. Dié skrifgedeelte handel oor Gideon en sy keurbende wat teen ‘n oormag Midianiete uitgetrek en laasgenoemde wonderbaarlik oorwin het. Cilliers het ook verwys na Jefta se gelofte in Rigters 11, verse 30 tot 40. In ‘n nagebed het Cilliers die Geloofte namens die kommando afgelê en hulle het met ‘n gesamentlike “amen” hulle instemming hiermee betoon. Ten slotte is Psalm 38, verse 12 en 21, asook Psalm 134 gesing.⁵² Die Geloofte se presiese woorde het nie behoue gebly nie, maar dit het daarop neergekom dat indien die Here aan die Trekkers ‘n oorwinning sou beskik, hulle ‘n kerk tot Sy eer sou oprig en hulle en hulle nageslag die dag van die oorwinning tot verheerliking van God alleen aan Hom sou wy.⁵³

3. DIE SLAG VAN BLOEDRIVIER (16 DESEMBER 1838)

Nadat die Geloofte afgelê is, is dit elke aand herbevestig, wat bewys hoe ernstig die kommando daaroor gevoel het.⁵⁴ Steeds het hulle nader aan Dingane se stat beweeg en was Pretorius en sy manne op die uitkyk vir ‘n geskikte plek om laer te trek indien die vyand sou aanval. Op Saterdag 15 Desember 1838 het die verkenners ‘n groot Zululeër naby die kommando opgemerk. Pretorius het die Trekkers beveel om aan die Ncomerivier laer te trek. Veghekke is tussen die waens opgestel en die Trekkers was slag gereed. Aandgodsdien is soos gebruikelik gehou.⁵⁵

---

⁵¹ J.C. Vermaak, Danskraal en die Geloofte, *Historia* 2(2), September 1957, pp. 137-142; C.J. Uys, Danskraal of Waschbankspruit?, *Historia* 3(2), Junie 1958, p. 105.

⁵² D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 5; P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, pp. 161-163; G.[S.] Preller (red.), *Hoe ons aan Dingaansdag kom (Jan Bantjes se dagverhaal van die Winkommande [sic])*, pp. 12-13.

⁵³ J.T. du Bruyn, *Die Groot Trek*, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 135.

⁵⁴ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 6-7; W. Marais, *Geloftedag en die toekoms van die Afrikaner*, p. 5.

⁵⁵ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 36; V.E. d’Assonville, *Bloedrivier*, pp. 27, 29.

Volgens mondelinge oorlewering van Zulukrygers, het hierdie leër uit die room van Dingane se mag bestaan.⁵⁶ Hulle is aangevoer deur Ndlela en Dambuza, ervare generaals uit die legendariese krygsman en Zulukoning Shaka (c.1787-1828) se era.⁵⁷ Hulle was gereed vir die stryd. In seremonies wat drie dae lank voor hulle vertrek gehou is, is spesiale krygsmedisyne voorberei wat die soldate sogenaamd onoorwinlik sou maak. Die krygers het ook volgens tradisie ‘n optog na die grafte van die konings gehou en prysliedere aangehef, waarna nog meer seremonies gevolg het.⁵⁸

Ndlela het die Trekkers aanvanklik in ‘n hinderlaag probeer lei, maar het uiteindelik beseft dat dit nie sou slaag nie en dat hy en sy manne die laer sou moes aanval. Die nag was donker en ‘n digte mis het boonop toegesak. Die Zululagordes is met moeite rondom die laer opgestel. Toe die mis op Sondagoggend 16 Desember 1838 lig, het die Trekkers die grootste Zulumag wat ooit in die geskiedenis saamgetrek was, in die gesig gestaar. Presiese getalle is onseker, maar in die laer was minder as seshonderd weerbare mans teenoor vyftien- tot dertigduisend Zulukrygers daarbuite. ‘n Verwoede geveg het gevolg — die Zulu-ordes het gestorm en telkens weer teruggeval.⁵⁹ Dit was nie maar bloot ‘n reeks lukrake stormlope nie, maar deel van ‘n fyn beplande krygstaktiek. Dit is egter in die wiede gery deur hulle woede en wraaksug weens die verliese wat hulle gelei het, asook eiebelang en ‘n gebrek aan dissipline op deurslaggewende oomblikke. Telkens na ‘n stormloop het hulle die situasie in oënskou geneem en hergroepeer om hulle aanval meer effektief te maak, maar hulle strategie was nie goed genoeg om die Trekkers te oorrompel nie.⁶⁰ Teen die einde van die stryd het ‘n perdekommando selfs keer op keer die laer verlaat en die Zulumag agtervolg om die Trekkers se slaankrag te verhoog. Uiteindelik het die Zulukrygers op die vlug geslaan.⁶¹

Aan beide kante het ‘n fanatiese gees tydens die stryd geheers en is ongelooflik dapper geveg, maar ten slotte het die Trekkers se tegnologiese superioriteit en geloofsmoed aan hulle die

---

⁵⁶ P.J. Schoeman, Wat die Zoeloes vertel, *Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938, p. 135; D.P. Goosen, ‘n Zoeloe vertel: Die Slag van Bloedrivier, *Rooi Rose* 25(10), 1968-12-18, p. 53.

⁵⁷ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, p. 655; A. Malan, Toespraak: Die Slag van Bloedrivier – 16 Desember 1838, Geloftedagfees, Heidelberg (Gauteng), 2000-12-15, pp. 29-30, 35, 37-38, 41.

⁵⁸ J. Grobler, Nog ‘n monument by Bloedrivier, *Die Taalgenoot* 67(12), Desember 1998, p. 7.

⁵⁹ V.E. d’Assonville, *Bloedrivier*, pp. 23, 34-53.

⁶⁰ A. Malan, Toespraak: Die Slag van Bloedrivier – 16 Desember 1838, Geloftedagfees, Heidelberg (Gauteng), 2000-12-15, pp. 29-30, 35, 37-38, 41.

⁶¹ V.E. d’Assonville, *Bloedrivier*, pp. 53-56.

oorwinning besorg.⁶² Die Slag het ook bewys dat ‘n laer met dieselfde effektiwiteit as ‘n fort aangewend kon word.⁶³ Na die stryd bedaar het, is gevind dat drie Trekkers (insluitende Pretorius) gewond was. Die Zululeër se verliese is deur die kommando op sowat drieduisend-vyfhonderd gereken. Onder die dooies was twee halfbroers van Dingane. Die Zululagoffers se bloed het die Ncomerivier rooi gekleur en ‘n grieselrige oorsprong aan die naam van die Slag gegee. Later sou Zulu-oorlewendes beweer dat ongeveer tienduisend van hulle krygers gedurende die veldtog gesterf het. Dit is moontlik as gereken word dat talle van hulle ernstig by Bloedrivier verwond is en later kon sterf, en dat nog skermutselinge na Bloedrivier gevolg het.⁶⁴

Nog op dieselfde dag (16 Desember 1838), pas na afloop van die Slag, is ‘n dankdiens deur die vermoeide krygers in die laer gehou.⁶⁵ Dit kan as die eerste Gelofteherdenking beskou word. Helaas was daar toe ook reeds kommandoede wat oor hulle oorwinning geroem het en Cilliers het die gevolge van die afgelegde Gelofte nog meer gevrees.⁶⁶

4. BETEKENIS VAN DIE SLAG

Bloedrivier is al beskryf as die grootste slag wat ooit tussen swart en wit in Suid-Afrika plaasgevind het.⁶⁷ Dit was egter nie die einde van die stryd teen Dingane nie. Op 27 Desember 1838 is die Trekkers se kommando by die Wit Umfolozirivier in ‘n hinderlaag gelei en verskeie kommandoede het gesneuwel.⁶⁸ Nogtans het dit die einde van Dingane se glorie beteken. Sy half-broer Mpande (1798-1872) en duisende volgelingen het gedros en goeie verhoudinge met die Trekkers aangeknoop. Op 15 Maart 1840 is Dingane deur lede van die Nyawostam, moontlik bygestaan deur Swazikrygers, om die lewe gebring. Na die Slag van Bloedrivier het blanke immigrasie na Natal toegeneem.⁶⁹ Duisende swartes wat weens Dingane se wispelturige en despotiese bewind in moeilik toeganklike klowe geskuil het, kon

⁶² J. Meintjes, *The Voortrekkers. The story of the Great Trek and the making of South Afrika*, p. 172.

⁶³ A. Hochschild, *The mirror at midnight – A journey to the heart of South Africa*, p. 259.

⁶⁴ V.E. d’Assonville, *Bloedrivier*, pp. 34, 36, 56, 58; D.P. Goosen, ‘n Zoeloe vertel: Die Slag van Bloedrivier, *Rooi Rose* 25(10), 1968-12-18, pp. 52-53.

⁶⁵ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 8; B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 39.

⁶⁶ G.B.A. Gerdener, *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag*, p. 71; P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, p. 169.

⁶⁷ H.B. Thom, *Bloedrivier, Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938, pp. 128, 133.

⁶⁸ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, pp. 43-44; *Die Burger*, 1977-12-16 (Bloedrivier kan ons ‘n les oor getalle leer), p. 6.

⁶⁹ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African Biography II*, pp. 196, 496.

ook na hulle ou woonplekke in Natal terugkeer.⁷⁰ Tog het lede van die Zuluvolk ‘n eeu later verklaar: “Die son het vir ons, as Zoeloes, by Ncome (Bloedrivier) ondergegaan ...”⁷¹ Nooit sou hulle weer die alleenheersers in Natal wees nie.

Vir Afrikaners was die uniekheid van die Slag in die aflegging van die Geloofte geleë. By Cilliers en die meeste kommandoede was daar geen twyfel dat die uitkoms direk deur God beskik is nie.⁷² Deur die jare is dit dus toenemend as ‘n wonderwerk beskou. Die neerlaag wat die Britte op 22 Januarie 1879 by Isandlwana gely het, ten spyte daarvan dat hulle met slotgewere, kanonne, vuurpylbuis en masjiengewere toegerus was, het tot die siening van Bloedrivier as ‘n bonatuurlike gebeurtenis bygedra.⁷³ Bowendien het Zulukrygers in later jare vertel dat geeste in die nag oor die Wenkommando se laer gewaak het. Lanterns is in die nag deur die Trekkers aan sweepstokke om die laer gehys om ‘n verrassingsaanval te verhoed en die vreemde lig wat dit in die mis gemaak het, het moontlik tot hierdie legende aanleiding gegee.⁷⁴

Argumente wat ten gunste van die wonderwerk aangevoer is, is eerstens dat die Trekkers met die stadige en onvoorspelbare vuurkrag van pangewere teen so ‘n groot oormag geen lewensverlies gely het nie.⁷⁵ Boonop het die Zulumag nie in die nag aangeval nie, wat die verdediging van die laer vergemaklik het. Die mis het teen dagbreek opgeklare en al val Desember in Natal se reënseisoen, het dit ook nie tydens die geveg gereën nie (reën en mis sou die Trekkers se kruit klam en onbruikbaar gemaak het).⁷⁶ Die Trekkers se kruit het gehou en die diere in die laer het nie te midde van die strydrumoer op loop gegaan, wat die laer sou kon vernietig nie.⁷⁷

Teen die einde van die twintigste eeu het historici hierdie argumente al meer betwis. Nadat sy sorgvuldig nagevorsde biografie *Andries Pretorius in Natal* in 1977 verskyn het, het B.J. Liebenberg voortgegaan om waterskeidende werk oor die Slag van Bloedrivier te doen. In artikels wat in 1977⁷⁸,

---

⁷⁰ B. Liebenberg, Bloedrivier, die ongelooflike feite, *Die Huisgenoot* 50(2902), 1977-12-16, p. 55.

⁷¹ P.J. Schoeman, Wat die Zoeloes vertel, *Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938, p. 135.

⁷² P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, p. 170.

⁷³ V.E. d’Assonville, *Bloedrivier*, p. 41-42.

⁷⁴ W. Marais, *Gelofte en die toekoms van die Afrikaner*, p. 7; A. Malan, Toespraak: Die Slag van Bloedrivier – 16 Desember 1838, Geloftefees, Heidelberg (Gauteng), 2000-12-15, p. 31.

⁷⁵ J. Bekker, Geloftefees, *Koers* 30(7 en 8), Januarie en Februarie 1963, p. 33; *Die Burger*, 1965-12-16 (Bloedrivier: ‘n Wonderwerk?), p. 2.

⁷⁶ D.J. Kotzé, Die wonder van Bloedrivier: Waarin is dit geleë?, *Die Huisgenoot* 42(2541), 1970-12-18, p. 31.

⁷⁷ *Die Transvaler*, 1970-12-19 (Geloftefees veelsydiger), p. 4.

⁷⁸ B.J. Liebenberg, Bloedrivier, die ongelooflike feite. *Die Huisgenoot* 50(2902), 1977-12-16.

1980⁷⁹ en 1988⁸⁰ in periodieke publikasies verskyn het, het hy aangetoon dat die meeste gebeure tydens die Slag rasideel verklaar kon word. Dit het 'n totaal nuwe beskouing van feite (wat kort tevore nog as oorbekend beskou is) beteken. Liebenberg het aangevoer dat Zulukrygers as 'n reël nie snags aangeval het nie, dat die stygende dagtemperatuur of wind die mis maklik kon opgeklaar het en dat dit gemiddeld net twaalf dae per Desember in die omgewing reën. Die kans op mooi weer was dus beter as op reën. Die donker en mis sou beide leërs ewe veel benadeel — moontlik die Zululeër nog meer as die kommando wat binne 'n laerposisie seker van hulle omgewing was. In geval van reën kon die kommando desnoods vanuit die waens skiet. Dit sou moeilik, maar nie onmoontlik wees nie. Zulumagte het sover bekend, ook nooit in reënweer aangeval nie.⁸¹ Op militêre gebied het die Trekkers met hulle moderner wapens en beskutte gevegsposisie 'n voordeel bo die Zulukrygers gehad, veral omdat hulle op 'n hinderlaag bedag was en al die Zululagordes nie gelyktydig aangeval het nie.⁸² Dat Pretorius 'n puik aanvoerder en taktikus was, het verder tot die Trekkers se sukses bygedra.⁸³ Vir die kalmte van die diere in die laer, is nog geen verduideliking aangebied nie.⁸⁴

Redes waarom mense graag 'n wonderwerk by Bloedrivier veronderstel, is dat dit 'n maklike verklaring vir 'n ingewikkelde gebeurtenis bied, aanpas by die Gelofte wat die veldslag uniek in die Suid-Afrikaanse geskiedenis maak en dat hierdie verduideliking ook die nasionalistiese idee ondersteun dat die Afrikaner 'n roeping van God in Suid-Afrika het.⁸⁵

Die taak van 'n historikus is om die geskiedenis so objektief moontlik weer te gee. Daar kan verder aanvaar word dat alle historici nie dieselfde godsdienste aanhang nie en dat hulle geloofsoortuigings nie hulle sukses as geskiedkundiges bepaal nie. Dit sou dus onaanvaarbaar wees om in 'n historiese studie te verklaar hoekom en waar God in die geskiedenis optree, of waar nie. Daarteenoor kan uit die oogpunt van 'n Christen aangevoer word dat alle gebeure in die geskiedenis deur die Here beskik word en vanuit dié perspektief beskou, was Bloedrivier deel van die ondeurgrondelike Goddelike plan met die mensheid. Oor hierdie saak is die laaste woorde waarskynlik nog lank nie geskryf nie en sal historici, teoloë en ander belangstellendes nog veel kan bydra.

⁷⁹ B.J. Liebenberg, Bloedrivier en Gods Hand. *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (12), November 1980.

⁸⁰ B.J. Liebenberg, Mites rondom Bloedrivier en die Gelofte. *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (20), 1988.

⁸¹ B.J. Liebenberg, Bloedrivier en Gods Hand, *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (12), November 1980, pp. 2-5.

⁸² D.J. Kotzé, Die wonder van Bloedrivier: Waarin is dit geleë?, *Die Huisgenoot* 42(2541), 1970-12-18, p. 31.

⁸³ B.J. Liebenberg, Bloedrivier en Gods Hand, *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (12), November 1980, p. 5.

⁸⁴ P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. 'n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, p. 169.

⁸⁵ B.J. Liebenberg, Bloedrivier en Gods Hand, *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (12), November 1980, p. 11.

Die Slag se betekenis ten opsigte van hierdie studie lê daarin dat dit die oorsprong van Geloftewel Dingaansdagvierings was.

5. BEWOORDING VAN DIE GELOFTE

‘n Grondige kennis van die Gelofte se inhoud is nodig ten einde begrip te verkry vir die wyses waarop dit deur die jare gevier is.

Die Gelofte van 1838 is óf nêrens woordeliks aangeteken nie, óf het nie in die oorspronklike vorm op skrif bewaar gebly nie.⁸⁶ Wanneer ‘n mens in ag neem dat dit volgens die meerderheid primêre historiese getuienis in die vorm van ‘n gebed afgelê is, maak dit sin dat niemand dit tydens die eerste aflegging neergeskryf het nie.⁸⁷ ‘n Gebed word uit eerbied immers selde, indien ooit, genotuleer.

Verskeie weergawes van die Gelofte is wel deur ooggetuies op skrif gestel. Die oudste hiervan word in Jan Bantjes se dagverhaal aangetref. Dit is moontlik op, of pas na 9 Desember 1838 aangeteken. Bantjes het geskryf:

Des Zondags morgens, voordat de Godsdienst begon, liet de Hoofd-Kommandant degenen die de Godsdienst zouden verrigten, by malkander komen, en verzocht hen, met de gemeente te spreken, dat zy allen volyverig in geest en in waarheid, tot God mogt bidden, om zyne hulp en bystand, in het slaan tegen den vyand; dat hy aan den Almagtigen een gelofte doen wilde, (indien allen wel willen), — ‘om zoo de Heere ons de overwinning geven mogt, een Huis tot zyns Grooten Naams gedachtenis te stichten, alwaar het Hem zal behagen,’ — en dat zy ook moesten afsmecken, de hulp en bystand van God, om deze gelofte zeker te kunnen volbrengen, en dat wy den dag der overwinning, in een boek zullen aanteekenen, om dezelve bekend te maken, zelfs aan onze laatste nageslachten, opdathe t teh [sic] Eere van God gevierd mag worden.⁸⁸

Nog ‘n rekord van die Gelofte verskyn in ‘n brief wat hoof-kommandant Andries Pretorius op 23 Desember 1838 aan die Volksraad gerig het. Sy beskrywing lui:

⁸⁶ E. Büchner en P. Strauss, “‘n Dankdag soos ‘n sabbat’ – die Ned Geref Kerk en die gelofte van 1838 [sic], *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 34(3), September 1993, p. 295.

⁸⁷ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 33; S.P. Olivier, *Fokus op Gelofte*, p. 5.

⁸⁸ G.[S.] Preller (red.), *Hoe ons aan Dingaansdag kom (Jan Bantjes se dagverhaal van die Winkommande [sic])*, p. 12.

Verder wensch ik UE. ook ter kennisse te brengen, dat wy alhier onder elkanderen besloten hebben, om den dag onzer overwinning, zynde Zondag, den 16 dezer maand December, onder ons gansche geslacht te doen bekend worden, en dat wy het aan den Heer willen toewyden, en vieren met Dankzeggingen, zoo als wy, voor dat wy tegen den vyand streden, in het openbaar gebed beloofd hebben, zoo ook, dat zoo wy de overwinning verkrygen mogen, wy den Heere tot zyns naams gedachtenis, een huis stichten zullen, alwaar Hy ons zulks aanwyzen zal; welke gelofte wy nu ook hopen te betalen, met de hulp des Heeren, nu hy ons gezegend, en onze gebeden verhoord heeft.⁸⁹

Sarel Cilliers se weergawe dateer uit ongeveer 1870 en kom in sy biografie of joernaal voor. Dit is langer en uitvoeriger as die vorige twee weergawes, wat die vermoede laat ontstaan dat Cilliers meer daarin geïnterpreteer het, as wat Bantjes en Pretorius gedoen het. Cilliers se bewoording is ook nie in die vorm van ‘n gebed nie. Dit klink eerder na die wyse waarop hy die Gelofte aan die mans verduidelik het, alvorens hulle tot die aflegging oorgegaan het.⁹⁰ Dit lui:

Mijne Broeders en medelandgenoten, hier staan wij thans, op eene Ogenblik voor een Heilige God van Hemel en aarde, om een belofte aan Hem te beloven als Hij met zijne bescherming, met ons zal wezen en onze vijand in onze handen, zal geven dat wij die dag en datum, elk jaar als een verjaarsdag en een dankdag, zoo als een Sabbath en Zijne eere, dienen zal, doorbrengen en dat wij het ook aan onzen kinderen zal zeggen, dat zij met ons erin moeten deelen, tot gedachtenis, ook voor ons opkomende geslagten, en als iemand is die er onder bezwaard bevind, dat die dan van deze plaats weg moeten gaan, want de eere van Zijn naam daarvoor zal verheerlijk worden dat de roem en eer van overwinning, aan Hem zal worden gegeven.⁹¹

In 1919 het G.B.A. Gerdener se biografie oor Cilliers verskyn. In hierdie werk het Gerdener Cilliers se weergawe uit ander primêre bronne aangevul en die teks so na as moontlik aan die oorspronklike probeer reconstrueer.⁹² Dié hersaamgestelde Gelofte word steeds gereeld aangehaal en is dekades lank deur talle Afrikaners as die oorspronklike Gelofte beskou. Gerdener is later vir dié poging verkwalik. Omdat die inhoud van sy rekonstruksie betwyfel is, is die bestaan van die Gelofte selfs in die gedrang gebring. Al was sy optrede vanuit ‘n historiese oogpunt beskou nie korrek nie, is dit ‘n voldoende feit dat ‘n Gelofte wel in 1838

---

⁸⁹ B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, pp. 32-33; H.M. Rex, Die viering van Gelofte dag die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 7; F.A. van Jaarsveld, Die Groot Trek in die historiese bewussyn van die Afrikaners, in J.S. Bergh (red.), *Herdenkingsjaar 1988*, p. 111.

⁹⁰ E. Büchner en P. Strauss, “‘n Dankdag soos ‘n sabbat’ – die Ned Geref Kerk en die gelofte van 1838 [sic], *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 34(3), September 1993, pp. 297, 298.

⁹¹ P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, p. 163.

⁹² G.B.A. Gerdener, *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag*, p. 68; A.N. Pelzer, Die ontstaan van die Gelofte, in A.P. van der Colf (red.), *“Hier staan ons ...” Geloftefeesbundel*, p. 36.

afgelê is en dat die strekking daarvan met Gerdener se weergawe ooreenstem.⁹³ Teen 1962 is hierdie rekonstruksie deur die letterkundige W.E.G. Louw (1913-1980) in Afrikaans vertaal. Die FAK het ‘n muurkaart met die Afrikaanse bewoording laat druk en dit is wyd versprei. Dit lui:

Hier staan ons voor die Heilige God van hemel en aarde om ‘n gelofte aan Hom te doen, dat, as Hy ons sal beskerm en ons vyand in ons hand sal gee, ons die dag en datum elke jaar as ‘n dankdag soos ‘n Sabbat sal deurbring; en dat ons ‘n huis tot Sy eer sal oprig waar dit Hom behaag, en dat ons ook aan ons kinders sal sê dat hulle met ons daarin moet deel tot nagedagtenis ook vir die opkomende geslagte. Want die eer van Sy naam sal verheerlik word deur die roem en die eer van oorwinning aan Hom te gee.⁹⁴

In die twintigste eeu het historici die weergawes van die Geloofte letterlik woordeliks gebruik om teorieë oor die nakoming en betekenis daarvan te motiveer. Die betroubaarheid van Bantjes, Pretorius en Cilliers as getuies is ook fyn ontleed. Wanneer bogenoemde vier weergawes vergelyk word, kan min fundamentele verskille daartussen gevind word. Bantjes was die enigste persoon wat vermeld het dat die dag geboekstaaf moes word, ‘n feit wat vir hom as sekretaris belangrik was, terwyl Cilliers nie die bou van ‘n kerk genoem het nie (moontlik omdat die Voortrekkerkerk in Pietermaritzburg teen 1870 reeds voltooi was). Wat belangrik is, is dat al die weergawes spreek van dieselfde eerbied jeens God, noem dat die eer van die oorwinning aan Hom alleen moet gaan en dat dít is wat herdenk moet word.

Hierdie sentiment het die hoeksteen gevorm waarop die meeste latere herdenkings van die Geloofte berus het.

---

⁹³ Paardekraalse Feeskommissie, “Staatsfees” 1961 Paardekraal, [p. 10]; C.J. Mans, Die draagkrag van die Geloftes van 1838 en 1880, *Hervormde Teologiese Studies* 22(4), 1966, p. 100; A.N. Pelzer, Die ontstaan van die Geloofte, in A.P. van der Colf (red.), “Hier staan ons ...” *Geloftefeesbundel*, p. 36; F.A. van Jaarsveld, Geloftedag in die ban van die tyd, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 18 (3 en 4), September en Desember 1978, p. 223; P.S. de Jongh, *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*, pp. 164-165.

⁹⁴ C.J. Beyers and J.L. Basson (eds.), *Dictionary of South African biography V*, p. 473; AREA, Bloemfontein: PV 202, lêer 1/2/3/2/5: Notule van ‘n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK, 1962-02-07, p. 9; AREA, Bloemfontein: PV 202, lêer 1/2/3/2/6: Notule van ‘n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK, 1965-02-09, p. 6; P.W.J. Groenewald (red.), *Die Voortrekker-Gedenkkerk Pietermaritzburg. Nasionale Volksmonument. Simbool van ons vertroue in die toekoms*, [p. 2]; F.A. van Jaarsveld, Die Groot Trek in die historiese bewussyn van die Afrikaners, in J.S. Bergh (red.), *Herdenkingsjaar 1988*, p. 110; Nederduitse Gereformeerde Kerkargief, Pretoria: Agenda van die Agste Vergadering van die Algemene Sinode, 1990-10-16 tot 1990-10-26, p. 115.

III. VROEGSTE HERDENKINGS VAN DIE 1838-GELOFTE (1838 TOT 1863)

1. EERSTE NAKOMING (1838)

Daar word dikwels veralgemeen deur te beweer dat die Gelofte selde gedurende die negentiende eeu herdenk is.¹ Geloftevierings was nie so algemeen as in die twintigste eeu nie, maar het tog wyd in Natal en die Boererepublieke (waarna voortaan as die ZAR of Transvaal en OVS, Oranje-Vrystaat of Vrystaat verwys sal word) plaasgevind.

Soos reeds genoem, het die kommandoledere direk na die Slag van Bloedrivier op 16 Desember 1838 'n dankdiens in die laer gehou. Dit kan as die eerste Gelofteherdenking beskou word. Die Gelofte is by die geleentheid herbevestig. Eers daarna is die vyand agternagesit.² Op 23 Desember 1838 het Pretorius die sege, asook die strekking van die Gelofte per brief aan die Volksraad bekendgemaak.³ Die nuus daarvan het wyer versprei en toe dit Graaff-Reinet bereik, is vreugdevure in die omgewing aangesteek.⁴ Die bestaan van die Gelofte het deur Suider-Afrika bekend begin raak.

2. VROEË HERDENKINGS VAN DIE GELOFTE (1839 TOT 1863)

a. Bou van die Geloftekerk, Pietermaritzburg

Nadat die Wenkommando hulle militêre veldtog teen die Zuluëstanders afgesluit het, het hulle na hulle onderskeie Trekgeselskappe teruggekeer. In Mei 1839 is daar, as deel van die nakoming van die Gelofte, met die insameling van fondse vir die bou van 'n kerk begin. Cilliers het hom daarvoor beywer dat dit op Pietermaritzburg opgerig moes word. Kollektelyste is vir dié aksie opgestel en is ook deur enkele Engelssprekendes ondersteun.⁵ Donasies het selfs uit die Kaap

---

¹ A. van Niekerk, Geloftegedag in die nuwe Suid-Afrika, *Die Taalgenoot* 67(12), Desember 1998, p. 9.

² B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 39; M.J. Swart, *Geloftegedag*, p. 8; T.N. Hanekom, By die wieg van ons Geloftefees, *Die Kerkbode* 84(24), 1959-12-16, p. 969.

³ H.M. Rex, Die viering van Geloftegedag die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 7.

⁴ *Die Transvaler*, 1978-01-11 (Debat oor Geloftegedag), p. 9.

⁵ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 8; B.J. Liebenberg, *Andries Pretorius in Natal*, p. 125.

en Vrystaat gekom.⁶ Mense wat nie ‘n finansiële bydrae tot die fonds kon maak nie, het boumateriaal voorsien.⁷ Die hele Pietermaritzburgse gemeenskap was betrokke by die oprigting van die kerk. Kundige bouers het die messelwerk gedoen, terwyl die res van die mans klippe uit ‘n steengroef gebreek het.⁸ ‘n Tydelike gebou van hout en riet, asook die huis van die weduwee Retief is intussen vir kerklike byeenkomste benut, maar dié geboue is in geen stadium as antwoord op die Gelofte om ‘n kerk te bou, beskou nie.⁹ Teen die middel van 1841 is die Geloftekerk voltooi en ingewy.¹⁰

b. Vroeë invloed van die Slag en Gelofte

Die gebeure rondom die Slag van Bloedrivier het van meet af aan tot die pioniers se kreatiwiteit gespreek. In 1840 het ‘n onbekende Trekker ‘n gedig met die opskrif *Een vredeslied* gedig. Dit kon op die wysie van Psalm 130 gesing word en lui:

Dingaan die is gesneuveld
Voor zijne tyrannie,
Tamboesa en ook Slela
Om hun verraderij;
Panda die is gekomen
Te smeeken om den vree,
Hij heeft dit ook bekomen
Het leven ook daarmee.

Wij arme Afrikanen,
Die hier te Natal woon,
Hoe wordt onze tranen
Met goedheid hier bekroon!
O God, gij schenkt ons vrede,
Uw zegen ook daarbij;
Schenk uwe hulpe mede,
Laat uwe hand ons lei.

W’ erkennen onze schulden
Voor U, o Opperheer!
Wij leggen onze hulde
Aan uwe voeten neer.

⁶ J.J. Oberholster, *The historical monuments of South Africa*, p. 240.

⁷ D. Picton-Seymour, *Historical buildings in South Africa*, p. 139.

⁸ C. van den Berg, My tweede [sic] Dingaansdag, *Die Boerevrou* (s.n.), Desember 1929, p. 10.

⁹ P.W.J. Groenewald, Beknopte geskiedenis van die Voortrekker-Gedenkkerk, in P.W.J. Groenewald (red.), *Die Voortrekker-Gedenkkerk Pietermaritzburg*, p. 6; P.S. de Jongh, *Die lewe van Erasmus Smit*, p. 167; L. Thompson, *The political mythology of Apartheid*, p. 155.

¹⁰ M.C.E. van Schoor, Is Geloftegedag gereeld gevier?, *Die Taalgenoot* 25(1), Desember 1955, p. 6.

O Heer, hoor onze bede,
Vergeef ons al die schuld,
En schenk ons uwe vrede
En heb met ons geduld.

Zie, d' afgunst spant ons strikken
Men gunt ons niet dit land,
O God wil ons behoeden
Red ons uit 's vijands hand;
Wij hebben 't land verworven
En met ons bloed betaald,
Ons zal den vijand toonen
Dat 't aan geen moed ons faalt.

En Gij die ons tot hiertoe
Geholpen hebt, o God!
Help verder uwe kinderen,
Bestuur hun verder lot.
Wil zelf het recht beskermen,
Ons recht op Natals grond,
Dan brengen w' onze hulde,
U toe met hart en mond.

Hoopt op den Heer, gij vroomen,
Is Afrika in nood!
Er zal verlossing komen,
Gods goedheid is zoo groot!
Gij zijt het zout der aarde
Daar alles nu op rust,
En ook van groote waarde
In u heeft God zijn lust.¹¹

c. Informele vierings (1840 tot 1863)

In hierdie jare is die Gelofte sover bekend nie met amptelike verrigtinge nie, maar wel in gesinsverband herdenk.¹² 'n Beriggie wat in 1844 in *De Natalier* verskyn het, het byvoorbeeld vermeld dat die sewende jaarlikse dank- en biddag om God vir die oorwinning oor die “Duizende Dingaanen” te eer, op Sondag 15 Desember 1844 vanaf 09:00 aan huis van eerw. Erasmus Smit in Pietermaritzburg sou plaasvind. Op 20 Desember 1844 is berig dat die byeenkoms goed afgeloop het en dat daar 'n aansienlike aantal mense teenwoordig was. Hieruit kan

---

¹¹ Anoniem, *Een vredeslied* [gedig], soos aangehaal in F.A. van Jaarsveld, “Een Vredeslied”. 'n Gedig deur 'n Voortrekker, *Gelofte dag* (1), 1953, p. 28.

¹² M.J. Swart, *Gelofte dag*, p. 10.

afgelei word dat Dingaansdag reg van die begin af sonder onderbreking in die dorp gevier is en dat dit teen 1844 by sommige Trekkers, soos Smit, reeds ‘n vaste gewoonte geword het. By hom was die herdenking van die Gelofte so ‘n groot erns, dat hy van 1844 af jaarliks soortgelyke byeenkomste in sy huis op eie koste in die plaaslike nuusblad geadverteer het. Die feeste het skynbaar hoofsaaklik uit ‘n godsdienstige byeenkoms bestaan en op die Sondag die naaste aan 16 Desember plaasgevind. Dit is ironies dat juis Smit die leiding in hierdie verband geneem het — dit was sy droom om in die Geloftekerk te preek, maar dié voorreg was hom nooit beskore nie. Dit was hoofsaaklik die gevolg van Sarel Cilliers se teenkanting. Soos reeds genoem het Cilliers en Smit nie op goeie voet verkeer nie.¹³ Eerwaarde Daniel Lindley (1801-1880) wat as leraar in die kerk opgetree het, het ook die Gelofte in 1844 met ‘n dankdag herdenk, maar op watter datum dit plaasgevind het en hoe amptelik die viering was, is nie bekend nie.¹⁴

Cilliers het die Gelofte jaarliks getrou tuis saam met sy familie herdenk. Vir hom was dit ‘n heilige plig. Dit was die gesin se gewoonte om vroeg in die oggend ‘n psalm- of gesangvers te sing, ‘n gebed vir die land te doen, volksodes voor God te bely en ‘n toepaslike hoofstuk uit die Bybel te lees. Daarna is die Gelofte herhaal, die geskiedenis daaromheen vertel, nog ‘n vers gesing en die verrigtinge met ‘n dankgebed beëindig. In die middag is nog ‘n diens gehou en by hierdie geleentheid kon elkeen wat behoefte daaraan gehad het, God vir Sy genade bedank.¹⁵

Verskeie redes kan vir die sporadiese en nie-amptelike aard van die vierings in die vroeë jare aangevoer word. Eerstens was die herdenking van enige kerklik-godsdienstige feesdae behalwe Sondae, uiters buitengewoon. Dit sluit Kersfees en Goeie Vrydag in.¹⁶ Daar was weinig sprake van ‘n georganiseerde kultuurlewe onder die pionierstoestande wat in die binneland van Suider-Afrika geheers het.¹⁷ Lewensomstandighede was onseker, die meeste gesinne was steeds aan die swerf, broedertwis en militêre optrede teen swart stamme was algemeen en daar was ‘n gebrek aan ‘n eenvormige nasionale gevoel onder die Trekkers.¹⁸ Ander teorieë wat bestaan oor die verwaarlosing van die Gelofte, is dat dit net deur diegene wat by die

---

¹³ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 10; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 48; P.S. de Jongh, *Die lewe van Erasmus Smit*, p. 182; T.N. Hanekom, By die wieg van ons Geloftefees, *Die Kerkbode* 84(24), 1959-12-16, pp. 969-970; *Rapport*, 1991-12-15 (Held sonder wierook), p. 8.

¹⁴ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, p. 401; F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 42.

¹⁵ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 8-9; M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 13.

¹⁶ B. Spoelstra, Kan Geloftedag oorlewe?, *Instituut vir Reformatoriese Studiestukke* F1(180), p. 22.

¹⁷ F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 43.

¹⁸ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 14.

Bloedrivierslag teenwoordig was en hulle gesinne herdenk is,¹⁹ of dat die kerkleiers van die tyd almal van oorsee gekom het en nie van die Geloofte gewees het nie.²⁰ Laasgenoemde twee stellings verklaar egter nie waarom kommandoede (insluitend Pretorius) die herdenking nagelaat het en dit ook nie onder die aandag van die leraars gebring het nie. Dit maak wel sin dat die Geloofte vir die Trekkers wat nie by die Slag van Bloedrivier betrokke was nie, minder betekenis sou hê. Daar is byvoorbeeld geen aanduiding dat Potgieter dit ooit gevier het nie. Dit is ironies dat hy juis op 16 Desember 1852 oorlede is.²¹

Die besetting van Natal deur Brittanje in 1842 het gelei tot die verarming en ontworteling van vele Trekkers, wat toe reeds in die gebied gevestig was.²² Soos talle ander volksgenote het Cilliers en Pretorius Natal onderskeidelik in 1847 en 1848 permanent verlaat. Dit is vreemd dat hulle skynbaar niks in hulle nuwe tuistes gedoen het om die vierings van die Geloofte aldaar amptelik in te stel nie.²³ Teen Julie 1853 moes Pretorius aan Cilliers erken dat hy die herdenking daarvan skandelik verwaarloos het, waarop Cilliers hom skerp tereggewys het.

In 1859 was daar sprake van dorpsstigting op die Bloedrivierterrein. Die feit dat juis hierdie area uitgekies is, dui aan dat die gebeure van 1838 wel van besondere betekenis vir sommige mense was. Die plan is nooit uitgevoer nie.²⁴

Dewald Pretorius, ‘n Trekker wat aan die Slag van Bloedrivier deelgeneem het, het in 1862 sy herinneringe daaraan opgeteken. Daarin het hy genoem dat die Geloofte behels het dat kerke en skole tot die eer van die Here gebou moes word.²⁵ Hy was, sover vasgestel kon word, die eerste persoon wat die Geloofte om ‘n Godshuis te bou, breër as die bou van ‘n enkele kerkgebou geïnterpreteer het.

---

¹⁹ W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, p. 74.

²⁰ J.T. Jordaan, 1838 – 1866 – Vandag Geloftedag, *Die Kerkbode* 92(24), 1963-12-11, p. 835.

²¹ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 12.

²² *Byvoegsel tot Die Burger*, 1971-12-11 (Pretorius het Geloofte al gebreek), p. 10.

²³ W.A. Stals, Die Geloofte. Die instelling en viering van Geloftedag, *Handhaaf* 9(3), November 1971, p. 11.

²⁴ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 8-9; M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 13.

²⁵ F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 43.

In dieselfde jaar het Cilliers hom op 16 Desember op trek deur die Karoo bevind. Hy was onderweg na sy plaas in die Vrystaat, na afloop van ‘n besoek aan die Kaap. Ten spyte van die skroeiende Desemberhitte het hy die reis onderbreek om oudergewoonte die dag te vier.²⁶

Steeds het die gewoonte om die Gelofte jaarliks te herdenk skynbaar algemeen voorgekom onder sekere gesinne wat in Natal gebly het. Die vierings het hoofsaaklik uit ‘n godsdienstige program bestaan.²⁷ In 1862 het ‘n religieuse byeenkoms selfs op die Bloedrivierterrein plaasgevind.²⁸

Die Trekkers was nou feitlik almal om groeiende dorpies in Natal, die Vrystaat en Transvaal gevestig. Al was daar nog sporadiese broederlike vyandigheid, was daar tekens van ‘n groeiende gevoel van samehorigheid onder die pioniers buite die Kaapkolonie.²⁹ Dit sou bydra tot die groei van toekomstige herdenkings van die 1838-Gelofte.

---

²⁶ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 9.

²⁷ *De Kerkbode* 9(2), 1918-01-10 (Brief: H.F. Schoon, Ladysmith), p. 41.

²⁸ M. [J.] Swart, Godsdienstige sake rondom die Groot Trek, *Tydskrif vir Rasse-Aangeleenthede* 40(2 en 3), April en Julie 1989, p. 34.

²⁹ M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 14-15.

IV. VIERINGS MET GEDEELTELIKE STATUTÊRE ERKENNING TOT NA DIE ANGLO-TRANSVAALSE OORLOG (1864 TOT 1881)

1. HERDENKINGS HERLEEF EN GROEI IN NATAL (1864)

In die tweede helfte van die negentiende eeu het twee denkrigtings 'n vername rol op die Suider-Afrikaanse kerklike toneel vertolk, naamlik die Liberalisme en as teenreaksie daarop, die Herlewing. Tydens die Sinode van 1862 in Kaapstad, het die ondersteuners van die twee rigtings hewig gebots. Die aanhangers van die Herlewing wou 'n godsdienstige opbloei in die Nederduitse Gereformeerde (Ned. Geref.) Kerk bewerkstellig deur byvoorbeeld weeklikse bidure en meer religieuse samekomste in te stel. Cilliers het dié Sinode bygewoon en was een van die persone wat ten gunste van die Herlewing was. Later is selfs beweer dat hierdie ingesteldheid sy formulering van die Gelofte in 1870 beïnvloed het. Twee leraars wat ook sterk teen die Liberalisme se minder ortodokse godsdiensbeskouing gekant was, was di. D.P.M. Huet (1827-1895) en F.L. Cachet (1835-1899). Huet was reeds sedert 1858 in Natal werksaam — aanvanklik in Ladysmith en vanaf 1860 in Pietermaritzburg. Cachet is deur Huet gewerf om met die bediening in Natal behulpsaam te wees en was sedert 1861 as assistent van laasgenoemde in Ladysmith se gemeente werksaam.¹

Tydens 'n Algemene Kerkvergadering van die Natalse Kerke, is 'n voorstel op 20 Oktober 1864 aanvaar dat 16 Desember voortaan as kerklike dankdag in al die Natalse gemeentes gevier moes word. Die voorstel het van Huet gekom en is deur Cachet gesecondeer.² Die vrees het by hulle bestaan dat indien die aantal oorspronklike Trekkers in Natal verder sou verminder, die Gelofte in vergetelheid sou verval. Die Kerkvergadering se besluit het hierdie moontlikheid uitgeskakel.³ Dit is vreemd dat die eerste amptelike instelling van die Gelofteherdenking dus aan Huet en Cachet, wat beide in Nederland gebore is en nie aan die Groot Trek deelgeneem het nie, te danke is. Hulle motiewe is dikwels in later jare bevraagteken. Vir Huet het dit skynbaar

---

¹ B. Spoelstra, Kan Gelofte dag oorlewe?, *Instituut vir Reformatoriese Studië* F1(180), pp. 22-23; W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, pp. 143-144; W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, pp. 323-324.

² M.J. Swart, *Gelofte dag*, p. 15.

³ Ned. Geref. Kerkargief, Pretoria: Notulen van de Zesde Algemeene Vergadering van de Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., 1897-11-18 en volgende dagen, p. 5.

hoofsaaklik gegaan om ‘n begeerte om die Gelofte na te kom en God daardeur te vereer. Hy het by die ouer garde van die Gelofte verneem. Die idee het hom aangegryp en hy het gevoel dat so ‘n plegtige onderneming teenoor die Here nie in die vergetelheid kon raak nie.⁴ Cachet se motivering was meer kompleks. Hy het, moontlik weens sy eie Joodse afkoms, die Afrikaner met die volk Israel in die Ou Testament geassosieer. Met hierdie Bybelse agtergrond sou hy vanselfsprekend voel dat die Gelofte nagekom moes word. Hy was ook die eerste persoon wat ‘n nasionalistiese inhoud aan Geloftevierings gegee het — ‘n element wat later in baie ander toesprake en preke by Geloftefeeste na vore sou tree.⁵ Omdat Huet en Cachet ondersteuners van die Herlewing was, kan ‘n mens verstaan dat die konsep van ‘n jaarlikse Gelofteherdenking deur ‘n hele kerk of volk beide manne sou aangegryp het.

Nadat die Kerkvergadering in 1864 tot bogenoemde besluit gekom het, is 16 Desember gereeld in die Natalse kerke gevier.⁶ Daar is bewerings dat ‘n groot byeenkoms reeds op 16 Desember 1864 op die Bloedrivierterrein plaasgevind het. Dit is onder meer gegrond op verwarrende datums in Cachet se herinneringe wat in sy werke *De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald* en *Vijftien jaar in Zuid-Afrika (Dele I en II)* gepubliseer is.⁷ Meer onlangs het intensiewe navorsing aangedui dat ‘n byeenkoms wel in 1864 in die Ned. Geref. Kerk in Pietermaritzburg plaasgevind het. Dit is nie seker of dit op 16 Desember of op die Sondag naaste daaraan gehou is nie, maar in dié jaar was daar nog geen fees by Bloedrivier self nie.

Onder die twee leraars se leiding het herdenkings in Natal toegeneem. Die eerste geskrif wat die viering van die Gelofte bepleit het, is deur ds. Huet geskryf en het in 1865 as pamflet in

---

⁴ F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 44.

⁵ W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, pp. 77-79.

⁶ H.M. Rex, Die viering van Gelofte dag die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 11.

⁷ F.L. Cachet, *De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald*, p. 201; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 11-13; M.J. Swart, *Gelofte dag*, p. 16; J.V. Smit, Die historiese hopen klippe te Bloedrivier, *Die Saamwerk-Eeufees-gedenkuitgawe*, p. 61; AREA, Bloemfontein: PV 202, Lêer 11/5/1/1/1: Program van die feesviering in verband met die onthulling van die monument by Bloedrivier gedurende 13 – 16 Desember 1947, p. [1]; J.T. Jordaan, 1838 – 1866 – Vandag Gelofte dag, *Die Kerkbode* 92(24), 1963-12-11, p. 835; *Die Volksblad*, 1964-12-16 (Redaksioneel), p. 6; A.P.J. van Rensburg, Monumente van Suid-Afrika III: Die Sondagslag by Bloedrivier, *Die Taalgenoot* 37(6), Mei 1966, p. 26; *Die Volksblad*, 1967-12-15 (Redaksioneel), p. 10; *Byvoegsel tot Die Volksblad*, 1967-12-15 (Die Gelofte van 16 Desember), p. 3; W.A. Stals, Die Gelofte. Die instelling en viering van Gelofte dag, *Handhaaf* 9(3), November 1971, p. 11; D.J. Kotzé, Moet Gelofte dag gevier word?, *Die Huisgenoot* 42(2592), 1971-12-10, p. 41; O.J.O. Ferreira, Die Bloedriviermonument, simbool van vryheidsin, *Die Taalgenoot* 41(2), Januarie 1972, p. 14; F.J. du Toit Spies, Hier staan ons ... Die Gelofte van 1838, *Handhaaf* 21(2), November 1983, p. 11.

Pietermaritzburg verskyn. Die titel daarvan is *De zestiende December: Herinnering aan de merkwaardige verlossing der Afrikaanse Emigranten op Zondag, 16 December 1838 te Bloedrivier*. Huet wou sy gemeentelede hiermee bewus maak van die gebeure wat ‘n jaarlikse viering van 16 Desember genoodsaak het.

Gedurende 1865 is Cachet na Utrecht beroep en het hy die Bloedrivierslagveld gaan besoek. In daardie stadium was die grond die eiendom van ‘n ouderling van Cachet, Jan de Jager. Hy het De Jager vervolgens oorreed om die grond aan die Ned. Geref. Kerk te skenk sodat dit deur die hele volk benut kon word. Die twee mans het die idee om jaarliks op 16 Desember by Bloedrivier fees te vier, bespreek. Hierdie plan het nog nie in 1865 gerealiseer nie, hoewel ‘n spesiale diens weer in Desember in die Ned. Geref. Kerk in Pietermaritzburg gehou is.

Teen 1866 was ds. Huet steeds besig om die vervulling van die Gelofte wyd te propageer. Op Sondag 16 Desember 1866 is ‘n nuwe kerk op Greytown ingewy. By die geleentheid het Huet verklaar dat die oprigting van hierdie kerk ook deel van die nakoming daarvan was.⁸

Op dieselfde datum, naamlik 16 Desember 1866, is die eerste grootskaalse buitelugviering by Bloedrivier aangebied. Vanaf 15 Desember het tussen veertig en vyftig waens in ‘n laer op die terrein saamgetrek. Van die Zulugroep wat in die omgewing gewoon het, was ontsteld om soveel blankes daar byeen te sien, maar De Jager het hulle gerusgestel dat dit geen gevaar vir hulle sou inhou nie. Hulle kommer dui aan dat die Slag van Bloedrivier steeds helder in hulle geheues was en dat dit ook onder hulle ‘n keerpunt in hulle volksbestaan verteenwoordig het.

Op die oggend van 16 Desember 1866 het Cachet oor Exodus 17 vers 15 gepreek (waar beskryf word hoe ‘n altaar tot eer van die Here gebou word), waarna ‘n ete gevolg het. In die middag het mans en seuns ‘n klipstapel as gedenkteken aan die Slag opgerig. Dit is gedoen op die plek waar die middel van die laer van 1838 na bewering was. Die nuuskierige Zulutoeskouers het die vierders gehelp deur klippe nader te rol. Na die tyd het die aanwesige kinders saamgesing. Cachet het ‘n herdenkingstoespraak gehou waarin hy weer die noodsaak om die dag te gedenk en sendingwerk onder swart ongelowiges bepleit het. Dit het voortaan ‘n nuwe dimensie aan

---

⁸ *Beeld*, 1985-12-17 (Geloftedagvieringe oral in die land), p. 11; F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, pp. 43-45.

die gedeelte van die Gelofte wat oor die bou van ‘n kerk handel, verleen, naamlik dat dit ook die uitdra van die koninkryk van God aan ongelowiges behels. Na afloop van sy toespraak het oud-stryders hulle herinneringe aan die Slag van Bloedrivier vertel. Intussen het Cachet deur middel van ‘n tolk vir die swart werkers wat saam na die fees gekom het, asook die Zulu-inwoners van die omgewing, gepreek. Hy het vertel dat hy die oggend ‘n boodskap van die Zulukoning, Cetshwayo (c. 1826-1884), gekry het waarin die koning verklaar het dat hy bly was dat ‘n predikant op die plek kom kerk hou het. Cachet het Cetshwayo laat weet dat ‘n gedenkteken met die naam “Vrede” op die plek van die Slag opgerig sou word en dat harmonie hopelik voortaan tussen die Zuluvolk en blanke Natallers sou heers. Cachet het die anderskleuriges aangemoedig om hulle te bekeer. Die dag se verrigtinge is met gebed en sang afgesluit.⁹

Hierdie buitelugfees het die grondslag vir die program en vorm van duisende toekomstige Gelofteherdenkings gelê. Die laertrekproses, dienste en toesprake deur oud-stryders het jare lank ‘n integrale deel van feeste uitgemaak.

In 1867 is ‘n byeenkoms weer op die Bloedrivierterrein gehou. Die klipstapel van 1866 is skynbaar vergroot en ‘n bejaarde Zulu wat in 1838 aan die Slag deelgeneem het, was ook by die proses betrokke.¹⁰ Intussen het Huet en Cachet se ywer Gelofteherdenkings veel verder as net in Natal veld laat wen.

2. ERKENNING EN HERDENKINGS IN DIE ZAR (1865 TOT 1878)

a. Statutêre erkenning in Transvaal (1865)

In Transvaal is kennis geneem van die Natalse kerklike verwickelinge rondom die Gelofte. Op 3 Junie 1865 het die Uitvoerende Raad van die ZAR die Natalse Ned. Geref. Kerk se voorbeeld

---

⁹ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 161; F.L. Cachet, *De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald*, p. 201; M.J. Swart (red.), *Afrikanerbakens*, p. 238; A.P.J. van Rensburg, Monumente van Suid-Afrika III: Die Sondagslag by Bloedrivier, *Die Taalgenoot* 37(6), Mei 1966, p. 11; A.P. van der Colf, Grootse Geloftefees te Bloedrivier, *Die Kerkbode* 108(23), 1971-12-08, p. 784; J. Vlok, Die hokie klippe, in A.P. van der Colf (red.), *“Hier staan ons ...” Geloftefeesbundel*, p. 63; A.E.F. Bosman, Bloedrivier, “Kribbe van’t Afrikaner Volk”, *Die Kerkbode* 114(24), 1974-12-11, p. 763; F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, pp. 44-47.

¹⁰ F.L. Cachet, *De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald*, pp. 201-202; *Beeld*, 1985-12-17 (Geloftefeesviering oral in die land), p. 11; F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, pp. 44-47.

gevolg en bepaal dat 16 Desember voortaan ‘n openbare vakansiedag in dié republiek sou wees. Dit het nog nie ‘n spesifieke naam gehad nie. Daar is bepaal dat regeringskantore in die ZAR op die datum gesluit sou wees. Die Uitvoerende Raad het opdrag gekry om toe te sien dat alle predikante in Transvaal op die dag ‘n openbare diens moes hou.

Omdat Natal onder Britse gesag gestaan het, het die inisiatief vir die viering van 16 Desember aldaar vanaf kerklike kant uitgegaan. Die ZAR was egter ‘n onafhanklike Boererepubliek wat beteken het dat die Regering 16 Desember tot vakansiedag kon verklaar. Dit was die eerste statutêre erkenning wat deur ‘n owerheid aan 16 Desember verleen is.¹¹

Al was die besluit nie van ‘n kerk afkomstig nie, het die ZAR se wetgewing wel kerklike steun geniet. Op 22 Desember 1865 het ds. Dirk Postma (1818-1890) van die Gereformeerde Gemeente Rustenburg die mening uitgespreek dat vierings wenslik was, maar eerder op die eerste Sondag na 16 Desember moes plaasvind. Hy het gevoel dat die Geloofte slegs op kerklike wyse eerbiedig moes word. Die vrees het bestaan dat 16 Desember deur ledigheid of uitspattighede ontsier kon word indien dit as ‘n openbare vakansiedag gevier sou word. Deur dit op ‘n Sondag te herdenk, sou die vierings outomaties aan Sondagwetgewing onderhewig wees.¹² Sover vasgestel kon word, is geen reaksie van die Regering se kant af op ds. Postma se uitspraak gelewer nie.

In Maart 1867 het die Nederduitsch Hervormde (Ned. Herv.) Kerk van Transvaal ook hulle goedkeuring aan die Volksraadbesluit van 1865 toegesê.¹³

b. Herdenkings in die ZAR tot met die Britse Anneksasie in 1877

Vir die meeste inwoners van die ZAR was 16 Desember net ‘n gewone vakansiedag. Wanneer dit op ‘n Sondag geval het, is die Maandag daarna ook tot vakansiedag verklaar. Dit is in die

---

¹¹ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 14-15; M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 16-17; F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 47.

¹² W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 628; B. Spoelstra, Die <Doppers> in Suid-Afrika 1760-1899, p. 213; H.M. Rex, Die viering van Geloftedag die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 13; B. Spoelstra, Is Geloftedag ‘n Sabbat?, *Woord en Daad* 19(208), Desember 1979, p. 6.

¹³ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 17.

omgang as ‘n “rust- of feestdag” beskryf. In 1873 het die Transvaalse pers berig dat alle regeringskantore en sekere besighede in Pretoria op 16 Desember van daardie jaar gesluit sou wees. Enkele ander sakeondernemings sou gewoonweg oopbly. ‘n Krieketwedstryd het op Kerkplein plaasgevind en baie mans het die dag gebruik om te gaan jag.¹⁴

Dit was ook die geval op Woensdag 16 Desember 1874, toe ‘n spesiale krieketwedstryd tussen die sogenaamde President’s Eleven en lede van die Pretoria Club gereël is. Dit is deur laasgenoemde span gewen.¹⁵

In 1875 het *De Volksstem* probeer vasstel waarom daar steeds geen geesdrif in die ZAR vir die “verjaardag onzer vrijheid” bespeur kon word nie. Volgens die koerant was die dag se vierings ‘n flou affêre, terwyl dit juis die volk se grootste feesdag moes wees. Die hoop is verder uitgespreek dat die gebrek aan entoesiasme vir herdenkings nie ‘n teken van ‘n tanende nasionaliteitsgevoel was nie. *De Volksstem* het in dié jaar 16 Desember interessant genoeg spesifiek Dingaansdag genoem.

Die enigste spesiale feesgeleentheid waarvan in 1875 in die ZAR melding gemaak is, was andermaal ‘n krieketwedstryd. Dit het hierdie keer tussen die getroude en enkelopende mans van Pretoria plaasgevind en die getroudes het as oorwinnaars uit die stryd getree. ‘n Interessante gewoonte wat in dié jare opgemerk is, is dat vroeë op 16 Desember by enkele huise in Pretoria vertoon is.¹⁶

Hoewel dit Dingaansdag was, het *De Volksstem* tog op Saterdag 16 Desember 1876 verskyn. Om aan dié spesiale geleentheid erkenning te verleen, is ‘n gedig met die titel *Dingaans-Dag. 16 Desember 1838* in die koerant geplaas. Dit is skynbaar kort na die Slag van Bloedrivier deur een van die deelnemende Trekkers, C. Hattingh, geskryf. In die gedig word alle erkenning vir die oorwinning oor die Zulumag aan God gegee, maar die Gelofte word nie direk genoem nie. Die spelling en punktuasie hiervan is so na as moontlik aan die oorspronklike teks gehou, maar die mikrofilm se kwaliteit het dit moeilik leesbaar gemaak:

---

¹⁴ *De Volksstem*, 1877-12-11 (Berig), p. [2]; H.M. Rex, Die viering van Gelofte van die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 14.

¹⁵ *De Volksstem*, 1874-12-19 (Berig), p. [2].

¹⁶ *De Volksstem*, 1875-12-18 (Berig), p. [4]; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 49; F.J. du Toit Spies, Hier staan ons ... Die Gelofte van 1838, *Handhaaf* 21(2), November 1983, p. 11.

Er is een dapper stuk gebeurd
Op zeker heeten dag,
Toen Dingaen zijn paleis en land
Bezoedeld had met bloed en brand
En het lagehend rooken zag.

Een dapp're daad is er gebeurd,
Waar menig pen van waagt,
Toen Dingaen ras zijn vuig belang
Met marteldood en helsche dwang
Gansch onbeteugeld steeg.

De boer riep: rijdt: hij baadde zich
In't dierbaar burgerbloed.
't Heugt hen als mijn vuist hem vat,
Dat ik zijn magt in duigen spat,
Hij siddert voor mijn moed.

Pretorius roept: "O! Broeders, op!
"U dreigt een boos verraad.
"Te zwak bij ontijd en bij nacht,
"Te zwak, o! Broeders, is de magt
"Zoo gij niet vast hier staat."

Dingaen komt uit zijn aaklig hol,
Van achter bosch en wal.
Hij zamelt door een wenk en roept
Een schrikverwekkend plundertroep,
Veel duizend manmental.

"Nu keert de Boer niet Kaapwaarts weer,
"Met al het blank gespuis;
"Nu ziet hij nooit zijn kind'ren meer,
"Mijn volk velt elk van hen ter neer,
"Vermorzelt hen tot gruis.

"Pretorius sterft voor mijn oog —
"Ik hijg al naar zijn bloed,
"Ik zal hem leeren aan 't schavot,
"Dat wie vorst Dingaen eens bespot,
"Niet andermaal het doet."

De rooverbende brak nu los,
En jaagt in een galop.
Zij reenen met den snelsten draf
Al op de Boeren woedend af,
Doch stooten er den kop.

Terug! wijk, wreede Kafferheir!
Hier wacht u kruid en lood.
“Trekt heen,” roept hun de burger toe;
“Doch zijt gij ‘t leven zat en moe,
“Hier wacht u dan de dood”.

Men antwoordt met een kloek gelach,
Dat door het luchtruim kraakt:
Men tiert, men schreeuwt, men schiet, men woel
Op niets dan roof wordt hier gedoeld,
Dewijl de boer genaakt.

Maar o! de Boeren branden los
En geven kloek bescheid.
Hun dunt reeds met het eerste schot,
Het vreeslijk tal van ‘t Kafferrot,
Door treffleijk feit op feit.

De beul, ontzet van dit bedrijf,
Staat als versteend van schrik.
Hij dacht, van dubblen schrik verward,
De donder knalt dat hier hem tart,
En ‘t weerlicht voor zijn blik.

Hij vecht nogthans, hij woelt en weert,
Hij steekt, hij wondt, hij klooft;
Doch rondom hem langs ‘t groene pad
Ziet hij het veld met bloed bespat —
‘t Geschut brult hem om het hoofd.

Hij wijkt; hij ziet geen uitkomst meer;
Hij vlugt na kort besluit.
Maar o! de Boer wreekt nu zijn gae,
En kent en volgt den booswicht na —
Volgt hem met lood en kruid.

Hoezee! gewroken is de wees,
De ouderdom en jeugd
Pretorius voor deez’ heldendaad
Is ‘t dat mijn kloppend harte slaat,
Van onuitspreekbre vreugd.

Triomf! gij zegevierend heir,
Triomf! God lof! gij leeft,
Als overwinnaar keert gij weer,
Dank, loof en prijs den Opperheer,
Die d’ overwinning geeft.

Blijf, moordziek monster, in uw slot
Gij hebt den slag gevoeld.
‘t Was niet door list volbragt, die zaak
Maar door een zuivre, ed’le taak
Heeft men zijn bloed gekoeld.¹⁷

Buiten dié gedig, is daar geen ander aanduiding oor hoe die Gelofte in 1876, op die vooraand van die Britse Anneksasie van Transvaal, gedenk is nie.

c. Transvaalse herdenkings onder Britse beheer (1877 en 1878)

Dit blyk dat daar grondige redes vir *De Volksstem* se kommer van 1875 oor ‘n gebrek aan nasionalisme in Transvaal was. Op 12 April 1877 het Brittanje die ZAR sonder noemenswaardige teenstand of die vuur van ‘n enkele skoot geannekseer.¹⁸

Daar was onsekerheid of Dingaans-Dag (soos dit nou bekend was), ‘n openbare vakansiedag sou bly. Omdat dit in 1877 op ‘n Sondag geval het, is die viering daarvan nie noemenswaardig deur die anneksasie geraak nie. Volgens die ou bedeling sou Maandag 17 Desember ‘n amptelike vakansiedag moes wees.¹⁹ Dit kom voor of die Britte voorlopig by dié reëling gehou het, aangesien geen Hooggeregshofsitting op Maandag 17 Desember 1877 plaasgevind het nie. Daar was wel sittings op Saterdag 15 Desember en Dinsdag 18 Desember 1877.²⁰

In Desember 1878 was daar steeds geen sekerheid oor die status van Dingaansdag nie.²¹ Die veertigste herdenking van die Slag van Bloedrivier het op die vooraand van die Anglo-Zulu-oorlog van 1879 plaasgevind. Moontlik het die toenemende konflik met die Zuluvolk die Britte simpatiek teenoor die viering van 16 Desember in die ZAR gestem, want daar was weer geen melding van ‘n hofsitting of ander amptelike bedrywighede op dié dag nie.²²

¹⁷ C. Hattingh, Dingaans-Dag. 16 Desember 1838 [gedig], *De Volksstem*, 1876-12-16, p. [2].

¹⁸ D.H. Heydenrych, Die Boererepublieke, 1852-1881, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 157.

¹⁹ *De Volksstem*, 1877-12-11 (Berig), p. [2].

²⁰ *De Volksstem*, 1878-01-01 (Hofverslae), p. [3].

²¹ *De Volksstem*, 1878-12-14 (Berig), p. [3].

²² *De Volksstem*, 1878-12-28 (Hofverslae), p. [6].

3. WYER BELANGSTELLING IN DIE GELOFTE IN DIE ORANJE-VRYSTAAT (1869 TOT 1878)

In die Vrystaat was die Cilliers-familie seker onder die mees getroue vierders van die Gelofte. Tydens 'n sitting van die Vrystaatse Sinode het ouderling S.J. Cilliers van Kroonstad ('n seun van Sarel Cilliers) op 20 April 1869 versoek dat die Vrystaatse Ned. Geref. Kerk, soos in Natal, 16 Desember jaarliks as kerklike dankseggingsdag moes herdenk. Om redes wat nie genotuleer is nie, is die voorstel afgekeur. Vrystaatse feeste het voorlopig 'n private aangeleentheid gebly.²³

Hoewel die OVS steeds 'n onafhanklike republiek was, het entoesiasme vir Gelofteherdenkings aldaar meer as in die ZAR ontbreek. Op 16 Desember 1878 is die eerste openbare Dingaansdagbyeenkoms sover bekend by Vegkop gehou.²⁴ Ouderling S.J. Cilliers was weer die persoon wat die aksie geïnisieer het, maar helaas was net agt persone by die viering teenwoordig.²⁵ Tog sou byeenkomste op die terrein in die komende dekades groei sodat dit in die twintigste eeu een van die Vrystaat se vernaamste Dingaansfeesplekke sou word.

4. VOORAAND (1879) EN VERLOOP VAN DIE ANGLO-TRANSVAALSE OORLOG (1880 TOT 1881)

a. Wyer bekendstelling van die Gelofte (1879)

Die klein skaal waarop Gelofteherdenkings tussen 1838 en 1880 plaasgevind het, kom aanvanklik teleurstellend voor, maar dit het tog wyer aandag vir die viering van Dingaansdag getrek. Dit word bewys deur die feit dat ds. Andrew Murray (1828-1917) in 1879 'n artikel in 'n Engelse tydskrif gepubliseer het, waarin hy Transvalers se herdenking van 16 Desember verdedig het. In die artikel het hy die agtergrondgeskiedenis van die vakansiedag geskets en hulde aan Sarel Cilliers se eerbiediging van die Gelofte gebring.²⁶

²³ *De Kerkbode* 9(2), 1918-01-10 (Brief: H.F. Schoon, Ladysmith), p. 41; M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 19.

²⁴ J. Ploeger, *Uit die verlede: Dingaansdag*, *Iscor Nuus* 11(12), Desember 1946, p. 639.

²⁵ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 20; D.J. Kotzé, *Geloftedag – net vir gelowige mense*, *Die Huisgenoot* 42(2177), 1963-12-13, p. 6; H.M. Rex, *Die viering van Geloftedag die vorige eeu*, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 14.

²⁶ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 574; *De Kerkbode* 14(50), 1924-12-10 (Redaksioneel), p. 1628.

b. Volksbyeenkoms en Gelofteviering by Wonderfontein (1879)

Die Transvalers se ontevredenheid met die Britse anneksasie van hulle land het gaandeweg toegeneem. Deputasies na Europa om die ZAR se onafhanklikheid te probeer herwin, het op niks uitgeloop nie en die besef het gegroei dat gewapende verset die enigste antwoord op die probleem sou wees.²⁷

Van 10 tot 17 Desember 1879 is 'n volksbyeenkoms by Wonderfontein naby die huidige Luipaardsvlei aan die Wesrand gehou.²⁸ Die byeenkoms is op 16 November 1879 deur sir G.J. Wolseley (1833-1913), goewerneur van Transvaal, verbied. Hy het gedreig dat almal wat dit sou bywoon, van verraad beskuldig en swaar gestraf sou word, maar min het hulle daaraan gesteur. Meer as sesduisend burgers het by die saamtrek opgedaag.

Die verrigtinge het onder leiding van die Transvaalse Driemanskap, Paul Kruger, P.J. (Piet) Joubert (1831-1900) en M.W. Pretorius (1819-1901) gestaan. By hierdie geleentheid het Kruger homself as leier en openbare spreker bewys. Die eerste paar dae is die anneksasiekrisis bespreek.²⁹ Die volgende onderlinge belofte is aldaar genotuleer:

Dat het Volk verklaart, dat het met Gods hulp verlangt eene krachtige Regering der Z. A. Republiek, eerbiediging van de wet, ontwikkeling en vooruitgang van het land en dat het belooft man voor man daartoe te zullen medewerken en de opgetreden Regering te zullen verdedigen tot den dood toe.

Zoo waarlijk helpe ons God Almagtig!!

Aldus gedaan door ons van het Volk gekozen Voormannen, in naam van het volk der Zuid Afrikaansche Republiek te Wonderfontein, op heden den 15den dag van December 1879.³⁰

Daar is ook besluit dat die aksie op 16 April 1880 deur 'n vergadering by Paardekraal opgevolg sou word.

---

²⁷ D.H. Heydenrych, Die Boererepublieke, 1852-1881, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 158.

²⁸ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 21.

²⁹ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, pp. 412, 648, 886; M.J. Swart, Eerste Geloftedag in die Republiek, *Die Huisgenoot* 42(2074), 1961-12-15, p. 6.

³⁰ *De Volksstem*, 1879-12-23 (Uittreksel uit de notulen), p. [2].

Verder het die teenwoordiges 16 Desember 1879 hoofsaaklik aan die feestelike herdenking van Dingaansdag gewy. Vroegoggend het ‘n skynaanval op die naburige heuwels plaasgevind. Meer as eenduisend-vyfhonderd ruiters het hieraan deelgeneem. Nie alleen het dit die Slag van Bloedrivier in herinnering geroep nie, maar die mans ook op oorlog help voorberei. Sedert hierdie fees het skynaanvalle en militêre items ‘n integrale deel van talle Dingaansfeeste geword. Nadat die maneuvres ten einde geloop het, is die gebeure van 1838 met vertellings oor die “ou dae”, gebede en sang herdenk.³¹ Toesprake is onder andere deur Paul Kruger en die Colesbergse lid van die Kaapse Parlement, P. Watermeijer, gehou. Laasgenoemde het verklaar dat hy baie in die Transvaalse Afrikaners se feesdag belanggestel het — ‘n aanduiding van hoe 16 Desember mettertyd ‘n band tussen Afrikaners in alle dele van Suider-Afrika sou smee. Verskeie eredienste is ook deur die loop van die program gehou.

Om 18:00 is die volksvergadering voortgesit. Die aanwesiges het toe onder meer besluit om ‘n handelsverbod teen alle mense met ‘n verband met die Britse Regering in te stel, alle Engelse boeke en dokumente in hulle besit te verbrand, hulle kinders uit Engelse skole te verwyder, nie langer die praat van Engels in hulle huishoudings toe te laat nie en herberg aan Engelssprekendes te weier indien die anneksasie langer sou voortduur. Die besluite sou ook aan simpatiekgesindes in die Oranje-Vrystaat, Kaapkolonie en Natal oorgedra word.³²

Vir die eerste keer het leiers in 1879 besef dat 16 Desember ‘n nuttige basis was waarop gesamentlike optrede gevestig en bespreek kon word.³³ Dit is interessant om daarop te let dat swart weerstandsbewegings in die twintigste eeu die vakansiedag op ‘n soortgelyke wyse sou benut.³⁴

c. Volksvergadering by Paardekraal en die ontstaan van die sogenaamde Paardekraalgelofte (1880)

Gedurende 1880 het die Driemanskap (Kruger, Pretorius en Joubert) verskeie vergaderings deur die ZAR gehou waar hulle oor die herwinning van die Republiek se onafhanklikheid met die volk

---

³¹ *De Volksstem*, 1879-12-23 (De Boerenbijeenkoms), p. [4].

³² *De Volksstem*, 1879-12-23 (Uittreksel uit de notulen), p. [2]; F. Pretorius, Geloftegedag deur die jare, in A.P. van der Colf (red.), “Hier staan ons ...” *Geloftefeesbundel*, p. 65; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, pp. 50-51.

³³ M.J. Swart, *Geloftegedag*, p. 22.

³⁴ *Die Burger*, 1975-12-16 (Kommuniste het 16 Desember vir saamtrekke gekies), p. 8.

gepraat het.³⁵ Van 8 tot 14 Desember 1880 is ‘n groot volksvergadering by Paardekraal gehou. Op 12 Desember 1880 was daar reeds tussen vier- en vyfduisend mans byeen toe ds. N.J. van Warmelo (1835-1892) van Heidelberg se Ned. Herv. Gemeente die diens gelei het.³⁶ Van Warmelo se rol by hierdie geleentheid is later aan Cilliers se optrede voor die Slag van Bloedrivier gelykgestel.³⁷ Dieselfde dag nog is die leiding van die vryheidstryd in die hande van die Driemanskap geplaas. Op 13 Desember 1880 het hulle ‘n proklamasie uitgereik wat die herstel van die Republikeinse Regering aangekondig het.³⁸

Die volgende dag, 14 Desember, het Kruger die mans toegesprek. Hy het verklaar dat die rantjies se klippe getuies was van hulle verbond om nie te rus tot Transvaal weer vry was nie. Daarop het die aanwesige mans (soos in 1838, was sover bekend, geen vroue by die verrigtinge betrokke nie) spontaan klippe begin aandra en ‘n hoop van ongeveer drie meter hoog as simbool van hulle verbintenis tot God gestapel.³⁹ Die geleentheid is beskou as ‘n herverbintenis tot die Geloofte van 1838, maar hierdie keer was dit op die stryd teen Brittanje gemik.⁴⁰ Wie die inisiatief om die klippe te stapel geneem het, is nie seker nie. Dit word onder andere aan die hele vergadering onderling, Kruger of Joubert toegeskryf.⁴¹ Die Vierkleur is bo-op die kliphoop gehys.⁴² In later jare is beweer dat die klippe as voetstuk vir die Vierkleur gedien het,⁴³ of dat dit bloot ‘n platform vir die sprekers moes skep. Hoofsaaklik was dit egter ‘n tasbare herinnering aan die onderlinge onderneming om tot die dood toe vir die vryheid van die ZAR te veg en daaraan dat jaarliks op 16 Desember by Paardekraal feesgevier sou word indien God andermaal aan die burgers uitredding sou verleen.

Weens die plegtige aard van die byeenkoms en omdat dit eerder om die Transvaalse vryheidstryd as om die herdenking van 1838 se uitredding gegaan het, is later beweer dat ‘n

---

³⁵ A.D. Pont, Die boodskap van Geloftedag, *Die Christelike Kultuuraksie VI*, p. 5.

³⁶ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p 840; W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, pp. 17-18.

³⁷ A.D. Pont, Geloftedag, *Die Hervormer* 67(9), Desember 1976, p. 7.

³⁸ D.H. Heydenrych, Die Boererepublieke, 1852-1881, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 159.

³⁹ W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, pp. 17-18.

⁴⁰ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 17-19; M.J. Swart, Eerste Geloftedag in die Republiek, *Die Huisgenoot* 42(2074), 1961-12-15, p. 6; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 51.

⁴¹ K. Papp, Die oorsprong van die “Paardekraal-Geloofte”, *Hervormde Teologiese Studies* 51(1), Maart 1995, pp. 197-199.

⁴² D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 17-19; M.J. Swart, Eerste Geloftedag in die Republiek, *Die Huisgenoot* 42(2074), 1961-12-15, p. 6; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 51.

⁴³ D.J.C. van Wyk, ‘n Monument vertel V: Paardekraal Monument, *Die Hervormer* 66(9), Desember 1975, p. 13.

nuwe gelofte in 1880 afgelê is. Van die aanwesiges kon net onthou dat 1838 se Gelofte hernu is en het niks van ‘n nuwe, afsonderlike verbintenis met die Here geweet nie. Die Paardekraal Dingaansfeeskomitee het sedert 1944 navorsing gedoen om vas te stel of daar wel van ‘n afsonderlike Paardekraalgelofte sprake was. Geen getuienis kon in hierdie verband gevind word nie. Inligting is wel bekom oor die plegtige verklaring wat in 1879 by Wonderfontein gemaak is. Vanaf 1946 het dié komitee hierdie verklaring jaarliks in Paardekraal se Dingaansfeesprogramme herdruk, as sou dit “Paardekraal se gelofte van 1880” wees.⁴⁴

Dit is tog interessant om die sogenaamde Paardekraalgelofte se bewoording te bestudeer. Enkele variasies in spelling en punktuasie kom voor, maar dit lui hoofsaaklik soos volg:

In de tegenwoordigheid van den Almachtigen God, den kenner aller harten, onder biddend opzien om Zijn genadige hulp en ontferming, zijn wij, Burgers der Zuid-Afrikaansche Republiek, plegtig overeengekomen, gelijk wij bij dezen overeen[ge]komen, om voor ons en onze kinderen een heilig verbond op te rigten, hetwelk wij met plegtigen eed bezweren. Ruim veertig jaren is het geleden, dat onze vaders de Kaapkolonie ontvlugt zijn, om een vrij en onafhankelijk volk te worden. Deze veertig jaren waren veertig jaren van smart en lijden. Wij hebben Natal, den Oranje-Vrijstaat en de Z-Afrikaansche [sic] Republiek gesticht, en driemaal heeft de Engelsche Regeering onze vrijheid vertrap. En onze vlag, die onze vaders met hun bloed en tranen gedoopt hebben, van den grond gehuld [neergehaal]. Als door een dief in den nacht is onze vrije Republiek weggestolen. Wij kunnen en wij mogen dat nie dragen. God wil, dat de eerbied onzer vaders en de liefde jegens onze kinderen ons voorschrijft, het erfpaad der vaders ongeschonden aan onze kinderen over te leveren. Daarom is het dat wij hier bijeentreden en dat wij elkander de hand geven, als mannen, broeders, plegtig belovende, trouw te houden aan ons land en volk en met het oog op God zamen te werken tot den dood toe, voor de herstelling van de vrijheid onzer Republiek. Zoo waarlik helpe ons God Almachtig!⁴⁵

Selfs al is hierdie woorde in 1880 by Paardekraal herhaal, is dit duidelik dat dit nie dieselfde tipe ooreenkoms as die Gelofte van 1838 is nie. Laasgenoemde was ‘n gelofte van die Trekkers teenoor God, terwyl die bewoording van 1879 dui op ‘n plegtige onderlinge verbintenis tussen die aanwesiges wat voor God beëdig is. Dit is egter ‘n treffende weerspieëling van die gevoel wat op die vooraand van die Anglo-Transvaalse Oorlog (1880-1881) onder die burgers geheers het.

---

⁴⁴ K. Papp, Die oorsprong van die “Paardekraal-Gelofte”, *Hervormde Teologiese Studies* 51(1), Maart 1995, pp. 197-199, 204-206.

⁴⁵ Paardekraalse Feeskommissie, “Staatsfees” 1961 Paardekraal, p. [10]; C.J. Mans, Die draagkrag van die Geloftes van 1838 en 1880, *Hervormde Teologiese Studies* 22(4), 1966, p. 101; K. Papp, Die oorsprong van die “Paardekraal-Gelofte”, *Hervormde Teologiese Studies* 51(1), Maart 1995, p. 192.

d. Die Anglo-Transvaalse Oorlog (1880 tot 1881)

Die ZAR se hersaamgestelde regering het onder leiding van die Driemanskap van Paardekraal na Heidelberg vertrek en op 16 Desember 1880 is die Vierkleur by die landdrosgedebou aldaar, asook by Paardekraal, gehys. Dieselfde dag nog het die eerste skote van die vryheidstryd in Potchefstroom geklap.⁴⁶ Van die ooggetuies van hierdie skermutseling het dit as ‘n bestiering van God beskou dat die stryd juis op 16 Desember ‘n aanvang geneem het. Vir hulle was dit ‘n teken dat die Boere, soos in 1838, deur Sy hulp die oorwinning sou behaal.⁴⁷

Die klimaks van die Anglo-Transvaalse Oorlog was onteenseglik die Slag van Amajuba, wat op 27 Februarie 1881 plaasgevind het. Die feit dat dit, soos Bloedrivier, ook ‘n Sondagslag was waar die Boere teen alle verwagtinge in ‘n glorieryke oorwinning behaal het, het nie ongemerk verbygegaan nie. Sommige mense het gevoel dat ‘n gelofte op 16 Desember weer met ‘n wonderwerk beantwoord is. Dit het nog nouer bande tussen 1838 en 1880 se aksies gevestig.⁴⁸

Op 6 Maart 1881 is ‘n wapenstilstand tussen die Britse en Boeremagte onderteken, waarop ‘n vredesooreenkoms op 23 Maart 1881 gevolg het. Die Driemanskap het die regering van Transvaal oorgeneem en dit was vir alle praktiese doeleindes weer ‘n onafhanklike Boererepubliek.⁴⁹

Die sukses van die stryd het verseker dat 16 Desember voortaan veral vir Transvalers ‘n nuwe betekenis sou aanneem.⁵⁰ Omdat die oorlog juis op hierdie dag uitbreek het, is die viering daarvan vir hulle van ‘n historiese aksie tot ‘n aktualiteit verhef. Naas die historiese dimensie van feeste, sou die nasionale aspek voortaan al sterker by herdenkings op die voorgrond tree.⁵¹ Vanaf 1881 is die fees op 16 Desember dikwels deur Transvalers die Paardekraalfees, in plaas

---

⁴⁶ M.J. Swart, *Gelofte dag*, p. 23; D.H. Heydenrych, Die Boererepublieke, 1852-1881, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 159.

⁴⁷ J.D. Weilbach en C.N.J. du Plessis, *Geskiedenis van de emigranten-Boeren en van den Vrijheids-Oorlog*, pp. 150, 400.

⁴⁸ A.P. van der Colf, Die erns van die Gelofte in ons tyd, *Handhaaf* 16(2), November 1978, p. 14.

⁴⁹ D.H. Heydenrych, Die Boererepublieke, 1852-1881, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 160.

⁵⁰ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 17-19; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 51.

⁵¹ F.A. van Jaarsveld, Gelofte dag in die ban van die tyd, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 18 (3 en 4), September en Desember 1978, p. 228.

van die Dingaans- of Geloftefees, genoem.⁵² Vir talle Afrikaners het die feit dat 16 Desember in 1880 so plegtig gevier is, ‘n verklaring gebied van waarom die oorwinning oor Brittanje behaal is. Terselfdertyd het dit aan hulle verklaar waarom die ZAR in 1877 geannekseer is — dit was God se straf omdat die Gelofte van 1838 vir soveel jare nie na behore herdenk is nie.⁵³ Sodoende is die viering van die dag voortaan in die ZAR verseker. Die teleurstellende geesdrif waaroor *De Volksstem* in 1875 gekla het, het nie meer gegeld nie!

5. GELOFTEVIERINGS VAN 1881

a. Dankfees by Paardekraal (13 tot 16 Desember 1881)

Aangesien die volk die herverkryging van die ZAR se vryheid so direk aan die hernuwing van die Gelofte by Paardekraal in 1880 toegeskryf het, het die Volksraad besluit om van 13 tot 16 Desember 1881 ‘n algemene byeenkoms by Paardekraal te reël. Volgens ‘n Volksraadsbesluit van 11 Oktober 1881, sou die volk hulle daar voor God verootmoedig, maar ook Sy grootse dae en wondere herdenk. Hulle sou wel die oorwinning van 1838 in herinnering roep, maar die uitredding van 1881 is in hierdie stadium as ‘n groter oorwinning beskou. Die naam Dingaansdag was nou algemeen vir 16 Desember in gebruik.⁵⁴

Die 1881-fees by Paardekraal is deur ‘n geraamde tien- tot vyftienduisend mense (vroue en kinders ingesluit) bygewoon. Meer as tweeduisend-seshonderd rytuie kon daar getel word. Deelnemers het selfs uit die Oranje-Vrystaat opgedaag. *De Volksstem* het egter met teleurstelling berig dat daar min verteenwoordiging en geen persdekking uit die Kaapkolonie teenwoordig was nie. Staanplek is vir die vele waens en kampeerders met afgewitte klippe om Paardekraal se klipstapel uitgelê. ‘n Platform is langs die gedenkteken opgerig van waar die sprekers en predikante met die aanwesiges kon praat.

Om 06:00 op 13 Desember 1881 het ‘n saluut van een-en-twintig skote deur die Transvaalse Artilleriekorps die dag ingelei. Dit het die aanwesiges na ‘n gebedsbyeenkoms by die

---

⁵² P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 55.

⁵³ W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, pp. 79-80.

⁵⁴ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 20-23.

gedenkteken opgeroep. Godsdiensoefeninge is van 07:00 tot 08:00 vir almal, 15:00 tot 17:00 vir die jeug en 19:00 tot 20:00 vir die oues van dae gehou. ‘n Algemene volksbyeenkoms het van 10:00 tot 12:00 plaasgevind. By dié geleentheid het pres. Paul Kruger, genl. Piet Joubert en ander sprekers toesprake gehou. Hulle woorde is met die sing van geestelike liederes afgewissel. Adresse vanuit Nederland en die Vrystaat is ook voorgelees.

Soos die vorige dag, het 14 Desember 1881 weer met ‘n gebedsbyeenkoms begin. Daarna is ‘n skietwedstryd met mededinging in verskeie kategorieë gehou. Die middag kon senior regeringsamptenare, lede van die Volksraad, kommandante, landdroste, veldkornette, die Britse diplomatieke verteenwoordiger, buitelandse besoekers en geëerde oues van dae ‘n feestelike middagmaal bywoon. ‘n Kinderkoor van die Potchefstroomse “Gouvernementsschool” het gedurende die ete vir die sowat tweehonderd gaste gesing. ‘n Magdom heildronke is ingestel, byvoorbeeld op die Driemanskap en Uitvoerende Raad, die Oranje-Vrystaat en die susterkolonies in Suider-Afrika, alle Europese State wat simpatie met die ZAR bewys het, asook die ZAR se regterlike mag, balie, amptenary, krygswese, landbou, veeteelt, koophandel, mynwese, pers en dames! Die gewondes en oorledenes van die Vryheidstryd is verder in herinnering geroep en kmdt.-genl. Piet Joubert het selfs ‘n heildronk op koningin Victoria (1819-1901) as suserein van die ZAR ingestel! Die dag is afgesluit met ‘n byeenkoms vir kinders waar hulle geskiedenis op eenvoudige wyse aan hulle oorgedra is. ‘n Vuurwerk- en ‘n towerlanternvertoning is ook gehou. ‘n Towerlantern was die voorganger van die hedendaagse skyfieprojektor en het deur middel van beligting, byvoorbeeld ‘n kers, beelde vanaf ‘n fotografiese plaatjie op ‘n wit skerm vertoon. Fotografiese uitbeeldings van die oorlogsgrafe by Bronkhorstspuit, Kerkstraat in Pretoria en ander bekende Transvaalse besienswaardighede is aan die teenwoordiges gewys.

Na afloop van ‘n oggendiens het die program van 15 Desember 1881 uit perde- en boeresport (toutrek, boegsprietloop, mandjieloop, sakloop, hardloop, ringsteek en verspring) bestaan. Groot pryse is aan die wenners gebied, byvoorbeeld ‘n Martini-Henrygeweer en ‘n honderd patrone vir die vaardigste kunsruiter. In die aand was daar weer ‘n vuurwerkvertoning en ‘n aanddiens om 19:00.

Vanselfsprekend was 16 Desember die hoogtepunt van 1881 se Paardekraalfees. Die dag is om 07:00 met ‘n kanonsaluut van een-en-twintig skote ingelei. Ongeveer tweeduisend gewapende ruiters het daarna vir ‘n wapenskou aangetree. Hulle is deur kmdt.-genl. Piet Joubert aangevoer. Van 10:00 tot ongeveer 12:30 is ‘n diens gehou en in die middag het ‘n volksbyeenkoms

plaasgevind. Nadat nog toesprake en adresse voorgelees is, is ‘n skietoefening deur die Artilleriekorps gehou. Die verrigtinge is om 16:00 met ‘n dankdiens afgesluit. Net voor sonder is ‘n vendusie van die breekgoed en tente wat deur die feeskomitee op die terrein gebruik is, gehou.

Tydens die fees is ‘n mark elke oggend gehou en die verkopers het goeie pryse vir hulle ware behaal. Dit het die Regering laat oorweeg om ‘n jaarlikse mark met die Dingaansfees by Paardekraal te kombineer. Die gedrag van die teenwoordiges was skynbaar deurgaans onberispelik en geen dronkenskap of bakleiery het voorgekom nie. Geen polisiemag was teenwoordig of nodig om die skare in bedwang te hou nie.

Wat die inhoud van 1881 se feesboodskappe betref, is die gebeure van 1838 selde genoem. Vir die oomblik was die fokus veral op die pas afgelope stryd gerig. Alle eer vir die oorwinning oor die Britse Ryk is deurlopend aan God gegee en die groot aantal godsdienstige byeenkomste gedurende die fees, is ‘n goeie aanduiding van die geestelike aard van die saamtrek. Joubert het verder oor die handhawing van volksedes gepraat, terwyl M.W. Pretorius en sy mede-politikus, C.J. Bodenstern (1826-1885), op die waarde van ‘n eie handelsbank vir die ZAR gewys het. Hierdie toesprake het Dingaansdag gevestig as ‘n nasionale dag waar oor allerlei aangeleenthede van volksbelang gepraat kon word.⁵⁵

Tydens die fees is die klipstapel van 1880 verder aangevul deur mans en vroue van alle ouderdomme. Dit het met soveel ywer geskied dat dit na die byeenkoms skynbaar haas onmoontlik was om enige los klippe in die omgewing te vind!⁵⁶ Hierdie klipstapel het later as die “Mispa van die Transvalers” bekendgestaan.⁵⁷ Mispa is die naam van die plek waar ‘n kliphoop volgens Génesis 31 vers 49 as getuienis van Laban en Jakob se ooreenkoms met mekaar opgerig is en waar talle sleuteloomblikke in die Ou Testament later sou afspeel, soos

---

⁵⁵ *De Volksstem*, 1881-12-07 (Programma van de algemeene feestviering te Paardekraal, Zuid Afrikaansche Republiek), p. [4]; *De Volksstem*, 1881-12-21 (Het volksfeest op Paardekraal), pp. [3]-Bijvoegsel; *De Volksstem*, 1881-12-28 (Het volksfeest op Paardekraal), p. [3]; *De Volksstem*, 1881-01-04 (Het volksfeest op Paardekraal), p. [3]; D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary of South African Biography III*, p. 75; F. Wallis, *Nuusdagboek. Feite en fratse oor duisend jaar*, p. 185; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 23-27; D.W. Krüger, Die viering van Dingaansdag (1838-1910) I, *Die Huisgenoot* 19(665), 1934-12-21, p. 75; H.S. Pretorius, Dingaansfees by Paardekraal 1881, ‘n belangrike mylpaal in ons volksgeskiedenis, *Die Huisgenoot* 26(1029), 1941-12-12, p. 61; M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 24-25.

⁵⁶ *De Volksstem*, 1881-12-21 (Redaksioneel), p. [2]; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 27; D.W. Krüger, Die viering van Dingaansdag (1838-1910) I, *Die Huisgenoot* 19(665), 1934-12-21, p. 81.

⁵⁷ *Ons Vaderland*, 1916-12-05 (Dingaansfeest), p. 5.

Jefta se nakoming van sy gelofte (Rigters 11 vers 34) en die salwing van Saul as koning oor Israel (I Samuel 10 vers 17).

b. Ander herdenkings van 1881

Paardekraal was nie die enigste plek waar Dingaansdag in 1881 herdenk is nie. In die Vrystaat is byeenkomste vanaf dié jaar gereeld op groeiende skaal by Vegkop aangebied.⁵⁸

Daar is ook by Weenen in Natal feesgevier. ‘n Sendeling, eerw. Theodorus Gluckner, het die preek waargeneem en daarna is die geskiedenis van die herdenking vertel. In die middag is wedstryde, soos naellope, aangebied. Dit was ‘n groot sukses en aan die einde van die dag het die aanwesiges besluit om 16 Desember voortaan jaarliks op hierdie wyse te gedenk.⁵⁹

6. INVLOED VAN DIE ANGLO-TRANSVAALSE OORLOG OP HERDENKINGS

Uit die sukses van die feeste van 1881 kan afgelei word dat die tradisie om groter saamtrekke in die opelug rondom Dingaansdag op plekke van historiese belang te hou, teen 1881 goed gevestig was.

Verder is die Gelofte van 1838 wyer bekendgestel en gepopulariseer omdat dit voortaan met die militêre sukses van Transvaal teen Brittanje in die Anglo-Transvaalse Oorlog geassosieer sou word. Bykomende elemente, soos die legende oor die aflegging van die sogenaamde Paardekraalgelofte, sou tot gevolg hê dat herdenkings ná 1881 des te meer deur geïnspireerde Afrikaners as godsdienstige én nasionale plig beskou sou word.

---

⁵⁸ *Die Vaderland*, 1947-12-15 (Redaksioneel), p. 3.

⁵⁹ M.J. Swart, *Gelofedag*, pp. 25-26.

V. HERDENKINGS MET GEDEELTELIKE STATUTÊRE ERKENNING TOT DIE VOORAAND VAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1882 TOT 1898)

1. BYEENKOMSTE IN DIE BOEREREPUBLIEKE EN NATAL (1882 TOT 1885)

Na afloop van die euforiese Paardekraalfees van 1881, was baie Transvalers van mening dat so ‘n fees jaarliks daar moes plaasvind. Die Volksraad het op 22 Junie 1882 ‘n bedrag van £500 bewillig sodat die ZAR se onafhanklikheid op soortgelyke wyse in 1882 by Paardekraal gevier kon word. Die Afrikanerbond van Transvaal wou hierdie fees gebruik om Afrikaners in die verskillende state en kolonies in Suider-Afrika saam te snoer. Die plan was om tydens die fees die Transvaalse Afrikanerbond behoorlik te organiseer en dan saam met afgevaardigdes uit die Vrystaat en Kaapkolonie tot die stigting van ‘n sentrale bestuur oor te gaan. Die Paardekraalfees sou dus ook dien as ‘n Afrikanersaamtrek ter bevordering van Afrikanerbelange. In dié jaar het ‘n pokke-epidemie egter in die Kaapkolonie uitgebreek. Die fees is gekanselleer omdat gemeen is dat die verwagte groot samekoms van mense by Paardekraal die verspreiding van die siekte kon vererger. Niks het van die Afrikanerbond se planne gekom nie.¹

Saterdag 16 Desember 1882 is in die ZAR veral as dankdag en Sabbat gevier. ‘n Kanonsaloot van een-en-twintig skote is vanuit die militêre kamp in Pretoria gevuur om die inwoners aan die spesiale betekenis van die dag te herinner. Geleentheidsdienste het binne die stad se gemeentes plaasgevind. Daarbenewens is private herdenkings ook gehou. Gewoonlik was winkels en kantore in dié jare heeldag lank op Saterdag oop, maar op 16 Desember het die meeste reeds om 12:00 vir die vakansiedag gesluit.²

In die uitgawe van *De Volksstem* wat op 16 Desember 1882 verskyn het, is verklaar dat blanke oppergesag oor anderskleuriges tydens die Bloedrivierslag bevestig is. Die hoop is verder uitgespreek dat dit ook geval met die eietydse rassekonflik sou wees.³

---

¹ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 28-29; Sentraal Feestkommissie, *Offisieel programma Dingaansdag viering 1916 ter herinnering. Paardekraal*, p. 10; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, pp. 52-53.

² *De Volksstem*, 1882-12-20 (Berig), p. [2].

³ *De Volksstem*, 1882-12-16 (Berig), p. [2].

In 1882 het die Transvaalse Regering die mening uitgespreek dat Dingaansdag ook elders in die Republiek gevier moes word.⁴ Op 24 Julie 1883 het die Volksraad besluit dat dit elke burger sou vrystaan om jaarliks by Paardekraal saam te trek. Die Regering sou egter voortaan slegs elke vyfde jaar ‘n offisiële viering aldaar aanbied. Die eerste datum vir so ‘n Staatsfees is vir 1886 bepaal. Daar is gevrees dat ‘n jaarlikse fees op hierdie groot skaal op die lange duur bloot in ‘n gewoonte sou ontaard wat beide onwenslik was en nie die Regering se onkoste en moeite sou regverdig nie. Om die fees te kon bywoon, sou boere uit afgeleë streke jaarliks vir dae lank hulle plase moes verlaat, wat uiters onproduktief sou wees. Dit sou dus beter wees as dit net een keer in vyf jaar plaasvind. Die Staat het die leraars van die verskillende kerke versoek om die Geloofte op die Sondag naaste aan 16 Desember in hulle gebede te herdenk. Die volk het aan die versoeke gehoor gegee. Voortaan is ‘n meer plaaslike fees jaarliks by Paardekraal aangebied, met die uitsondering van 1886, 1891 en 1896 toe groot Staatsfeeste plaasgevind het.⁵

In Natal was ‘n desentralisering van feeste teen 1882 al hoe meer aan die orde van die dag. Pietermaritzburg, Weenen en Bloedrivier se vierings was reeds gevestigde instellings en vanaf 1883 het Ladysmith ook jaarliks ‘n Dingaansfees aangebied.⁶

In 1884 is Dingaansdag se status as openbare vakansiedag streng in Transvaal gehandhaaf. Met sonop is ‘n kanonsaluut van een-en-twintig skote weer uit die militêre kamp in Pretoria gevuur. Dit het talle inwoners blykbaar letterlik laat wakkerskrik! Die stad se winkels was dié dag almal gesluit en spesiale dienste is die oggend in die sogenaamde Nederlandstalige kerke (dus Afrikanergemeentes) gehou. Talle families het uitstappies vir die middag beplan, maar reën het dit in die wiele gery.⁷ Die koerant *De Volksstem* het wel op 16 Desember 1884 verskyn.⁸ Soos gebruiklik het ‘n krieketwedstryd op dié dag in Pretoria plaasgevind. Die deelnemende spanne was bekend as die “Homeborns” en “Colonials”, wat die vermoede versterk dat die meeste spelers Engelssprekendes was. Laasgenoemde span het as oorwinnaars uit die stryd getree.⁹

---

⁴ H.M. Rex, Die viering van Geloftedag die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 15.

⁵ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 30-31; Sentraal Feestkommissie, *Offisieel programma Dingaansdag viering 1916 ter herinnering. Paardekraal*, pp. 10-11; M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 28.

⁶ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 29.

⁷ *De Volksstem*, 1884-12-23 (Berig), p. [2].

⁸ *De Volksstem*, 1884-12-16.

⁹ *De Volksstem*, 1884-12-19 (Berig), p. [2].

In 1885 het die Sinode van Vrystaatse Ned. Geref. Kerk die herdenking van Dingaansdag ten sterkste by alle lidmate aanbeveel. As gevolg van hierdie kentering teenoor hulle besluit van 1869, het feeste op klein skaal in die OVS begin plaasvind. Dit is interessant dat hoewel die Vrystaat soos die ZAR ‘n Boererepubliek was, die inisiatief om die Geloofte daar te gedenk soos in Natal, van kerklike kant (en nie die owerhede nie) gekom het.

In dieselfde jaar is die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk amptelik in Transvaal gestig. Selfs op 16 Desember 1885 is die Kerk se vergadering voortgesit. Een van die ouderlinge het geweier om dié dag se sitting by te woon omdat hy Dingaansdag as ‘n godsdienstige feesdag beskou het. Al het die res van die afgevaardigdes duidelik nie sy sentimente gedeel nie, het hulle wel aanbeveel dat die dag deur die volk gevier moes word. Die aand is ‘n plegtige geleentheidsdiens aangebied.¹⁰

Die koerant *De Volksstem* het lesers herinner dat die oorwinning oor Dingane in 1885 vir die sewe-en-veertigste keer herdenk is. Volgens redaksionele kommentaar was 16 Desember “... een dag waarop elk waar Afrikaan, maar vooral ieder Transvaler, met regmatigen trots niet alleen, maar ook met innige dankbaarheid terugziet, ja, een dag die nooit door ons volk mag vergeten worden.” Die geskiedenis van die Bloedrivierslag van 1838 is kortliks vanuit F.L. Cachet se geskifte aan die lesers van dié koerant verhaal en hulle is by voorbaat aangemoedig om die Staatsfees in Desember 1886 by Paardekraal by te woon.¹¹

Die vierings by Bloedrivier het buiteligfeeste as ‘n tradisie gevestig. In Suid-Afrika word Desember gekenmerk deur hitte of stormagtige weer. In die somerreënvalstreke het die spreekwoord “Op Dingaansdag geen zegen zonder regen” selfs in die volksmond ontstaan.¹² ‘n Tipe skuiling sou dus by die feesterreine verwelkom word. Op 15 Desember 1885 het genl. S.W. Burger (1852-1918) die hoeksteen van ‘n feessaal by Belfast gelê.¹³ Dit was sover bekend die eerste van ‘n menigte soortgelyke strukture wat mettertyd deur die land opgerig sou word en het bewys hoe deeglik feeste nou in gemeenskappe gevestig geraak het.

---

¹⁰ M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 29-30.

¹¹ *De Volksstem*, 1885-12-17 (Berigte), pp. [2]-[3].

¹² *De Volksstem*, 1922-12-22 (Dingaansdag-feesviering), p. 6.

¹³ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, pp. 106-107; *Beeld*, 1984-12-13 (Berig), p. 19.

2. FEESTE VAN 1886

a. Staatsfees by Paardekraal

Die vyfjaarlikse Paardekraalse Staatsfeeste wat in 1883 deur die Volksraad aangekondig is, sou in Desember 1886 ‘n aanvang neem. Op 19 November 1886 het M.W. Pretorius die Transvaalse Regering per brief versoek om die gedenkteken by Paardekraal permanent in ere te hou, aangesien dit aan ‘n gelofte aan God gekoppel is. Pretorius was die eienaar van die grond waarop die klipstapel geleë was en het dit met dié versoek aan die Staat geskenk. Volgens hom was die nageslag se trou aan die Gelofte vir hom voldoende beloning in ruil vir die daad.¹⁴

Hoewel ‘n ernstige droogte geheers het, het tussen vier- en negeduisend feesgangers by dié jaar se Staatsfees opgedaag. Omtrent ‘n kwart van die aanwesiges was anderstaliges, want 1886 was die jaar waarin goud aan die Witwatersrand ontdek is. Pres. Paul Kruger het dan ook in sy rede by Paardekraal gepraat oor die aanpassing by die nuwe landsomstandighede wat deur die goudstormlope veroorsaak is.

‘n Groot aantal tente is vir die kampeerdere opgeslaan en daartussen is netjiese “strate” met wit klippe afgebaken. Ongelukkig was daar ‘n totale gebrek aan sanitêre geriewe. Die atmosfeer was alles behalwe gewyd. ‘n Orkes het vir vrolike musiek gesorg. Hoewel ‘n verbod op die verkoop van sterk drank op die terrein geplaas is, het dit wel geskied. Daar was selfs dobbel tafels, waarvan een deur ‘n beeldskone Duitse dame bedryf is. Die pers het haar met die Bybelse Vrou van Babilon vergelyk ... Luidrugtige jongmense uit die Paarl het op ‘n trompet geblaas en *Rule, Britannia* en *God save the Queen* probeer sing, maar van die aanwesiges het hulle met ‘n paar klappe gestil. Die jongmense se verweer was dat hulle vies was omdat pres. Kruger hulle nie behoorlik verwelkom het nie. Op die ou einde is hulle gestraf met ‘n drag slae, waarna hulle ‘n halwe dag lank in ‘n donker kas toegesluit is! Die ondersteuners van oud-pres. M.W. Pretorius was weer ontevrede omdat hy nie by die eregaste gesit het nie. Toe die Transvaalse volkslied gesing moes word, het weinig aanwesiges die woorde geken. Die fees het voorwaar teen die byeenkoms van 1881 afgesteek!¹⁵

¹⁴ J.J. van Tonder, ‘n Paar Paardekraalflitse, in Paardekraalse Feeskommissie, “*Staatsfees*” 1961 Paardekraal, p. [14].

¹⁵ W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, p. 18; M.J. Swart, By hierdie Gelofte was daar drank en ‘n dobbel-meisie, *Die Huisgenoot* 42(2230), 1964-12-18, p. 18.

Na aanleiding van die goudontdekking is Krugersdorp in 1887 naby die Paardekraalterrein aangelê.¹⁶ Die dorp se geskiedenis was van meet af aan nou met die geskiedenis van die Gelofte verweef en die Paardekraalmonument sou later sentraal op die dorp se wapenskild voorkom.¹⁷

b. Vrystaatse fees by Doornkraal

In die Vrystaat is ‘n noemenswaardige fees in 1886 op Sarel Cilliers se plaas Doornkraal gehou. Die program het vir die sterk godsdienstige karakter van die byeenkoms (in teenstelling met die Staatsfees in die ZAR) gesorg. Dit het voortaan ‘n jaarlikse tradisie aldaar geword.¹⁸

3. DESENTRALISASIE VAN TRANSVAALSE HERDENKINGS (1887)

Transvaalse byeenkomste het na 1886 al meer gedentraliseer. Aanvanklik het alle Dingaansfeeste onder kerklike of Staatsbeheer gestaan. In 1887 het ‘n demokraties verkose feeskomitee egter ‘n Dingaansfees in die Steenkampsberge (distrik Lydenburg) georganiseer. Oral waar 16 Desember gevier is, sou soortgelyke komitees of kommissies mettertyd aangewys word om die reëlings te behartig. Die lede is gewoonlik jaarliks tydens die vierings verkies, soos vaste feesplekke tot stand gekom het.

By bogenoemde fees naby Lydenburg het die teenwoordiges in 1887 met hulle ossewaens laer getrek. ‘n Perdekommando het uitgery om die sprekers te verwelkom en ‘n skyngeweg is ook gehou.¹⁹ ‘n Soortgelyke byeenkoms het dié jaar ook by Ermelo plaasgevind.²⁰

4. HALFEEUFEEES VAN DIE GELOFTE BY BLOEDRIVIER (1888)

In Desember 1888 was dit presies ‘n halfeeu nadat die Gelofte by Bloedrivier afgelê is. Reeds in 1887 is ‘n komitee op die been gebring om fondse vir ‘n monument ter herdenking van hierdie mylpaal in te samel, maar hulle het nie veel sukses gehad nie. ‘n Groot fees is wel vir 16 Desember 1888 op die Bloedrivierterrein beplan. Dit het as die Jubelfees bekendgestaan.

---

¹⁶ M.J. Swart (red.), *Afrikanerbakens*, pp. 144, 146.

¹⁷ W. de Klerk (red.), *Krugersdorp 100 jaar/years*, p. 1.

¹⁸ T.N. Hanekom, By die wieg van ons Geloftefees, *Die Kerkbode* 84(24), 1959-12-16, p. 971.

¹⁹ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, pp. 58, 61; F.A. van Jaarsveld, Geloftegedag in die ban van die tyd, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 18 (3 en 4), September en Desember 1978, pp. 228, 231.

²⁰ F.J. du Toit Spies, Onsekerheid in verband met die Gelofte van 1838, *Historia* 33(2), November 1988, p. 61.

Pres. Paul Kruger, vergesel van kmdt.-genl. Piet Joubert, het per perdewa daarheen gereis om dit by te woon. ‘n Groot aantal belangstellendes het uit Natal, Transvaal en die Oranje-Vrystaat opgedaag, onder wie vyf predikante. Die kamp het bestaan uit tente en sowat sewentig waens en ander rytuie wat om die kliphoop saamgetrek was. Van die waens is in twee parallelle rye getrek en seile is daarvoor gespan. Dit het ‘n “watentkerk” gevorm waarbinne al die verrigtinge plaasgevind het.

Die aand van 15 Desember 1888 het ds. H.L. Neethling van Utrecht vir Kruger en Joubert verwelkom. Die volgende dag is ‘n diens om 11:00 deur ds. Neethling gelei en vanaf 13:00 het ses oud-stryders wat aan die Slag van Bloedrivier deelgeneem het, hulle herinneringe met die aanwesiges gedeel.

Na afloop van die fees is ‘n vergadering deur die vierders oor die oprigting van ‘n monument ter ere van Retief en sy manne gehou. Pres. Kruger het by die geleentheid genoem dat ‘n nasionale monument vir die Trekkers in Pretoria opgerig moes word — ‘n idee waarmee hy sy tyd ver vooruit was (die hoeksteen van Pretoria se Voortrekkermonument is naamlik eers vyftig jaar later, op 16 Desember 1938 gelê). Nadat verskeie ander plekke vir ‘n Retiefmonument voorgestel is, is op Vechtkop — die koppie by Bloedrivier en nie die Vrystaatse slagveld nie — besluit. ‘n Komitee is opnuut saamgestel om fondse vir die monument in te samel, maar weer het hulle baie beperkte sukses met hulle pogings gehad. Van 1888 tot 1894 is feeste gereeld by Bloedrivier gehou, maar die idee van ‘n monument is nie weer na behore bespreek nie.²¹

Die belangrikste gevolg van 1888 se fees is dat dit andermaal die 1838-Gelofte, in plaas van die Transvaalse vryheidstryd, sentraal as tema in Dingaansdagvierings teruggeplaas het.²²

5. PAARDEKRAALFEESTE (1888 TOT 1891)

a. Kerklike fees (1888)

Hoewel die sentrale fees van 1888 by Bloedrivier was, het die Ned. Herv. Kerk besluit om in dieselfde jaar ook ‘n fees by Paardekraal aan te bied. Sedert hierdie kerk in 1885 opnuut probeer het om onafhanklik voort te bestaan, het dit gesukkel om op die been te kom. Tog het

---

²¹ *De Volksstem*, 1888-12-31 (De reis van ZHed. den Staatspresident), p. s.n.; AREA, Bloemfontein: PV 202, Lêer 11/5/1/1/1: Program van die feesviering in verband met die onthulling van die monument by Bloedrivier gedurende 13 – 16 Desember 1947, p. [1]; O.J.O. Ferreira, Die Bloedriviermonument, simbool van vryheidsin, *Die Taalgenoot* 41(2), Januarie 1972, p. 14; O.J.O. Ferreira, ‘n Volk se hulde. *Die geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*, pp. 189-191.

²² P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 61.

lidmate en ampsdraers alles in die stryd gewerp om van die 1888-Paardekraalfees ‘n sukses te maak. Anders as vorige feeste op die terrein, sou dit nie ‘n volksfees wees nie. Die kerk se doel was suiwer om die Gelofteverbond met God te hernu en 16 Desember as dank- en gebedsdag aan Hom toe te wy. Alle belangstellendes is hartlik na die byeenkoms uitgenooi.

Ongeveer tweehonderd waens en karre en omtrent ‘n duisend mense het die fees bygewoon — ‘n groot aantal as die toestand van die kerk op dié tydstip in ag geneem word. Die waens en tente is in ‘n reghoekige laer by die kliphoop getrek en die dank- en bidure is in die middel daarvan onder bokseile en die wapperende Vierkleur aangebied.

Die verrigtinge het op 15 Desember 1888 om 17:00 onder leiding van ds. M.J. Goddefroy met ‘n dankdiens ‘n aanvang geneem. Hy het die aanwesiges herinner dat die Trekkers aan God beloof het om, indien hulle die Zulumag sou oorwin, die oorwinningsdag jaarliks soos ‘n Sabbat deur te bring.

Op 16 Desember 1888 het die vierders vroeg opgestaan en om die kliphoop saamgekom. Om 10:00 het ds. Goddefroy die hoofpreek gelewer en vir die eerste keer, sover vasgestel kon word, is ‘n tiental kinders ook by Paardekraal gedoop. Die rede hiervoor is miskien dat van die teenwoordiges van verafgeleë gebiede gekom het en die geleentheid waar ‘n predikant teenwoordig was ook vir die doop wou benut, eerder as dat die sentiment van die dag hulle aangegryp het. Mettertyd sou doopplegtighede by spesiale Dingaansfeeste wel ‘n tradisie word. Om 14:00 het bejaardes oudergewoonte herinneringe uit hulle jeug vertel. Volgens koerantberigte het die vertellings die jonger garde met ‘n brandende vryheidsgevoel en nasionaliteitsbewustheid vervul. Die fees is die middag reeds afgesluit, maar die aanwesiges wou eers op 17 Desember vertrek, dus is 'n aanddiens en vergadering van die kerkraadslede van alle Ned. Herv. gemeentes na sonder daar gehou.

De Volksstem berig dat die verrigtinge van harmonie getuig het en die vierders voldaan en vergenoeg huiswaarts laat keer het. Na afloop daarvan is die kerkraad geprys vir hulle inisiatief om die fees aan te bied. Daar is verklaar dat die geleentheid weer bewys het hoe nodig en besielend dit was om die Geloofte te herdenk.²³

---

²³ *De Volksstem*, 1888-11-29 (Advertensie: Algemene Commissie der Nederduitsch Hervormde Kerk in de ZAR, Pretoria), p. [2]; *De Volksstem*, 1888-12-27 (Bijeenkomst te Paardekraal), p. [5]; K. Papp, Hervormde Kerk se Geloftedagvieringe, 15-16 Desember 1888 te Paardekraal, *Die Hervormer* 86(17), 1993-12-01, p. 8.

b. Oprigting van die Paardekraalmonument

Vanaf 1889 het verstedeliking in die ZAR skerp toegeneem.²⁴ In Johannesburg was die atmosfeer eerder Brits as Afrikaans en om die rede is Paardekraal steeds bo die Goudstad as terrein vir volksfeeste verkies.²⁵ In dié jaar het landdros J.C. Human van Krugersdorp voorgestel dat 'n monument by Paardekraal bo-oor die seremoniële klipstapel opgerig moes word. Hy het rofweg 'n ontwerp daarvoor geskets. Die argitek S.W. Wierda (1839-1911) het opdrag ontvang om die monument te ontwerp en hy het dit op Human se skets gebaseer. Op 14 Desember 1889 was die ontwerp gereed en in 1890 is J. Munro se tender van £3 640 vir die bou daarvan aanvaar. Dit is dieselfde jaar nog voltooi, maar die inwyding sou eers tydens die Staatsfees in 1891 plaasvind.²⁶

c. Paardekraalfees (1890)

Op 16 Desember 1890 is 'n kleiner Dingaansfees oudergewoonte by Paardekraal gevier. Die volgende dag het Afrikaners by Doornkop naby Johannesburg saamgetrek en die fees met atletiek, perdewedrenne, toutrek, musiek en 'n dans op oopgespreide waseile onder die vrugtebome voortgesit.²⁷

d. Paardekraalse Staatsfees (1891)

In 1891 het die Paardekraalse Staatsfees soos beplan plaasgevind. Meer as tienduise mense het tussen 15 en 17 Desember 1891 daar byeengekom. Anders as by vorige Staatsfeeste het die gebeure van 1838 pertinent aandag geniet. Die gedrukte program het die geskiedenis van die Slag van Bloedrivier vermeld en Cilliers se weergawe van die Gelofte is daarin afgedruk. Tog is die tienjarige herdenking van die ZAR se onafhanklikheid van Brittanje ook gevier. Die program van die drie dae was soortgelyk aan die fees van 1881, met beide ligte vermaak soos vuurwerkvertonings en wapenskoue, asook ernstige godsdiensoefeninge.

---

²⁴ F.A. van Jaarsveld, Die Afrikaner se Groot Trek na die stede 1886-1976, in P.G. Nel (red.), *Die kultuurontplooiing van die Afrikaner*, p. 171.

²⁵ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I – 1886-1924*, p. 159.

²⁶ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, p. 842; W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, pp. 18-19.

²⁷ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I – 1886-1924*, p. 159.

Op 16 Desember 1891 is die dag om 06:00 met ‘n saluut van een-en-twintig skote begin. Daarna het die musiekkorps van die Staatsartillerie die volkslied gespeel. Pres. Paul Kruger was die hoofspreker en het ook die monument onthul. In sy hoofrede het hy beklemtoon dat 16 Desember as feesdag deur God aan die volk gegee is. Hy het gewaarsku teen ‘n verwêreldliking van die dag — 16 Desember het volgens hom van God se mag in die geskiedenis getuig en mense moes nie daarop verheerlik word nie. Die aanwesiges is deur hom herinner dat donker tye (naamlik die Anglo-Transvaalse Oorlog) gevolg het toe die Geloofte nie eerbiedig is nie.²⁸ Kruger se toespraak was nie sonder kontroversie nie. Hy het die aanwesiges aangespreek as “Kinders van die Here, julle ou inwoners van die land, julle vreemdelinge, julle nuwe komelinge, ja selfs julle diewe en moordenaars.” Dit bewys dat die teenwoordiges weer uit meer as net Afrikanerfeesgangers bestaan het. Na die tyd was daar ‘n polemiekie in die pers want daar is beweer dat Kruger die goudelwars as diewe en moordenaars getipeer het.²⁹ Deur die jare sou omstredenheid oor toesprake by Dingaansfeeste, helaas, op sigself ‘n tradisie word!

‘n Ander interessante toespraak by die fees was die rede van hoofregter J.G. Kotzé (1849-1940).³⁰ Hy het drie onderwerpe aangeroe, naamlik dat kinders eers goeie skoolopleiding moes kry voordat hulle gaan boer het, dat anderskleuriges in die ZAR as arbeiders ontwikkel moes word en dat die assimilasie van immigrante noodsaaklik was. *De Volksstem* het in aansluiting by die regter se rede gepleit dat die Paardekraalfeste gebruik kon word om sodanige assimilasie te bevorder.³¹ Dit is nooit doelbewus gedoen nie, maar was immers ook nie die doel met die viering van 16 Desember nie.

Die 1891-Staatsfees se verrigtinge het laataand eers ten einde geloop. Vele Johannesburgers het dit te perd bygewoon, want die spesiale treine vanaf die stad was oorvol. Normaalweg sou ruiters in die daglig huiswaarts keer, maar dit was só ‘n helder maanligaand dat hulle in die maanskyn kon terugry.³² So het die byeenkoms op ‘n heel romantiese noot ten einde geloop.

---

²⁸ S.J.P. Kruger, *Aanspraak ZH Ed.* [sic] *den Staatspresident S.J.P. Kruger gehouden te Paardekraal, 16 December, 1891*, pp. 1-5; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 31-33; M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 31-32.

²⁹ A. Coetzee, *Die opkoms van die Afrikaanse kultuurgedagte aan die Rand 1886-1936*, p. 85.

³⁰ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 438.

³¹ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 58.

³² E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I – 1886-1924*, p. 159.

6. UITBREIDING VAN HERDENKINGS IN TRANSVAAL (1892 TOT 1895)

a. Erkenning deur die Ned. Geref. Kerk (1892)

In 1892 is Dingaansdag by die Sinode van die Transvaalse Ned. Geref. Kerk pertinent as ‘n kerklike feesdag beskryf, wat beteken dat dit voortaan in dieselfde lig as byvoorbeeld Hemelvaartdag beskou is. Die Sinode het opdrag gegee dat die dag dienooreenkomstig met erns gevier moes word.³³

b. Gemeenskapsfeeste groei in Transvaal (1892 tot 1893)

Vanaf 1892 het Dingaansfeeste by Heidelberg (Transvaal) ‘n gereelde instelling geword.³⁴ Dit was ook reeds ‘n vaste tradisie in die omgewing van Lydenburg. In 1893 is ‘n besondere Dingaansdaggedig daar by die jaarlikse herdenking voorgedra. Ten spyte van enkele moderner uitdrukkings, is dit na bewering tydens die Groot Trek geskryf. Dit is later deur die historikus dr. G.S. (Gustav) Preller (1875-1943)³⁵ aan een van die Trekkers van die Spiesfamilie, wat bekend vir hulle rym- en musikale talente was, toegeskryf. Dit lui:

Wij gedenken aan de slag te Bloedrivier,
toen ons vad'ren streden onder Gods banier.
O, Blauwkrans, wij gedenken aan uw moorden,
toen barbaren onze panden daar doorboorden; —
geen grijsaard, geen moeder werd er gespaard;
ja, zelfs zuigelingen kwamen om door het zwaard!
Hoe vreeslik was't, toen de ruiters zagen,
hoe de lijken vergruisd, verminkt daar lagen!
Zij knielden in tranen bij dat bloedbad neer,
en baden vurig, ja smekend tot den Heer
om hen zolang in't leven te sparen
om zich slechts te wreken op de barbaren.

De Heer des hemels hoorde hen aan,
en, waarlik, zij hebben dit met God gedaan!

³³ Ned. Geref. Kerkargief, Pretoria: *Notulen van de gewone Algemeene Vergadering der Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk in de Z.A.R.*, 1892-05-09 en volgende [sic] dagen, p. 10.

³⁴ F.J. du Toit Spies, Onsekerheid in verband met die Gelofte van 1838, *Historia* 33(2), November 1988, p. 61.

³⁵ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography* I, p. 643.

Wij gedenken aan dien duurgekochten eed,
die onze dierb're vad'ren daar voor God deed,
om dien dag te heiligen in Zijnen naam,
voor de redding die God aan hen had gedaan. —
O, broeders, gedenk aan die heilige dag, —
gedenk, o, gedenk, aan die vreeslike slag,
hoe onzer vaders vaderen had geleden
met biddend opzien tot God!
Om verlossing en vrijheid aan hen te schenken,
opdat zij Zijnen naam voor ewig gedenken!
Dure beloften werden daar gedaan,
om groot te maken Zijn drieheiligen naam.

Zullen wij dan, broeders, die God verzaken,
wiens liefdesvuur voor onze vaderen blakenij [sic]
Ja, zelfs onze dierbare nageslachten
zijn verplicht 't voor Gods troon te herdachten.
Wat zij beloofd en eens bezworen hadden,
moeten wij, hun nageslacht, nooit bekladden!³⁶

Die gedigie mag nie veel literêre waarde hê nie, maar gee 'n duidelike beeld van die negentiende-eeuse ingesteldheid jeens God en die eie geskiedenis. Anders as wat met die meeste van die gedigte oor Dingaansdag die geval is, staan die Gelofte sentraal hierin.

7. HERDENKINGS GROEI IN DIE ORANJE-VRYSTAAT (1890 TOT 1894)

a. Invloed van die Jongelings Debat- en Skiet oefeningsvereniging

In die Oranje-Vrystaat het die entoesiasme vir Dingaansdagvierings al meer toegeneem. In ongeveer 1890 is 'n Jongelings Debat- en Skiet oefeningsvereniging in die distrik Vrede in die lewe geroep. Hierdie vereniging se doel was om die lede bekwame en nuttige burgers van die Vrystaat te maak deur hulle te leer skiet en perdry, 'n nasionaliteitsgevoel onder hulle te ontwikkel en onderwys te bevorder. Lede moes ook leer resiteer en debatteer. Dit het gegroei en toe nog takke in ander distrikte tot stand kom, is 'n kongres in ongeveer 1893 in Reitz gehou ten einde 'n nasionale konstitusie op te stel. By die geleentheid het Rooi Hendrik Prinsloo van Lindley 'n voorstel ingedien dat die vereniging verantwoordelik moes wees om toe te sien dat Dingaansdag jaarliks in die Vrystaat gevier word. Die voorstel is algemeen aanvaar.

³⁶ Anoniem, Dingaansdaggedigie [gedig], in G.S. Preller (red.), *Voortrekkermense I. 'n Vijftal oorspronklike dokumente oor die geskiedenis van die Voortrek met aantekeninge en bijlaë*, pp. 311-312.

Die eerste fees onder hulle sorg is in 1893 op die plaas Blydskap, distrik Lindley, gevier. Ten spyte van reën en vol riviere, was daar ‘n groot opkoms uit alle dele van die OVS. Anders as wat uit die vereniging se naam afgelei mag word, is mense van alle ouderdomme by die vierings betrek. Daar is uitmuntend daarin geslaag om die herdenking van Dingaansdag in die opelug te populariseer. Op 15 Desember is skietoefeninge, wapenskoue en debatte gehou, maar 16 Desember is meer godsdienstig gevier, met ‘n vroegoggend-biduur, ‘n feesdiens om 10:00, gevolg deur ‘n rede en nog godsdienstige toesprake in die namiddag.³⁷

b. Statutêre erkenning in die Oranje-Vrystaat (1894)

Die sukses van die fees het tot gevolg gehad dat Dingaansdag vir die eerste keer aandag van die Vrystaatse Regering gekry het. Wet 24 van 1894 het 16 Desember tot openbare vakansiedag in hierdie republiek verklaar. Die Volksraad van die OVS het dit wenslik geag om die dag tot “openbare feestdag” te verklaar, omdat hulle die geskiedkundige agtergrond van 1838 in dankbare herinnering wou hou. Die wetsontwerp is op 16 Julie 1894 aanvaar en op 20 Julie 1894 in die *Gouvernements Courant* gepubliseer. Dit het dadelik met publikasie in werking getree.³⁸

Dit is nogal interessant dat een van die volksraadslede, P.M. Botha van Kroonstad, gemeen het dat die Slag van Vegkop (1836) eerder herdenk moes word, omdat Bloedrivier op Natalse grond geleë was en Dingaansdag bowendien jare lank nooit gevier is nie. Hy is deur ‘n ander lid, P.M. McDonald, geantwoord dat om jare lank verkeerd te doen, geen verskoning vir voortgesette sonde was nie!³⁹ Dit bewys in watter ernstige, godsdienstige lig die aangeleentheid beskou is.

Dit kom voor of dié wet nie algemeen bekend was nie, want daar is bronne wat fouteer deur te beweer dat die Vrystaat eers in 1903 wetgewing in hierdie verband aanvaar, en feeste toe eers algemeen aldaar gevier is.⁴⁰ In der waarheid is plaaslike Dingaansfeeste teen 1894 oral in die OVS georganiseer.⁴¹

³⁷ W.A. Odendaal en P.C. de Jager, *Viering van Dingaansdag*, pp. 3-6, 8-10; B. Booyens, “*Ek heb geseg!*” *Die verhaal van ons Jongeliede- en Debatsverenigings*, pp. 62-63.

³⁸ Republiek van die O.V.S., *O.V.S. wetten 1892-1898*, p. 46.

³⁹ J.C. Vlok, Die Vrystaat en Dingaansdag, *Iscor Nuus* 10(2), Februarie 1945, pp. 44-45.

⁴⁰ M.C.E. van Schoor, Is Geloftedag gereeld gevier?, *Die Taalgenoot* 25(1), Desember 1955, p. 8; W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, p. 74; D.H. Akenson, *God's peoples. Covenant and land in South Africa, Israel, and Ulster*, p. 69; W. Marais, *Geloftedag en die toekoms van die Afrikaner*, p. 13.

⁴¹ M.C.E. van Schoor, Is Geloftedag gereeld gevier?, *Die Taalgenoot* 25(1), Desember 1955, p. 7; *Beeld*, 1983-12-13 (Geloftedag oral met luister gevier), p. 19.

c. Onmin oor feesvierings

Die Jongelings Debat- en Skietoefeningsvereniging het onverpoosd voortgegaan om 'n leidende rol in die organisering van Dingaansfeeste in die Vrystaat te vertolk, maar hulle pad was nie sonder dorings nie. Die Ned. Geref. Kerk was ontevrede met die vereniging se betrokkenheid by feesreëlings, want daar is gemeen dat die lede buite hulle bevoegdheid opgetree het deur hulle met 'n godsdienstige fees soos Dingaansdag te bemoei. Teen ongeveer 1898 het hierdie kerk se Vrystaatse moderator, ds. J.J.T. Marquart (?-1904), vir die vereniging in die bresse getree en verklaar dat hulle aksies aanvaarbaar sou wees, mits feeste altyd in oorleg met plaaslike kerkrade beplan sou word. Sodanige samewerking het geskied en daarmee was die saak opgelos.

'n Tweede probleem was dat die vereniging met die nageslag van Sarel Cilliers gebots het. Die Cilliers-familie het ernstige besware daarteen gehad dat wapenskoue en soortgelyke aktiwiteite op 15 Desember aangebied is. Vir hulle was dit onaanvaarbaar om die nakoming van die Gelofte met militêre vertoon of wêreldlike vermaak te kombineer. Na talle gesprekke is besluit dat 'n meer geskiedkundige kleur voortaan aan 15 Desember gegee sou word. Die historiese items sou streng gekeur word om as gepaste voorbereiding vir 16 Desember se herdenkings dien. Alle partye was redelik tevrede met die besluit.⁴²

d. Vrystaatse feeste van 1894

Op Dingaansdag 1894 het byeenkomste op verskeie plekke in die Oranje-Vrystaat plaasgevind. Van die herdenkings het uitgebreide programme gehad en is op Maandag 17 Desember voortgesit. Dié dag is ook tot openbare vakansiedag verklaar om die sogenaamde dubbele Sabbat te herdenk.⁴³ Daarmee was die patroon vir Vrystaatse feeste in die negentiende eeu vasgelê.

---

⁴² W.A. Odendaal en P.C. de Jager, *Viering van Dingaansdag*, pp. 12-14; *Pretoria News*, 1904-12-19 (Day by day), p. 5.

⁴³ *De Volksstem*, 1894-12-19 (Dingaansdag), p. [3].

8. TRANSVAALSE HERDENKINGS VAN 1894

a. Poging tot insluiting onder Sondagwetgewing

Die Transvaalse Regering was, soos die Vrystaatse Owerheid, ook in 1894 opnuut met die aard van Dingaansdag as vakansiedag gemoed. ‘n Aantal burgers van die Steenkampsberge het die Volksraad naamlik versoek om 16 Desember onder Sondagwetgewing in te sluit. Die rede hiervoor was dat hulle bekommerd was oor die groot aantal uitlanders wat die dag op oneerbiedige wyse deurgebring het. Die Volksraad het teen die voorstel besluit en verklaar dat ‘n weksdag nie onder Sondagwetgewing kon staan nie.⁴⁴

b. Die “dubbele Sabbat” van 1894

Aangesien 16 Desember 1894 op ‘n Sondag geval het, het Transvaalse Dingaansdagherdenkings in dié jaar volgens *De Volksstem* ‘n “algemener en inniger” aard as gewoonlik gehad.⁴⁵

Die Vereenigde Kerk het ‘n byeenkoms by Paardekraal gehou. Weens swak weer was die opkoms van ongeveer ‘n duisend mense by dié fees minder goed as wat verwag is. Tog was daar selfs mense uit die Oranje-Vrystaat aanwesig. Genl. Piet Joubert was ook teenwoordig en tien predikante is onder die skare getel. Op Saterdag 15 Desember 1894 is ‘n nuwe feestent met sitplek vir ‘n duisend mense tydens ‘n godsdienstige byeenkoms op die terrein in gebruik geneem. Die tent was veral welkom omdat dit swaar gereën het — op 16 Desember was dit oorvol.

Buiten die byeenkoms by Paardekraal, is Nagmaal deur die Ned. Herv. Kerk op die oggend van 16 Desember 1894 in Krugersdorp bedien. In die middag het die Nagmaalgangers hulle by die Paardekraalfees aangesluit en is redes van die predikante en Joubert aangehoor. Die menigte is tevrede uiteen in die wete dat hulle weer hulle Gelofte aan God nagekom en Hom gedank het

---

⁴⁴ F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 48.

⁴⁵ *De Volksstem*, 1894-12-19 (Dingaansdag), p. [3].

vir die onafhanklikheid van die Transvaalse volk. Planne is reeds vir die volgende jaar se fees by Paardekraal gemaak.⁴⁶

In Pretoria is die Gelofte beide op Sondag 16 Desember en Maandag 17 Desember 1894 herdenk, aangesien laasgenoemde ook ‘n openbare vakansiedag in die ZAR was. ‘n Kanonsaluut is andermaal uit die militêre kamp afgevuur en verskeie regeringsgeboue en private wonings is met Vierkleure versier. ‘n Spesiale piekniek is deur ‘n Pretorianer genaamd mnr. Baker vir die skoolgaande jeug in die Fonteinedal gereël. Op sportgebied is ‘n gimkana op 17 Desember op Pretoria se perderesiesbaan aangebied.

Pres. Paul Kruger was in dié tyd op ‘n amptelike reis en het die feestelikhede by Belfast bygewoon. ‘n Groot aantal mense was daar byeen. By Lydenburg se herdenking was die eregas die ZAR se hoof van mynwese, C.J. Joubert.⁴⁷

9. LAASTE VIER JAAR SE VIERINGS VOOR DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1895 TOT 1898)

a. Vegkop (1895)

In 1895 het ‘n groep Vrystaters gevoel dat hulle ‘n eie terrein soos Paardekraal benodig waar Dingaansfeeste spesifiek gevier kon word. Die Vegkopslagveld was ‘n logiese keuse vir die doel, aangesien ‘n Dingaansfeestradisie (soos vroeër genoem) reeds daar gevestig was. Dieselfde jaar nog het die plaaslike Jongelingsvereniging die nodige grond aangekoop en ‘n monument ter herdenking van die Slag van Vegkop van 1836 daar opgerig.⁴⁸

b. Bloukrans (1895)

Op 16 Desember 1895 is die hoeksteen van ‘n monument vir die gestorwe Trekkers by Bloukrans gelê. Die Trekkers wat op 17 Februarie 1837 deur Dingane se Zulumagte gedood is, is by die monument herbegrawe. Dit is op 17 Februarie 1897 onthul. Tydens die

---

⁴⁶ *De Volksstem*, 1894-12-19 (De feestviering te Paardekraal), p. [3].

⁴⁷ *De Volksstem*, 1894-12-19 (Dingaansdag), p. [3].

⁴⁸ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 62.

hoeksteenlegging het genl. Piet Joubert weer die gedagte geopper dat ‘n algemene Voortrekkermonument opgerig moes word. Nogeens is ‘n komitee in die lewe geroep om fondse daarvoor in te samel, maar die krisistoestande in Transvaal en die daaropvolgende Anglo-Boereoorlog het hulle planne verydel.⁴⁹

c. Jamesoninval (1895)

Pas na Dingaansdag, op 29 Desember 1895, het dr. L.S. Jameson (1853-1917) Transvaal met ‘n mag van vyfhonderd-en-tien manskappe ingeval. Jameson en C.J. Rhodes (1853-1902), premier van die Kaapkolonie, het gehoop dat die aksie die ZAR onder Britse outoriteit sou terugplaas. Die komplot het egter misluk en op 2 Januarie 1896 het Jameson en sy manne hulle naby Krugersdorp aan die Transvaalse magte oorgegee.⁵⁰ Die gebeure het die burgers van die ZAR laat besef dat die stryd van 1880-1881 nie die laaste botsing met Britse Imperialisme sou wees nie.

Pas nadat Jameson in hegtenis geneem is, wou enkele Transvalers ‘n monument op die plek van oorgawe laat oprig en 2 Januarie tot vakansiedag (Jamesondag) verklaar. Pres. Kruger het die versoek afgekeur en verklaar dat die volk reeds ‘n dag gehad het om te vier, naamlik Dingaansdag.⁵¹ In die twintigste eeu is dikwels teen die naam Dingaansdag beswaar gemaak, as sou dit ‘n rassisties-meerderwaardige en onverkwiklike houding teenoor verslane swartes impliseer. Uit laasgenoemde insident is dit egter duidelik dat dit ‘n negentiende-eeuse tradisie was om veldslae se datums met die naam van die vyandelike aanvoerder te assosieer en dat dit nie met ras te doene gehad het nie.

d. Entoesiastiese vierings in 1896

Die Britse bedreiging het tot gevolg gehad dat die belangstelling in Dingaansfeeste in 1896 veel groter as ooit tevore was.⁵² In dié jaar het die Vrystaatse Sinode van die Ned. Geref. Kerk weer

---

⁴⁹ *De Burger*, 1917-12-15 (Het Moordspruit-Monument [skets]), p. 3; *De Burger*, 1917-12-15 (Redaksioneel), p. 4; W. Prinsloo, Bloedrivier se ossewa het ‘n lang pad gekom, *Die Huisgenoot* 42(2593), 1971-12-17, p. 69; O.J.O. Ferreira, ‘n Volk se hulde. *Die geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*, p. 191.

⁵⁰ D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary Of South African Biography III*, pp. 438-440, 704.

⁵¹ T. Pakenham, *Die Boere-Oorlog*, p. 39.

⁵² E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I – 1886-1924*, p. 159.

die viering van 16 Desember vanuit ‘n kerklike oogpunt ondersoek en besluit dat die dag “ooreenkomstig de door onze vaderen aan God gedane belofte, als een Sabbath kerkelijk gevierd [moet word] in elk jaar, in al de gemeenten van ons land.”⁵³

In die media is Transvalers in Desember 1896 herinner dat die Trekkers weens eendrag by Bloedrivier oorwin het en dat hulle ook voor die eietydse krisis moes saamstaan. Terselfdertyd is hulle vermaan dat dit vir oorlewing noodsaaklik was om aan geloof en tradisie vas te hou, waarby die nakoming van die Gelofte vanselfsprekend ingesluit was.⁵⁴

Die laaste Paardekraalse Staatsfees van die eeu sou in 1896 plaasvind. Die Volksraad het reeds £3 000 vir die fees bewillig toe runderpes onder vee in die Republiek uitbreek het. Gevolglik is die verrigtinge afgestel. Die Volksraad het die volk herinner dat elkeen binne hulle eie huisgesin of gemeenskap fees moes vier om die geloftes van die volk (dié van 1838 en die hernuwing in 1880) na te kom. Veldkornette en landdroste is versoek om in die onderskeie streke onderling te skakel om wyksbyeenkomste te reël, maar regulasies wat die verspreiding van runderpes moes voorkom, moes steeds streng gehandhaaf word. Vee en ossewaens kon nie willekeurig rondbeweeg nie. Verder is die volk herinner dat 16 Desember ‘n godsdienstige feesdag moes wees en dat vermaaklikhede nie ‘n plek onder die verrigtinge moes kry nie.⁵⁵

Ten spyte van die runderpes en motreën, was ‘n groot skare wel by Paardekraal byeen. Die feesatmosfeer het veral van nasionalisme getuig. Talle tente is op die terrein opgeslaan, wat dit vir mense moontlik gemaak het om na die fees te gaan en daar te oornag, sonder om noodwendig met ‘n ossewa na Krugersdorp te reis.⁵⁶ Verversings is in die tentedorp verkoop. Die Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij het van 15 tot 17 Desember spesiale treine tussen verskeie stasies en Krugersdorp gereël. ‘n Afslag van vyftig tot vyf-en-sewentig persent is op gewone tariewe toegestaan aan feesgangers wat per spoor na Paardekraal wou reis. Eregaste is op 15 Desember 1896 by Paardekraal verwelkom en die aand het ‘n godsdienstige byeenkoms die feesgangers op die herdenking van die Gelofte voorberei.

---

⁵³ *De Kerkbode* 9(2), 1918-01-10 (Brief: H.F. Schoon, Ladysmith), p. 41.

⁵⁴ *De Volksstem*, 1896-12-15 (Dingaansdag), p. 1.

⁵⁵ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 34-35.

⁵⁶ *De Volksstem*, 1896-12-15 (Dingaansdag), p. 1.

Die oggend van 16 Desember het om 04:30 met 'n saluut van een-en-twintig skote deur die Staatsartillerie begin. Van 07:00 af het die Artilleriemusiekkorps vir geleentheidsmusiek gesorg. Soos gebruiklik het pres. Paul Kruger as hoofspreker opgetree. In sy rede het hy die “oud volk van het land, nuwe inkomelingen, [en] vreemdelingen” vermaan om hulle geloftes aan God na te kom en hulle te bekeer. Hy het hulle opnuut herinner dat die fees op 16 Desember uitsluitlik 'n godsdienstige byeenkoms moes wees en nie 'n geleentheid om eer aan mense te betoon nie. Ander bekende sprekers by die fees was genl. Piet Joubert en oud-pres. M.W. Pretorius. Die Kaapse parlamentslid, D.P. van den Heever (1838-1903) het ook 'n rede gelewer en Kaapse groete van mede-Afrikaners aan die feesgangers oorgedra. Kinderkore het verder luister aan die verrigtinge verleen. Die byeenkoms is laatmiddag met 'n erediens afgesluit, maar dit het nie die einde van die feestelikhede beteken nie. Om ongeveer 09:00 het die maan deur die wolke begin skyn en mense het tot laatnog in die feeskamp saamgekuier.

Op 17 Desember 1896 is die kampeerdere weer teen dagbreek deur 'n saluut gewek. Aanvanklik het dit swaar gereën, maar toe die weer opklaar, het skyskietwedstryde gevolg. Op 18 Desember is 'n bal deur Krugersdorpers ter ere van die Staatsartillerie se offisiere aangebied.⁵⁷

Na afloop van die fees het die koerant *The Star* in 'n hoofartikel kritiek oor die ongereserveerde pro-Afrikanerinhoud van die redes van sommige sprekers by Paardekraal uitgespreek. Op sy beurt het *De Volksstem* weer *The Star* oor die kritiek berispe en verklaar dat geen fatsoenlike mens daarvan notisie sou neem nie. Die oor-en-weer woordestryd tussen die Engels- en Afrikaanstalige pers na afloop van Dingaansfeeste sou deur die twintigste eeu voortduur.⁵⁸

In Pretoria is 16 Desember 1896 om 04:30 met een-en-twintig kanonskote aangekondig. Dit is deur die Staatsartillerie afgevuur, soos wat in die jaar se Staatsalmanak aangekondig is. Besigheid het op dié dag tot stilstand gekom. 'n Oggenddiens van die Geref. Kerk is onder leiding van ds. P. (Petrus) Postma (1854-1919) in 'n tent gehou. Dit is só goed ondersteun, dat

---

⁵⁷ *De Volksstem*, 1896-12-04 (Advertensie: Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij, Pretoria), p. [4]; *De Volksstem*, 1896-12-17 (Het Paardekraalfeest), pp. 1, [4]; W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 810; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 36-37; Sentraal Feestkommissie, *Offisieel programma Dingaansdag viering 1916 ter herinnering. Paardekraal*, p. 11; H.M. Rex, Die viering van Geloftegedag die vorige eeu, *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973, p. 16.

⁵⁸ *De Volksstem*, 1896-12-18 (De “Star” en het Paardekraalfeest), p. 1.

talle mense buite die tent moes staan en luister. Ds. Postma se boodskap en oorsig oor die geskiedenis van die Groot Trek tot die hede was so aangrypend, dat talle aanwesiges trane in die oë gekry het. In die middag het nog 'n byeenkoms in die tent gevolg. Dit was weer eens so goed ondersteun dat die tent te klein was. Leerlinge van Pretoriase skole het om 14:00 van die Staatsmodelskool na die feestent beweeg om die Transvaalse volkslied daar te gaan sing. Die kinders het strikkies gedra wat gratis aan hulle voorsien is. Verskeie hoogwaardigheidsbekleërs het tydens die middagsamekoms toesprake gelewer en die program is met gebed en samesang afgesluit. In die aand het nog 'n godsdienstige byeenkoms gevolg.⁵⁹

Ten spyte van motreën is ligter vermaak in Bereapark vir Pretorianers gehou. Die Pretoria Mechanics' Amateur Cycling Club het naamlik 'n spesiale program met die oog op die herdenking van Dingaansdag aangebied. Dit het uit verskeie fietswedrenne bestaan, insluitend 'n "Ladies Bicycle Competition" waaraan drie dames deelgeneem het. Musiek is deur 'n orkes voorsien. Die verrigtinge is met 'n prysuitdeling afgesluit. Volgens die naamlys van prysweners was die deelnemers merendeels Engelssprekende Pretorianers.⁶⁰ In die aand is vuurwerke in die stad vertoon. Dit is deur verskeie inwoners geborg.⁶¹

Weens die runderpes het verskeie plattelandse Transvaalse gemeenskappe in 1896 hulle eie byeenkomste op Dingaansdag gehou. Op die plaas Grootspuit, in die omgewing van Standerton, is 'n suksesvolle saamtrek op 16 Desember afgehandel. Ter aanvang is die Vierkleur gehys en 'n saluut van een-en-twintig skote gevuur. 'n Jeugkoor onder leiding van 'n plaaslike onderwyser het die Transvaalse volkslied gesing. Die dag se program het verder hoofsaaklik uit 'n godsdienstige opening, redes deur prominente persone, verhale uit die Groot Trek deur 'n oorlewende Trekker (Gert Lucas Joubert) en 'n dankgebed ter afsluiting bestaan.

Op die plaas Doornhoek, in die distrik Marico, is 'n fees deur die plaaslike veldkornet gereël. Dit het onder gespanne bokseile plaasgevind. Die veldkornet het die ontstaansgeskiedenis van Dingaansdag aan die aanwesiges verhaal, waarna hulle vermaan is dat hulle afvalligheid van die Gelofte die eietydse bedreigings veroorsaak het. Diep onder die indruk van die boodskap het

---

⁵⁹ *De Volksstem*, 1896-12-15 (Dingaansdag), p. 1; *De Volksstem*, 1896-12-18 (Dingaansdag), p. 1; C.J. Beyers and J.L. Basson (eds.), *Dictionary of South African biography V*, p. 604; Anoniem, Saluutskote oor Pretoria, *Pretoriana* 3(1), September 1953, p. 20.

⁶⁰ *De Volksstem*, 1896-12-18 (Dingaansdag sports), p. 1.

⁶¹ *De Volksstem*, 1896-12-15 (Dingaansdag), p. 1.

die aanwesiges spontaan klippe opgetel en gestapel met die onderlinge belofte om voortaan jaarliks die Gelofte aan die Hemelse Vader na te kom. Die feesgangers het die terrein verlaat met die tevredenheid dat ‘n verbond met “God en natie” opnuut opgerig is.⁶²

By Klerksdorp en Ermelo het plaaslike leraars skynbaar die byeenkomste gereël. Ermelo se saamtrek is in die plaaslike kerkgebou gehou. Die onderskeie programme het veral uit godsdienstige items en toesprake deur gemeenskapsleiers bestaan.⁶³

Dit is duidelik dat die Jamesoninval en die runderpes vir meer erns in die jaar se Dingaansfeesprogramme gesorg het, as wat ‘n jaar tevore die geval was.

e. Herdenkings van 1897 en 1898

Min gegewens is oor die feeste van 1897 bekend. In Pretoria is ‘n klompie vuurpyle op Dingaansdag vanuit die pas-voltooide Fort Schanskop afgevuur om die dag te gedenk.⁶⁴

In 1898 is die eerste Dingaansfees op ‘n ander terrein as Paardekraal aan die Witwatersrand gehou. Dit het naamlik op die plaas Olifantsfontein plaasgevind.⁶⁵

‘n Groot skare was ook weer by Paardekraal saam. Die dreigende oorlogswolke het steeds belangstelling in die viering van die dag vergroot. Toesprake wat by die fees gehou is, het van onsekerheid en oorlogsverwagtings getuig.⁶⁶

Omdat daar geen duidelikheid was of, en indien wel wanneer, die oorlog tussen die Britse Ryk en die Boererepublieke sou uitbreek nie, is daar in 1898 geen poging aangewend om enige spesiale geloofsverbond ter behoud van volk en vaderland met God te sluit nie. ‘n Mens kan op grond van die gebeure van 1838 en 1880 spekulêr dat dit wel die geval sou wees as die vierders kon weet dat die Anglo-Boereoorlog in 1899 ‘n aanvang sou neem.

---

⁶² *De Volksstem*, 1896-12-20 (Dingaansdag), p. s.n.

⁶³ *De Volksstem*, 1896-12-21 (Dingaansdag), p. 1; *De Volksstem*, 1896-12-22 (Dingaansdag), p. 1.

⁶⁴ Geskrewe inligting: E.E. Pretorius, Inligtingsbeampte by die Voortrekkermonument, Posbus 1514, Groenkloof, Pretoria, 2001-03-26.

⁶⁵ F. Pretorius, Geloftegedag deur die jare, in A.P. van der Colf (red.), “*Hier staan ons ...*” *Geloftefeesbundel*, p. 68.

⁶⁶ M.J. Swart, *Geloftegedag*, p. 34.

VI. HERDENKINGS TYDENS DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1899 TOT 1901)

1. OORWINNINGS EN ENTOESIASTIESE VIERINGS (1899)

Op 11 Oktober 1899 het die oorlog tussen die Boererepublieke en Brittanje ‘n werklikheid geword. Aanvanklik was die Boeremagte uiters suksesvol. Binne ‘n enkele week (10 tot 16 Desember 1899 — wat die Britte “Swart Week” genoem het) is glorieryke oorwinnings deur die Boere tydens die Slag van Stormberg, Colenso en Magersfontein behaal. Weer is ‘n roemryke stuk Afrikanergeskiedenis tot die dae rondom 16 Desember toegevoeg.¹

a. Vierings aan die front

Die sukses van Swart Week het tot gevolg gehad dat die Boeremagte 16 Desember 1899 met groot blymoedigheid herdenk het. Aan die Tugela-front in Natal is die dag deur nederige herdenkings gekenmerk. Daar is verklaar dat die volk God se bewarende hand in die afloop van die Slag van Colenso (15 Desember 1899) kon sien — Natal is vir die derde keer met bloed uit vyandelike hande gekoop. ‘n Erediens is op 16 Desember 1899 in die huis van die magistraat in Charlestown gehou om Dingaansdag te herdenk. Dit is onder andere deur genl. Piet Joubert en vele mans en vroue van Volksrust bygewoon. Ook onder ander Boerekommando’s is die dag ernstig, maar tog blymoedig deurgebring.² Die enigste uitsondering was die Kaapse magte wat nie emosionele bande met Dingaansdag gehad het nie en dit dus nie gevier het nie.³

b. Eerbetoon in die ZAR

Volgens *De Volksstem* sou geen koerante op 16 Desember 1899 in Transvaal verskyn nie, tensy die gebeure aan die oorlogsfront ‘n spesiale uitgawe sou noodsaak. Die rede hiervoor was

---

¹ Rapportryers-Reëlingskomitee, *Die roeteboek van die Rapportryers 1949*, p. 81; A.M. Grundlingh, Die voorspel tot die Tweede Anglo-Boereoorlog, 1881-1899, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 197; T. Pakenham, Die Tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 205.

² *De Volksstem*, 1899-12-19 (Dingaansdag te Charlestown), p. 1; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 38-40.

³ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 63.

gedeeltelik om aan die religieuse aard van die dag erkenning te gee. In vroeër jare het dit egter nie *De Volksstem* van publikasie weerhou nie. Die oorlog het dus selfs ‘n kentering in die media se houding jeens Dingaansdag bewerkstellig.⁴

Pres. Paul Kruger het aangekondig dat Sondag 17 Desember 1899 weens die oorwinnings by die Stormberge, Scholtznek en Colenso, ‘n nasionale dankdag in die ZAR en Oranje-Vrystaat sou wees. Hierdie kennisgewing het op 16 Desember 1899 in ‘n buitengewone, gratis uitgawe van *De Volksstem* verskyn. In ‘n artikel daarin is parallelle tussen die stryd en oorwinnings van die Trekkers in 1838 en die Boeremagte in 1899 getrek. Die volk is verder vermaan om God vir Sy redding te dank.⁵

‘n Besonder interessante gedig het op 19 Desember 1899 in dié koerant verskyn. Dit is geskryf deur ‘n Ier, genaamd George Lynch, wat kort tevore deur die Boeremagte in hegtenis geneem is. Die gedig heet *To the Boers on Dingaan’s Day 1899* en is skynbaar in die Pretoriase Gevangenis geskryf. Dit is sover bekend, die eerste Engelse gedig met Dingaansdag as tema en lui:

Watered by your nation’s tears,
Green in memory through the years,
You keep thro’ varying hopes and fears
Of Dingaan’s Day.

But not within the present life
Of Boer man or burgher wife
Rose the sun on deadlier strife
Than this to-day.

Strife begun by lust for gold:
Every burgher now enrolled
Fights his country to uphold,
And win or die.

We in Ireland fought the same;
Powerless now to fight again,
The memory of our martyred slain
We also cherish.

---

⁴ *De Volksstem*, 1899-12-15 (Dingaan’s Day), p. 1.

⁵ *Buitengewone uitgawe van “De Volksstem”*, 1899-12-16 (Algemene dankdag), p. 1; *Buitengewone uitgawe van “De Volksstem”*, 1899-12-16 (Dingaansdag), p. 1.

Throughout the world the truly brave,
Whatever banner o'er them wave,
With babes to guard, or homes to save,
Honour thee to-day.

Watching your fight from every land,
With bated breath the nations stand,
Though none will yet lend helping hand
For Freedom's cause.

High above the struggling throng,
God of Battles, great and strong,
He who judgeth right and wrong,
Sees this fight.

Judges honest heart and bold,
Watcheth as in fights of old,
Helpeth with a power untold,
For Right makes Might.⁶

Vir die eerste keer is 'n Dingaansfees in 1899 in die Goudstad self gehou. Weens die oorlog wou Johannesburgers nie na Paardekraal reis nie. Meer as tweeduisend mense het vir skriflesing, gebede, preke en 'n feesrede op die Wandererssportgronde byeengekom. Soos elders, was die oorlog en oorsake daarvan hier die sentrale temas van die dag.⁷

2. TERUGSLAE EN SOMBERDER BYEENKOMSTE (1900)

Gedurende 1900 het die stryd minder voorspoedig vir die Boeremagte begin verloop. Dit het in 'n guerillastryd verander en die hoofstede van die twee Boererepublieke is deur die Britte ingeneem. Na die inname van Pretoria op 5 Junie 1900, is krygswet afgekondig en met die uitsondering van kerkdienste is alle openbare byeenkomste verbied.⁸

a. Britse verwydering van Paardekraal se klipstapel

Lord Alfred Milner (1854-1925), die Britse hoë kommissaris in Suid-Afrika,⁹ het in 1900 persoonlik opdrag gegee dat die klipstapel by Paardekraal verwyder moes word. Getuies

⁶ G. Lynch, To the Boers on Dingaan's Day 1899 [poem], *De Volksstem*, 1899-12-19, p. 1.

⁷ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I – 1886-1924*, pp. 159-160.

⁸ M.H.B. (pseud.), Koerantnuus in Pretoria gedurende die Anglo-Boereoorlog, *Pretoriana* (71), April tot Desember 1973, p. 43.

⁹ D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary of South African Biography III*, pp. 613-615.

verskil oor die datum waarop die bevel uitgevoer is. Volgens die beskikbare bronne het dit op 19 Junie of 16 September 1900 geskied. Onsekerheid het ook oor die lot van die klippe ontstaan. Volgens sommige bewerings is dit na Durban vervoer, in 'n trekskuit gelaai en in die diepsee gestort.¹⁰ Op 14 September 1948 het 'n oud-soldaat, Ephraim Sinclair, egter 'n beëdigde verklaring afgelê waarin hy bevestig het dat die klippe per trein na die brug oor die Vaalrivier by Vereeniging geneem is en daar om ongeveer 20:00 in die rivier gegooi is. Sinclair, wat die klippe in die rivier help stort het, het een daarvan as aandenking geneem. Toe dit later oortollige bagasie word, het hy dit in die rivier by Bronkhorstspruit weggegooi. Na aflegging van sy verklaring, het Sinclair die plek waar die klippe ingegooi is, aan die Paardekraalse Feeskommissie uitgewys.¹¹ In ongeveer 1951 is gepoog om die klippe daar uit die modder te haal, maar dit was skynbaar nie moontlik nie.

Een daarvan het wel behoue gebly. Voor die res van die klippe in die water gegooi is, is dit deur 'n Britse soldaat, M.F.N. Jourdain van Oxford, as aandenking geneem. Hy het dit na Engeland saamgeneem, maar na die Anglo-Boereoorlog na Suid-Afrika teruggestuur.¹² Dit het die eiendom van die Paardekraalse Feeskommissie geword en is tans in die besit van die Krugersdorpse Munisipale Museum.¹³

Uit vrees vir wraakoptrede deur die Boere, is die Paardekraalmonument self nie deur die Britte vernietig nie. Die inskripsies daarop is wel gevandaliseer — metaalletters is uitgekrap en waarskynlik as soeweniers na Engeland geneem. Dit is nie duidelik wanneer die vandalisme presies gepleeg is nie, maar in 1903 het Brittanje geld vir die herstel van die monument bewillig.

Die rede vir Milner se opdrag was skynbaar dat geglo is dat die hardnekkige teenstand van die Boere deur die oorlewering aangewakker is dat die onafhanklikheid van Transvaal sou

---

¹⁰ M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 36-37; J.J. van Tonder, Die Paardekraalmonument, in J.J. van Tonder (red.), *Veertien gedenktekens van Suid-Afrika*, p. 101; *Die Burger*, 1925-12-18 (Dingaansdagviering), p. 7; *Die Transvaler*, 1940-12-16 (Krugersdorp verrys soos 'n kolos uit die verre verlede ...), p. 13; *Die Transvaler*, 1946-12-16 (Viering van 16 Des. sedert 1902), p. 5.

¹¹ J.J. van Tonder, Die Paardekraalmonument, in J.J. van Tonder (red.), *Veertien gedenktekens van Suid-Afrika*, pp. 99-101; W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, pp. 18-19; J.J. Oberholster, *The historical monuments of South Africa*, p. 298.

¹² J.J. van Tonder, 'n Paar Paardekraalflitse, in Paardekraalse Feeskommissie, "*Staatsfees*" 1961 Paardekraal, [p. 15]; M.J. Swart (red.), *Afrikanerbakens*, pp. 144, 146.

¹³ Persoonlike inligting: P.I. Slot, Voormalige Kurator van die Krugersdorpse Munisipale Museum, Posbus 799, Rant en Dal, Krugersdorp, 2001-05-04.

voortduur solank die klippe in die monument sou bly.¹⁴ Die insident is ‘n treffende bewys van die waarde van gewone klippe wanneer hulle simboliese waarde verkry. Dit toon ook aan dat monumente nie bloot uit boumateriaal bestaan nie, maar met historiese inhoud en menslike hartstogte gelaai is.¹⁵ Milner se bevel het die Afrikaner se gehegtheid aan die viering van 16 Desember verinnig, des te meer deur verontwaardiging oor die kleinlike en minagtende daad. Dit het dus die teenoorgestelde as die gehoopte uitwerking gehad.¹⁶

b. Vierings aan die front

Anders as Dingaansdag 1899, was die dag se stemming in 1900 uiters somber. Die Transvaalse Owerheid het 15 Desember 1900 tot dag van verootmoediging en gebed verklaar. Dingaansdag het ironies genoeg in dié jaar, soos in 1838, op ‘n Sondag geval.

Plegtige dienste is deur die kommando’s gehou. By genl. C.R. de Wet (1854-1922) se kommando by Korannaberg in die Vrystaat, het ds. J.D. Kestell (1854-1941) die diens gelei. Pas nadat die herdenking afgesluit is, moes die manne verder voor die Britse kolonnes retireer.

Genl. B.J. Viljoen (1868-1917) se manne het die dag effens vroliker by Bothasberg deurgebring. Na ‘n diens deur ds. J.M. Louw en toesprake deur verskeie offisiere, is atletiek en perdewedrenne in die middag aangebied.

‘n Fees waaroor min bekend is, is in 1900 by Olifantsfontein, naby Pretoria, gehou. Daar was ook ‘n aantal vroue aanwesig.¹⁷

c. Saamtrek by Nooitgedacht op 16 Desember 1900

Baie burgers wou by Paardekraal byeenkom, maar die Britse bedreiging het dit onmoontlik gemaak. Die Boeremagte het dus onder leiding van genls. C.F. Beyers (1869-1914),

---

¹⁴ *Die Transvaler*, 1940-12-16 (Krugersdorp verrys soos ‘n kolos uit die verre verlede ...), p. 13; H.S. Pretorius, Dingaansfees by Paardekraal 1881, ‘n belangrike mylpaal in ons volksgeskiedenis, *Die Huisgenoot* 26(1029), 1941-12-12, pp. 61, 65; D.W. Krynauw, Nageslag se ere aan die heldeskaar, *Die Brandwag* 8(252), 1944-12-15, p. 25.

¹⁵ D.J.C. van Wyk, ‘n Monument vertel V: Paardekraal Monument, *Die Hervormer* 66(9), Desember 1975, p. 13.

¹⁶ W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, p. 83.

¹⁷ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, pp. 334.

J.H. de la Rey (1847-1914) en J.C. Smuts (1870-1950) op die plaas Rietfontein naby Nooitgedacht byeengekom. Verskeie vroue en kinders het daar by hulle aangesluit. Die oggend van 16 Desember 1900 het met 'n biduur begin. Daarna is Schimmelkop ('n koppie op die plaas) uitgeklim. Bo gekom, is die Gelofte van 1838 herhaal en ds. A.P. Kriel het uit Psalm 24 voorgelees. Genl. De la Rey het 'n rede gehou waarin hy daarop gewys het dat die volk in die verlede hulle verbond met God verwaarloos het. As voorbeeld het hy verwys na 'n kroeg wat by Paardekraal opgerig is en die vermaak wat deel van die tradisie rondom 16 Desember geword het. Hy het die aanwesiges vermaan dat hierdie sake in die toekoms reggestel moes word. Vervolgens het genl. Smuts die volksgeskiedenis kortliks herhaal en ook op die vrou se rol daarin gewys.

By hierdie fees is die ou tradisie om 'n klipstapel te pak, weer herhaal. Aan die einde van die dag was dit byna een-en-'n-half meter hoog en meer as drie meter in omtrek. Dit is Ebenhaezer genoem, wat volgens I Samuel 7 vers 12 “tot hier toe het die Here ons gehelp” beteken.

Vir die derde keer is 'n verbond dus met God aangegaan. Die burgers se verootmoediging op die dag was tekenend van hulle vertrouwe dat God hulle weer sou red as 'n ooreenkoms met Hom gemaak sou word. Sommige burgers is diep deur die verrigtinge ontroer, terwyl andere dit as teatraal beskou en hulle van deelname weerhou het. 'n Unieke element van hierdie fees was die deelname van 'n Engelsman met die van May. Hy het van die begin van die stryd af aan Boerekant geveg. By die fees het hy die Vierkleur vasgehou en selfs 'n toespraak gelewer. Dit is vir die aanwesiges deur ds. Kriel uit die Engels vertaal.¹⁸

d. Herdenkings deur Boerekrygsgevangenes

Die Boerekrygsgevangenes in plaaslike en oorsese kampe het die dag plegtig gevier. In Ceylon is 16 Desember byvoorbeeld jaarliks herdenk.¹⁹ Voordragte (dikwels eie pennevrugte van mans wat normaalweg nooit sou dig nie!), godsdiensoefeninge, toesprake, samesprake en debatte was

---

¹⁸ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, pp. 214, 233, 421, 737; D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary of South African Biography III*, p. 64; C.J. Beyers (ed.), *Dictionary of South African biography IV*, p. 740; D.W. Krüger, Die viering van Dingaansdag 1838-1910, pp. 40-49; T.Pakenham, Die Boere-Oorlog, p. 503; F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, pp. 179-180, 265; M.J. Swart, Gelofte dag, p. 37.

¹⁹ W.A. Odendaal en P.C. de Jager, *Viering van Dingaansdag*, p. 15.

kenmerkend van feeste in die Boerekrygsgevangenekampe. Debatsverenigings wat in die kampe ontstaan het, het 'n leidende rol in die organisering van volksfeeste soos Dingaansdag gespeel. Die godsdienselement was altyd sentraal in dié vierings. Enige vermaak wat by die feeste gehou is, is gewoonlik op 15 Desember afgehandel. Die vierings het vir aangename afwisseling van die alledaagse onenigheid of verveling in die kampe gesorg. Dit het ook 'n belangrike bydrae gelewer om die bannelinge se samehorigheidsgevoel onderling en lojaliteit teenoor die Boererepublieke te versterk. Vir enkele dae om die feeste het optimisme hulle wanhoop vervang.²⁰

In die krygsgevangenekamp by Diyatalawa in Ceylon het die mans op 15 Desember 1900 in die ontspanningsaal saamgekom. Daar het hulle die geskiedenis van hulle voorouers in herinnering geroep. Genl. P.H. Roux (1862-1911) het as feesvoorsitter opgetree en dit die Afrikaners op die hart gedruk dat hulle hulle herkoms moes onthou en eer. Hy het gewaarsku dat die Afrikaners ver van hulle vaders se weë afgedwaal het. Ander sprekers het die geskiedenis van die Slag van Bloedrivier kleurvol geskets. 'n Debat met die tema "Wat behoort ons taal vir die toekoms te wees: Nederlands of Afrikaans?" is gehou en die oorgrote meederheid het vir Afrikaans gestem. Die program is deur ds. George Murray van Oudtshoorn met gebed afgesluit, waarna die Transvaalse en Vrystaatse volksliedere gesing is.

Op Sondag 16 Desember 1900 was die atmosfeer meer gewyd. Weer is in die ontspanningsaal vergader. Sprekers het die gevangenes herinner om nie net aan die verlede te dink nie, maar ook aan hulle eie toestand en sondes. Hulle is vermaan om die Trekkers se deugde soos vasberadenheid, integriteit en godsdienssin, opnuut na te volg. Die boodskappe het van ootmoed en berou getuig. Ds. Murray het 'n boeiende preek uit Sefanja 3 vers 19 gelewer. Hy het by 1838 se gebeure begin en by hulle eie ballingskap geëindig. Aan die hand van die teks het hy verklaar dat die Afrikaners na die ontdekking van goud gedwaal het en dat dié oorlog God se manier was om hulle deur beproewing tot ootmoed en bekering te roep. Hy het gewaarsku dat sonde die mens se grootste vyand is. 'n Tweede diens is deur ds. Paul Roux gehou. Die dag se boodskappe het 'n groot indruk op die aanwesiges gemaak.²¹

---

²⁰ S.P.R. Oosthuizen, *Die beheer, behandeling en lewe van die krygsgevangenes tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, D.Phil.-proefskrif, U.O.V.S., 1975, pp. 200, 241; *Die Transvaler*, 1941-12-15 (By die uitspanning), p. 4.

²¹ C.J. Beyers (ed.), *Dictionary of South African biography IV*, p. 521; Anoniem, Geloftedag in Diyatalawa, *Die Kerkbode* 108(24), 1971-12-15, pp. 812-815.

Uit al bogenoemde feesgebeure kan afgelei word dat die Dingaansdagbyeenkomste van 1900 tot bemoediging van die Boere en simpatiekgesindes gestrek het en hulle opnuut vir die toekoms besiel het. Die krag van Gelofteherdenkings het te midde van vele neerlae steeds gegeld.

3. **HERDENKINGS IN VERSLAENDHEID (1901)**

In 1901 het die Boere se situasie selfs meer haglik as in 1900 geword. Te midde van die toepassing van die Verskroeiende Aarde-beleid het duisende vroue, kinders, bejaardes en anderskleurige arbeiders hulle in Britse konsentrasiekampe bevind, terwyl ‘n groot aantal Boere steeds in plaaslike en buitelandse krygsgevangenekampe aangehou is. Die besef het begin posvat dat die Boererepublieke die stryd nie kon volhou nie en dat oorgawe nie meer ver was nie.

a. **Laaste vierings aan die front**

Ten spyte van die somber omstandighede, is Dingaansdag in 1901 waar moontlik met passievolle toewyding gevier. Die magte van genl. De Wet in die Vrystaat en genl. De la Rey in Wes-Transvaal het die dag in ernstige oordenking deurgebring.

b. **Herdenkings in konsentrasiekampe**

Die meeste mense in konsentrasiekampe het 16 Desember 1901 in ootmoed herdenk. By die Merebankkamp in Natal is die dag in stille afsondering en gebed gedenk²² en by Ladysmith met entoesiasme gevier.²³

In die kamp by Howick het ‘n “krygsraad” van agt vroue besluit dat Dingaansdag ten spyte van die kampowerhede se onverkwiklike houding jeens Boerenasionalisme, nie ongemerk sou verbygaan nie. Hulle was slegs agt, want daar is gevrees dat indien meer mense by die beplanning betrokke sou raak, hulle planne deur spioene aan die owerhede uitgelap kon word. Die idee was nie net om die Gelofte na te kom nie, maar om solidariteit met die Boersaak te toon en, indien moontlik, die Boeremagte deur hulle optrede te ondersteun en te bemoedig.

---

²² D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 49-50.

²³ M.J. Swart, *Gelofte dag*, p. 39.

Vroeg die oggend van 16 Desember 1901 het ‘n kerkklok die kampinwoners na ‘n kerkdiens in ‘n sinkgeboutjie op die terrein geroep. ‘n Erediens onder leiding van ds. Van der Horst het die verrigtinge geopen. Om 10:00 is ‘n toespraak op ‘n oop plein in die kamp oor die geskiedenis van die Slag van Bloedrivier deur bejaarde nakomelinge van Trekkers gehou. Nadat die laaste gesang gesing is, het die agt dames ‘n “Vyfkleurvlag” (‘n samestelling van die Vierkleur en die Vrystaatse Republiekvlag wat hulle in die geheim gemaak het) gehys en volksliedere begin sing. Hulle het “Al wat Afrikaners zijn volg ons!” geroep en met die “Vyfkleur” omhoog, ‘n optog na die kampkommandant se kantoor gehou. Die skare het gou aangegroei en kinders het juigend met swaaiende hoede voor hulle uitgehardloop. Die Britse kommandant het die rebelse skouspel gadeslaan en summier sy kwartiermeester beveel om die vlag te gaan afneem. Toe laasgenoemde dit probeer doen, is hy deur die vroue toegetakel tot hy wanhopig uitgeroep het: “For God’s sake let me go”. Die vroue het hom gedwing om eers te hensop, waarna hy met ‘n geskeurde baadjie en heelwat wonde, druiptert die aftog kon blaas. Die vlag was effens verrinneweer, maar het steeds gewapper! Die kampkommandant het £5 aangebied vir enigeen wat die vlag kon afneem, maar niemand wou dit waag nie. Op die ou einde het die vroue hulle viering ongestoord voortgesit en het nog vlae uit ander tente te voorskyn gekom. Die aksie het die vroue besonder opgebeur.²⁴

c. ‘n Nuwe gelofte in Ahmednagar Boerekrygsgevangenekamp

In Ahmednagar, Indië, het die idee in 1901 by verskeie Boerekrygsgevangenes ontstaan om ‘n nuwe gelofte aan God af te lê. Onder leiding van ds. P.J. Viljoen is ‘n maand lank hierop voorberei. Die week voor 16 Desember is aan verootmoediging en gebed gewy. Op Dingaansdag 1901 het die deelnemers in Hut Sewe saamgekom. Eers het ds. Viljoen almal wat nie daartoe geneë was om die gelofte te maak nie, die geleentheid gegee om die hut te verlaat. Hy het die res gewaarsku dat hulle in die toekoms getrou by die gelofte moes bly. Dit het gelui:

Wij belijden voor den Heer onze zonde, dat wij Dingaansdag niet gevierd heben, als een Sabbath, volgens de belofte door de vaderen gedaan, en doen Hem heden de plechtige belofte, dat wij met Zijne hulp, met onze huisgezinnen, van nu voortaan dezen 16de dag van December altoos als een Sabbath, tot Zijn eer zullen vieren, en dat als Hij ons het leven spaart, en ons en ons volk de verlangde verlossing geeft wij Hem zullen dienen zo lang wij leven.²⁵

²⁴ *The Friend*, 1903-12-19 (Dingaansdag in een vrouwen kamp), p. 7; D.W. Krynauw, Nageslag se ere aan die heldeskaar, *Die Brandwag* 8(252), 1944-12-15, p. 15.

²⁵ A.H. de Swardt, ‘n Dingaansfeesbelofte dertig jaar gelede afgelê, *De Kerkbode* 26(25), 1930-12-17, p. 1161; F.A. van Jaarsveld en F.J. Pretorius, Tussen lewe en dood. Briewe uit die Bloemfonteinse “Refugee Kamp”, 1901-1902, *Historia* 28(1), Mei 1983, pp. 43-44.

Die skuldgevoel wat uit hierdie gelofte blyk, was tipies van 'n houding wat op die lange duur algemeen by die meeste krygsgevangenes ontwikkel het. Deur hulle lyding aan eie sonde toe te skryf, kon hulle 'n verklaring daarvoor vind, optrede daarteen in werking stel en voel dat hulle dus nie bloot magtelose slagoffers was nie. Dit het hulle laste draagliker help maak.²⁶

Vreemd genoeg kon geen getuienis opgespoor word dat die Boeregeïnterneerdes in Portugal ooit Dingaansdag gevier het nie.²⁷

4. AANBREEK VAN 'N NUWE ERA (1902)

Met die vredesluiting op 31 Mei 1902, het die Boererepublieke wel hulle onafhanklikheid verloor,²⁸ maar dit het nie beteken dat die herdenking van Dingaansdag tot 'n einde sou kom nie. Intendeel, nog meer mense het tydens die stryd van die Gelofte bewus geword en sou voortaan aan die nakoming daarvan meedoen.

Die Anglo-Boereoorlog het verdere dimensies aan die betekenis van die 1838-Gelofte gekoppel. Oor die algemeen het Dingaansfeeste tydens die stryd geestelike bemoediging vir 'n toenemend verslae volk gebied. Dit het reeds die basis gelê waarop die Afrikaner se nasionale heropbou vanaf 1902 sou plaasvind. Die boodskap van goddelike uitredding was vir die volk 'n bron van bemoediging en feeste het 'n sentrale bymekaarkompunt geword waar onbeskroomd tussen eensgesindes oor die traumatiese verlede en toekomstige volkstaak gepraat kon word. Met die boodskap in gedagte dat lyding moonlik God se straf was omdat die Gelofte nie na behore nagekom is nie, is feesgangers dikwels vermaan om hulle te verootmoedig en hulle geestelike lewe te ondersoek. Sodoende het Dingaansfeeste ook 'n belangrike morale rol gespeel en is die viering van die dag al wyer in Suider-Afrika gepropageer.

---

²⁶ S.P.R. Oosthuizen, *Die beheer, behandeling en lewe van die krygsgevangenes tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, D.Phil.-proefskrif, U.O.V.S., 1975, p. 326.

²⁷ O.J.O. Ferreira, *Viva os Boers! Boeregeïnterneerdes in Portugal tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*.

²⁸ F. Wallis, *Nuusdagboek*, p. 164.

VII. VIERINGS TOT MET DIE TOTSTANDKOMING VAN DIE UNIE VAN SUID-AFRIKA (1902 TOT 1910)

1. AANVANKLIKE HERDENKINGS NA AFLOOP VAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1902)

Op 31 Mei 1902 is 'n vredesooreenkoms tussen die Boereleiers en Brittanje onderteken en is kroonkoloniebestuur in die voormalige Boererepublieke ingestel.¹ Die Britte het gevrees dat 16 Desember voortaan vir politieke doeleindes misbruik sou word, maar die viering van die dag is tog nie verbied nie. Dit is egter voorlopig nêrens as amptelike vakansiedag erken nie.

Die lyding gedurende die Anglo-Boereoorlog het die Afrikaners in Suider-Afrika geestelik verenig en daar is toenemend gevoel dat 16 Desember aan hulle almal behoort. Die viering van Dingaansdag het 'n belangrike element vir die versterking van die Afrikaner se nasionale bewussyn geword. Milner se beleid om hierdie nasionalisme finaal die nekslag toe te dien, het juis tot die teendeel gelei. Die Afrikaner se volksbesef het meer as ooit tevore gegroei en die viering van Dingaansdag sou in die jare na die Anglo-Boereoorlog 'n deurslaggewende rol in dié verband speel. Waar feeste voor die Anglo-Boereoorlog veral op die verlede gefokus het, het die klem vanaf 1902 al meer na die toekoms verskuif. Die Afrikaner wou nou nie alleen meer weet waar hy vandaan gekom het nie, maar ook waarheen hy onderweg was.

Die pas afgelope stryd het nog 'n lydingsverhaal by die geskiedenisvertellings op feeste gevoeg. Vir ure lank is alle aspekte van die swaarkry gedurende die Anglo-Boereoorlog by feeste oorvertel. Hierdeur is 'n onmeetbare bydrae tot die geestelike herstel van die Afrikaner gelever, want dit het die boodskap oorgedra dat die lyding nie tevergeefs was nie. Met kennis van die verlede kon die Afrikaner glo dat hy weer, soos na die moorde by Bloukrans in 1838 en die anneksasie van Transvaal in 1877, beter tye sou beleef. Die moedeloses het 'n nuwe toekomsverwachting en hoop uit die Dingaansfeeste se inhoud geput.² 'n Interessante vergelyking kan tussen die

---

¹ S.B. Spies, Rekonstruksie en unifikasie, 1902-1910, in T. Cameron en S.B. Spies (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*, p. 219.

² D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 52-53; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 69; P.W. Grobbelaar, *Volkslewe van die Afrikaner. Die verhaal van ons volkskunde*, p. 6; W. Kistner, The sixteenth of December in the context of Nationalistic thinking, in T. Sundermeier (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*, pp. 83-84.

helende invloed van die geskiedenisvertellings by Dingaansfeeste vanaf 1902 en die getuienis wat na 1994 voor die Waarheids- en Versoeningskommissie afgelê is, getref word. In beide gevalle het die blote verbalisering van die lyding wat beleef is, vir slagoffers sielkundige afsluiting en genesing teweeg gebring.

Die Dingaansvierings van 1902 is op klein skaal aangepak weens die armoede en teneergedruktheid wat geheers het. Die koerant *Land en Volk* het op 12 Desember 1902 geskryf dat die dag weens die landstoestand juis op ernstiger wyse in die samelewing en kerke herdenk moes word. Hoewel die meeste besighede in stede soos Pretoria nie op 16 Desember gesluit het nie, is talle kerkdienste gehou. Verskeie Afrikaners het wel hulle ondernemings op die dag toegemaak.³ Die eerste Dingaansdag na afloop van die Anglo-Boereoorlog het dus stil verloop.

2. VERWIKKELINGE RONDOM DIE GELOFTE EN HERDENKINGS IN 1903

a. Statutêre erkenning in Transvaal

In 1903 het die Wetgewende Raad in Pretoria aandag aan Transvaal se openbare vakansiedae geskenk. Op 3 Junie 1903 is 'n wetsontwerp in hierdie verband voorgelê, maar Dingaansdag was nie onder die genomineerde vakansiedae nie. Toe die Raad op 9 Junie 1903 na die tweede lesing tot bespreking van die wet oorgaan, het sir Percy Fitzpatrick (1862-1931) voorgestel dat Dingaansdag ook op die lys moes kom. Hy het aangevoer dat die dag lankal reeds 'n vakansiedag in Transvaal was en vir almal wat met die land se geskiedenis bekend was, van besondere betekenis was. Hy het Bloedrivier as waarskynlik die mees uitstaande oorwinning in die Trekkers se reeks prestasies beskryf. Fitzpatrick was van mening dat 'n mens tog met trots die betekenis van die Dingaansvierings kon beseef, al was so 'n persoon nie in die land gebore nie. Die amendement is gesekondeer en besware dat nog 'n vakansiedag kommersieel nadelig sou wees, is afgewys. Die voorstel dat 16 Desember weer tot openbare vakansiedag verklaar moes word, is algemeen aanvaar. Op 17 Julie 1903 is die gewysigde Wet op Publieke Vakansiedae (Ordonnansie 37 van 1903) finaal goedgekeur en in die *Staatskoerant* gepubliseer.

---

³ D.W. Krynaauw, Nageslag se ere aan die heldeskaar, *Die Brandwag* 8(252), 1944-12-15, p. 15.

b. Gerugte oor Dingaansdag 1903

Soos reeds genoem, is geld in 1903 bewillig om die Paardekraalmonument, wat gedurende die Anglo-Boereoorlog onder vandale deurgeloop het, te herstel. Die aankondiging van die toekenning het gerugte laat ontstaan dat pres. Kruger uit sy Europese ballingskap na Transvaal sou terugkom om op 16 Desember 1903 saam met sy volk Dingaansdag te vier. Die opwinding wat rondom hierdie gerugte ontstaan het, het só gegroei dat een van Kruger se seuns verplig was om ‘n openbare verklaring te maak dat dit nie die geval was nie.⁴

c. Transvaalse geleentheidsprogramme

In dié jaar is Dingaansdag wyd gevier en feeste is deur goeie belangstelling gekenmerk.⁵ In Pretoria is 16 Desember 1903 streng deur die handelslui as vakansiedag nagekom. Eredienste is in al die plaaslike Afrikaanse gemeentes gehou. Dit is goed ondersteun. Oor die algemeen het Engelssprekende inwoners dit egter bloot as ‘n vakansiedag beskou en ligte vermaak ondersteun, byvoorbeeld pieknieks en ‘n sportprogram ten bate van liefdadigheid op die Caledoniese Sportgronde. Die aand kon hulle ‘n konsert in die Casino Teater bywoon, waarby die stad se burgemeester teenwoordig sou wees en “Mademoiselle Delmont, the graceful serpentine dancer” en die North Banjo Trio onder andere vir vermaak sou sorg.⁶

d. Vrystaatse statutêre erkenning en vierings

Aan die einde van die jaar, op 31 Desember 1903, is 16 Desember ook amptelik in die Oranje-Vrystaat tot openbare vakansiedag verklaar.⁷ Tog is die dag reeds op 16 Desember 1903 as sodanig gevier.⁸ Oor die algemeen was besighede gesluit. Die poskantoor in Bloemfontein was net vir enkele ure en beperkte dienste oop.⁹ In ‘n Afrikaanse redaksionele berig in die Vrystaatse dagblad *The Friend*, is ‘n beroep op Dingaansdag op Afrikaners gedoen om saam te

---

⁴ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 292; Sentraal Feestkommissie, *Offisieel programma Dingaansdag viering 1916 ter herinnering. Paardekraal*, p. 11; D.W. Krynauw, Nageslag se ere aan die heldeskaar, *Die Brandwag* 8(252), 1944-12-15, pp. 15, 25.

⁵ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 41.

⁶ *Pretoria News*, 1903-12-15 (Casino Theatre), p. 3; *Pretoria News*, 1903-12-16 (Day by day), p. 5; *The Star*, 1903-12-16 (Dingaansdag), p. 7.

⁷ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 55-57.

⁸ *The Friend*, 1903-12-16 (Redaksioneel), p. 6.

⁹ *The Friend*, 1903-12-16 (Dingaansdag), p. 5.

staan ter wille van die behoud van hulle taal, nasionaliteit en die waardes van die Trekkers. Daar is bygevoeg dat dit onder die tydgenootlike toestande in die Vrystaat grotendeels onmoontlik sou wees om soos voor die Anglo-Boereoorlog groot Dingaansdagbyeenkomste te hou. Tog is alle lesers versoek om die dag in erns tuis te herdenk en aan die jeug die geskiedenis van die Gelofte te vertel.¹⁰

Op enkele plekke het die verarmde volk wel soos voorheen in die opelug saamgetrek. By Vrede is ‘n groot fees onder ‘n reuse bokseil gehou. Reeds van vroeg op die oggend van 16 Desember 1903 was mense en rytuie na die versamelpunt onderweg. Die weer was gelukkig mooi. Om 09:00 het die feesvoorsitter die aanwesiges hartlik verwelkom. Daarna het ‘n diens en ‘n gesellige middagete gevolg. Om 14:00 het D.P. (oom Dirkie) Cilliers, ‘n seun van Sarel Cilliers, asook verskeie ander sprekers die rede gevoer. Een van die sprekers was selfs uit die Boland afkomstig. Ten slotte is bedankings gemaak en die eerste vers van Gesang 180 gesing. Die teenwoordiges het hoogs tevrede met die dag se verrigtinge uiteen gegaan.¹¹

Nog ‘n seun van Sarel Cilliers, kommandant Sarel Cilliers, het as spreker by ‘n fees op die plaas Rooipoortjie naby Kroonstad opgetree. By dié byeenkoms is die teenwoordiges se dank by voorbaat teenoor die Regering uitgespreek vir die behoud van 16 Desember as openbare vakansiedag. ‘n Feeskommissie is ook verkies.¹²

Soos reeds genoem, het die na-oorlogse feeste veral op die toekoms gefokus. Dit beteken dat spesiale aandag ook aan kinders se betrokkenheid by herdenkings gegee is. Op Zastron se markplein is ‘n program vir die jeug op 16 Desember deur ‘n dame met die van Hoyle gereël. Ongeveer tweehonderd kinders het dit bygewoon en is gratis van koeldrank voorsien. Verskeie atletiekitems was op die program, maar geen melding is van meer gewyde items gemaak nie.¹³

e. **Gedigte ter herdenking van Dingaansdag**

Onder die moeilike toestande van die tyd, het Dingaansdag digters opnuut geïnspireer en twee gedigte word in 1903 in die media aangetref. Die eerste daarvan, met die titel

---

¹⁰ *The Friend*, 1903-12-16 (Redaksioneel), p. 6.

¹¹ *The Friend*, 1903-12-21 (Dingaansdag), p. 7.

¹² *The Friend*, 1903-12-24 (Dingaansdag), p. 6.

¹³ *The Friend*, 1903-12-23 (Zastron children’s sports), p. 5.

Een Gedicht over Dingaansdag, het in *The Friend* verskyn. Die digter daarvan is ongelukkig nie vermeld nie. Die slotstrofe dui op die noue verband wat tussen Dingaansdag en die eietydse leiding gesien is:

Wij gedenken, wij gedenken
    Het overwinningsuur
Teen Dingaans' wilde heidenbend
    Brak voor der Vad'ren vuur,
Toen Umzinjati's donk're stroom,
    Gehuld in morgen gloed,
Naar d'Oceaan zijn waat'ren zond
    Gekleurd door kafferbloed.

Wij gedenken, wij gedenken
    Het duurgekocht Natal
Zoo smartelijk door ons volk betaald
    Met bloed en tranental.
Zoo diep ons in het hart gegrifd,
    Zoo teer door ons bemind,
Het einddoel van den Vad'ren trok
    Een band die ons verbindt.

Wij gedenken, wij gedenken
    De graven aan Blauwkrans,
Waar kreet op kreet in stervenstrijd
    Steeg tot des Hemels trans.
Waar moeder, dochter, vrouw en kind
    Uit diepen slaap gestoord,
Door d'Ismaelietin koelen bloed
    Wreeddaardig werd vermoord.

Wij gedenken, wij gedenken
    Aan Weenen's weenend dal
War't oog van tranen nat geweend,
    Onwrikbaar, vast en pal,
Ciliers [sic] zijn mannen samenriep,
    En sprak: "Op, mannen, voort,
De volle stroom stuit's vijands vlucht
    Vergelding voor de moord!"

Wij gedenken, wij gedenken
    De leider van weleer,
Die met het oog op God gericht,
    Nooit zoekend eigen eer.
Manmoedig, dapper, onbevreesd,
    Getrouw tot in den dood,
Het verste, verste nageslacht
    Een kostbaar erfdeel bood.

Wij gedenken, wij gedenken
Wat eenmaal werd beloofd,
Toen't heldental met Piet Retief
In doodslaap lag verdoofd:
Dat als God hun de zege schonk
En brak der Zulu's macht,
Die dag een dag van dank zou zijn
Voor hen en nageslacht.

Wij gedenken, wij gedenken
Dat God ons lijden zag,
Toen Hij ons overwinning schonk
Op die September [sic] dag.
Toen Hij de heiden zelf bestreed,
Zich opwierp in hun pad,
En't arm Natal de ruste schonk,
Die't o, zoo noodig had.

En wij bidden, en wij bidden
Geef ons toch heil na strijd.
Gij ziener van't verscheurd gemoed
Gij weet ons harte lijdt!
Trek toch Uw hand niet van ons af.
Sla ons in liefde ga.
Droog de tranen, heel de wonden
In't arm Zuid Afrika.¹⁴

Die tweede gedig, met die naam *Dingaansdag*, het uit die pen van N. Hofmeyr (vermoedelik die skrywer Nicolaas Hofmeyr — 1860-1932)¹⁵ verskyn. Dit bewys dat die Afrikaner 'n behoefte aan 'n roemryke verlede gehad het en dat die viering van Dingaansdag hieraan beantwoord het:

Kan het zijn, dat een volk van zijn roemrijk verleden,
Zijn geschiedenis, afkomst en helden niets weet?
Zoo verkleefd aan het goud of genot van het heden,
Dat het nakroost de daden der vad'ren vergeet?

Kan het zijn, dat der edele voortrekkers [sic] zonen,
Door het voorbeeld van vreemden betooverd, verkracht,
Het geloof en de zeden van't voorgeslacht honen,
En zich schamen te stammen van zulk een geslacht?

't Mochte zijn, maar niet ons zal die schaamte behagen,
Wij zijn fier op onz' afkomst, 't is steeds onze vreugd
Om de naam "Afrikaner" met eere te dragen,
Want de naam is een roepstem en spoorslag tot deugd.

¹⁴ Anoniem, Een Gedicht over Dingaansdag [gedig], *The Friend*, 1903-12-19, p. 7.

¹⁵ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, p. 319.

Ja een spoorslag tot deugd, want er bruist ons door d'ad'ren
Een gevoel van verrukking, van geestdrift en moed,
Als wij lezen hoe kalm en blijmoedig de vad'ren
Voor hun land, volk en vrijheid vergoten hun bloed.

Al bespotten ons vreemden, verwaand en vermeten,
Wij zijn dankbaar en trotsch Afrikaners te zijn,
Want wij weten, wat zij in hun onkund niet weten:
Ons verleden is groot, schoon in jaren nog klein.

Van De Ruyters en Tromps kunnen wij niet gewagen,
Noch van Washingtons, Nelsons, Napoleons, want ziet!
Wij zijn arm en verdeeld nog, wij hebben geen haven,
En wij droomen van legers en vlooten nog niet.

Dat het ons dan genoeg zij van daag slechts te wijzen
Op de zege behaald in het verre Natal,
Want Dingaansdag gebiedt ons, de Heere te prijzen
Voor de bloedwraak der Boeren op Bloedriviers wal.

Afrikaners! viert feest, heft het harte naar boven,
De gelofte der vad'ren getrouw! 't Is uw plicht,
Uw behoefte en voorrecht, uw God thans te loven
Voor de roemrijke daad door die helden verricht.

Toen de ruwe barbaren,
Verwilderd, verwoed,
In ontelbare scharen,
Reeds dronen van bloed
Ze omringden als bijen.
Dingaan staart met trotsch
Op de golvende reien,
Gewapend met knods,
Assegaaien en schilden;
Hij ziet reeds het laager
Overstroomd door zijn wilden ...
"Pretorius! Sta klaar!
Het gevecht is een bloedwraak,
De prijs is — Natal!
Geef Dingaan nu een voorsmaak
Van nad'rende val!"

Het is vroeg op de morgen
Des Sabbats, o wee!
Door het duister verborgen
Daar nadert de zee
Van barbaren, met dreunend
Gedans en geruis,

Diep brommend en steunend:
Een dond'rend gedruis,
Hooft hun rythmische treden
Van zangen verzeld;
Ziet hun rachtige leden!
Elk een is een held,
In de oorlog geoeffend
Door Chaka, Dingaen,
Nimmer leidsman behoevend
Om voorwaarts te gaan.

Kan het zijn dat de Boeren
In slaap zijn gerust?
Men hoort niemand zich roeren,
Zijn allen gerust
In 't gevaar? ... Neen zij knielden
Met Sarel Cilliers
Achter takken en wielen,
En storten een beê,
Als nog nimmer te voren, —
Zoo wordt ons vermeld,
't Is alsof wij hem hooren,
Die priester en held,
Uit de diepte zijns harten
Met nadruk en klem
Tot de Man aller Smarten
verheffend zijn stem.

Maar de vijand komt nader,
De ure is daar
Om de valsche verrader,
De sluwe barbaar
Eens voor goed te verplett'ren,
Men grijpt het geweer .....
Hooft! de kogelen klett'ren ...
De Zulu stort neer
Als het koorn voor de zeisen
In 't ruisende veld,
Doch ziet! honderd verrijzen
Waar één wordt geveldt,
Maar het bloed van de kind'ren
Roept luide om wraak:
Hunne rangen vermind'ren,
Elk Boer schiet slechts raak.

Toch kan niemand ze keeren;
Ze tartten het lood,
Dat uit honderd geweren
Verkondigt hun dood,

Ziet! ze grijpen als gieren,
Met nagel en bek,
Het gevecht wordt nu hevig
Op Bloedriviers wal:
Maar het laager is stevig,
De Boeren staan pal
En ontzien geen gevaren
(Hun bloed is te warm);
Komen duizend barbaren,
Nooit moede hun arm!

Doch Dingaans wil niet wijken,
Al is hij verslaan:
Over duizende lijken
Valt hij keer op keer aan,
Maar vergeefs al zijn schelden,
Rumoer en geraas:
Onze Boeren zijn helden,
Pretorius blijft baas!
Zij gedenken aan Weenen,
Aan Blauwkransrivier
En aan Moordspruitsgraffsteenen:
Zij vechten zoo fier
Dat de Zulu — geen wonder!
Drieduizend gedood! —
Het geduchte gedonder
Der Boeren ontvlood.

Afrikaners! viert feest, heft het harte naar boven,
De gelofte der vaad'ren [sic] getrouw, 't is uw plicht,
Uw behoefte en voorrecht, uw God thans te loven
Voor de roemrijke daad door die helden verricht.

't Is Dingaansdag vandaag, maakt u op, mannen, broeders!
Door de lengte en breedte des lands zij er feest,
Laat de ouden en jongen, de vaders en moeders
De gelofte geden[k]en in waarheid en geest.¹⁶

f. Feesherlewing in Natal

In Natal het 'n herlewing in entoesiasme vir feeste vanaf 1903 plaasgevind — moontlik omdat Utrecht en Vryheid na afloop van die Anglo-Boereoorlog by Natal ingelyf is en die inwoners van hierdie gemeenskappe juis ywerige Dingaansdagvierders was.¹⁷

¹⁶ N. Hofmeyr, Dingaansdag [gedig], *The Friend*, 1903-12-21, p. 6.

¹⁷ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 55-57.

Gaandeweg was Gelofteherdenkings dus besig om weer statutêre erkenning en al hoe meer gemeenskapsteun deur Suider-Afrika te verwerf.

3. BYEENKOMSTE VAN 1904

a. Begrafnis van oud-pres. Paul Kruger (16 Desember 1904)

Die gebeurtenis op 16 Desember 1904 wat alle ander Dingaansdagbyeenkomste van dié jaar in die skadu gestel het, was onteenseglik die begrafnis van oud-pres. Paul Kruger in Pretoria. Kruger is op 14 Julie 1904 in Switserland oorlede. Daar is besluit dat hy op 16 Desember in Pretoria ter ruste gelê sou word, want daar is spesiaal gewag vir ‘n gedenkwaardige dag waarop dié plegtigheid kon plaasvind. Dingaansdag is as die ideale geleentheid beskou. Vriend en vyand is diep deur die patos van Kruger se nadoodse terugkoms na sy tuiste geroer.¹⁸ Uit alle dele van Suider-Afrika het mense vir die begrafnis na Pretoria gestroom. Alle hotelle in die stad was vol en baie mense het in die omgewing gekamp.

Op 15 Desember het meer as ‘n duisend-driehonderd skoolkinders in skoolure sy stoflike oorskot besigtig waar dit in die Susannasaal in staatsie gelê het. Kore het daar opgetree en ‘n kort rede is selfs vir die kinders gehou. Die nag van 15 Desember het ‘n rukwind ‘n deel van die Bosmanstraatkerk se dak afgewaai, maar die stormweer het gelukkig teen die môre bedaar.

Dingaansdag, 16 Desember 1904, was ‘n somber dag sonder vreugde en ‘n nasionale fees enig in sy soort. Sowat twintigduisend mense was in Pretoria byeen, insluitende ongeveer vyftig predikante. Staanplek is vir die toeskouers in Kerkstraat-Wes voorberei. Tipies Victoriaans is afsonderlike ruimtes met ysterheinings vir mans en dames in die straat afgeskort. Die begrafnisdiens is deur ds. P. Postma van Zeerust gehou. Di. H.S. Bosman en C.W. du Toit het ook elk ‘n rede gehou. Frédéric Chopin (1810-1849) se dodemars is in die plek van die Transvaalse volkslied gespeel.¹⁹

¹⁸ *Pretoria News*, 1904-12-10 (The home-coming of Paul Kruger), p. 5.

¹⁹ *The Friend*, 1904-12-19 (De begrafenis van de leeuw van Rustenburg), p. [3]; *Pretoria News*, 1904-12-17 (The last rites), p. 5; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 52-54; M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 41-45; A.D. Pont, Die boodskap van Geloftedag, *Die Christelike Kultuuraksie VI*, p. 9.

Na afloop van die begrafnis het dagblaai in Brittanje die teenwoordiges se Afrikanernasionalisme gekritiseer. Die mening is uitgespreek dat die meeste begrafnisgangers se houding en uitsprake oor hulle verlies aan vryheid, Engelsspreekendes ontuis by hierdie plegtigheid laat voel het.²⁰ Dit is wel waar dat sprekers soos genl. C.R. de Wet, sterk patriotiese boodskappe gelewer het. Tog was beide bedroefde Boer en simpatieke Brit, volgens die plaaslike pers in groot getalle in harmonie saam by die seremonie. Omdat talle Engels- en Afrikaansspreekendes ewe veel vir Kruger omgegee het, is die hoop selfs uitgespreek dat die verskille tussen die twee groepe op 16 Desember 1904 saam met hom ter ruste gelê sou word.²¹

Veral Afrikaners is dwarsdeur Suider-Afrika op dié dag deur hulle leed verenig. Met sy dood het Kruger selfs meer stukrag aan die nasionalistiese inhoud van Dingaansdag verleen as met sy optredes by feeste in sy lewe.²² Tereg het *Pretoria News* berig dat die begrafnis as 't ware die begin van 'n nuwe era in 'n gemeenskaplike land, Suid-Afrika, was.²³

b. Ander Transvaalse Dingaansdagherdenkings van 1904

Alle Transvalers was nie by Kruger se begrafnis betrokke nie. By Kafferskraal (sowat nege kilometer vanaf Heidelberg) is 'n fees in 1904 aangebied wat tot in die een-en-twintigste eeu 'n jaarlikse instelling sou bly. Die Kafferskraal Dingaansfeeste het mettertyd 'n eie tradisie ontwikkel en een van Transvaal se grootste jaarlikse byeenkomste geword.²⁴

c. Vrystaatse en Natalse vierings van dié jaar

Inwoners van die Oranje-Vrystaat het in die Transvalers se leed oor Kruger se afsterwe gedeel en hulle deelneming in hierdie verband met herdenkings van die Geloofte gekombineer. In Bloemfontein is 'n spesiale oggenddiens om 10:00 in die Ned. Geref. Kerk gehou, waartydens lesse uit die verlede aan die aanwesiges voorgehou is, die teenwoordiges herinner is om hulleself te verootmoedig en God vir Sy liefde gedank is. Nog 'n diens het om 14:00 aldaar plaasgevind. Paul Kruger se begrafnis is tydens die verrigtinge in herinnering geroep. Daar is

---

²⁰ *Pretoria News*, 1904-12-17 (Latest cables), p. 5.

²¹ *The Star*, 1904-12-16 (Editorial), p. 8; *Pretoria News*, 1904-12-17 (The last rites), p. 7.

²² M.J. Swart, Eerste Geloftedag in die Republiek, *Die Huisgenoot* 42(2074), 1961-12-15, p. 6; M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 44.

²³ *Pretoria News*, 1904-12-17 (The last rites), p. 7.

²⁴ *Beeld*, 1978-12-13 ('n Gesoute feesman), p. 4.

herhaal dat 16 Desember ‘n heilige dag vir Afrikaners was.²⁵ Dit was ‘n ysige, reënerige dag en ligter vermaak soos byvoorbeeld pieknieks, het min aftrek gekry.²⁶

Nog ‘n besondere opelugfeestradië is in die jaar gevestig, naamlik die Dingaansdagvierings van wat later as Josephinasdal sou bekendstaan. ‘n Groepie Vrystaters wat pas van krygsgevangenis op St. Helena teruggekeer het, wou graag ‘n debatsvereniging stig. Op 28 Mei 1904, dus nog voordat oud-pres. Kruger oorlede is, het hulle besluit om ‘n Dingaansfees in Desember van dieselfde jaar by Taaibosspruit (later bekend as Josephinasdal) naby Verkeerdevlei te hou. Hulle wou daarvan ‘n jaarlikse instelling maak. Die fees het inderdaad in 1904 plaasgevind en by die geleentheid is Okkie van Niekerk as eerste voorsitter van die Dingaansfeeskomitee aangewys.

In die eerste jare het die fees tussen plase in die omgewing rondgeswerf, maar die programinhoud was redelik onveranderd. Die oggend van 16 Desember het altyd uit ‘n geestelike program bestaan en die middag is aan volksvermaak gewy. Die mans en dames van die omgewing kon mekaar dan beter leer ken. In die komitee se joernaalboek is genotuleer dat die Bybel liefde van gelowiges vereis en as die mans en dames ‘n geleentheid kon kry om saam te kuier, sou liefde wel volg.²⁷ Dingaansdag was ongetwyfeld ‘n geleentheid waar toekomstige lewensmaats mekaar kon ontmoet. Juis by Josephinasdal het C.R. Swart, latere president van die Republiek van Suid-Afrika, en die toekomstige mev. Nellie Swart in 1920 besluit dat hulle vir mekaar bestem was!²⁸

Die saamtrekke by Josephinasdal het ‘n bekende Vrystaatse instelling geword en hierdie terrein kan saam met dié by Vegkop as die Oranje-Vrystaat se vernaamste feesplekke beskryf word.

The Friend het op 22 Desember 1904 berig oor ‘n opelugfees wat met groot sukses oor twee dae by Kafferrivier naby Bloemfontein aangebied is. Dit is deur eenhonderd-en-elf mense bygewoon. Op 15 Desember 1904 is boeresport en atletiekitems gehou. Mense het in en onder

---

²⁵ *The Friend*, 1904-12-15 (Bloemfontein), p. [3].

²⁶ *The Friend*, 1904-12-17 (The holiday), p. [6].

²⁷ *Die Volksblad*, 1954-12-17 (Slegs republiek kan groepe in S.A. verenig), p. 3; W. Botes, Geloftefees op Taaibosspruit – ons kyk terug oor vyftig jaar, *Die Kerkbode* 75(4), 1955-01-26, p. 107.

²⁸ *Die Volksblad*, 1954-12-17 (Duisende op Josephinasdal), p. 9.

ossewaens op die terrein uitgekamp. Toe almal die aand gaan slaap, kon talle klapgeluide deur die laer gehoor word soos wat kampeerders hulle koppe met die inkruipslag teen die waens se buikplanke gestamp het! Op 16 Desember het die program uit ‘n biduur om 07:00, diens om 10:00, feesrede en bedankings bestaan.²⁹

Elders op die Vrystaatse en Natalse platteland het herdenkings veral gesprek van Afrikanernasionalisme en die leed wat deur Kruger se dood veroorsaak is. Op Ladybrand het alle vlae, selfs dié by regeringskantore, halfmas gehang. Geleentheidsdienste ter herdenking van die Geloofte en Kruger is in die Afrikaanse kerke op die dorp gehou.³⁰ Op Greytown het die kerkklokke op 16 Desember 1904 byvoorbeeld al vanaf 06:00 die getroues tot aanbidding opgeroep. Om 10:00 het ‘n groot diens in die Ned. Geref. Kerk plaasgevind. In ‘n uiters patriotiese boodskap is die teenwoordiges herinner dat die drie krone van die volk sy godsdiens, nasionaliteit en taal was en dat dit in stand gehou moes word.³¹ Daar kan aanvaar word dat soortgelyke tonele hulle in dié jaar ook op vele ander dorpe afgespeel het.

4. WYER INHOUD VIR GELOFTEVIERINGS (1905 TOT 1906)

a. Ontstaan van die kransleggingstradisie op 16 Desember (1905)

Afrikaners se historiese besef is deur Geloofteherdenkings soos dié van 1904 aangewakker. Tydens die Tweede Volkskongres in Pretoria is op 8 Julie 1905 voorgestel dat die grafte van vroue en kinders wat in die konsentrasiekampe oorlede is, jaarliks op 16 Desember met blomme versier moes word. Dit is algemeen aanvaar.³² Vanaf 1906 is talle monumente ook by konsentrasiekampkerkhowe onthul. Verskeie Dingaansfeeskomitees het hulle beywer vir die versorging van die grafte aldaar en die taak as deel van hulle verantwoordelikhede aanvaar.³³ Op die wyse is die Afrikaners se nasionale bewuswording en ontwikkeling al nouer aan Geloofteherdenkings verbind.³⁴ Daar is emosioneel verklaar dat Dingaansdag die enigste vakansiedag was wat na die Anglo-Boereoorlog spesifiek vir die Afrikaner behoue gebly het.

²⁹ *The Friend*, 1904-12-22 (Kafferrivier), p. [3].

³⁰ *The Friend*, 1904-12-20 (Ladybrand), p. [6].

³¹ *The Friend*, 1904-12-21 (Greytown), p. [3].

³² G.S. Preller, Dingaansdag. Geskiedenis van die Voortrek, in G.S. Preller en W.J. van Zijl, *Bloed Rivier Dorp en die Voortrekkers Geloofte*, p. 21; *Die Transvaler*, 1946-12-16 (Viering van 16 Des. sedert 1902), p. 5.

³³ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 69.

³⁴ M.J. Swart, *Gelofte dag*, pp. 49-50.

b. Transvaalse feeste van 1905

In 1905 het Dingaansfeeste na patrone teruggekeer wat voor Kruger se begrafnis gevestig is. In hierdie jare is al meer Afrikanerkultuurorganisasies gestig wat ook met die reël van Geloofteherdenkings gemoeid was. Op Bronkhorstspuit is ‘n fees byvoorbeeld op 16 Desember 1905 deur die “Het Volk”-vereniging aangebied. Die program het hoofsaaklik uit eredienste en feesredes bestaan. Die opkoms was klein, want die weer was baie ongunstig. Tog is die aanwesiges nie hierdeur ontmoedig nie. Hulle het besluit om ‘n feeskommissie te verkies en ‘n vaste terrein te vind waar die herdenkings voortaan jaarliks kon plaasvind.

‘n Meer suksesvolle byeenkoms het by Klipfontein naby Heidelberg in Transvaal plaasgevind. Ongeveer seshonderd mense was daar teenwoordig. Die program is deur ds. J. van Belkum (1851-1933) gelei. Die Dingaansdagprogram van 16 Desember het vertellings deur twee dames wat die Groot Trek persoonlik beleef het, ingesluit. Op Sondag 17 Desember was die feesgangers nog op die terrein byeen. Al het dit begin reën, het hulle met die eredienste tussen die buie deur voortgegaan. ‘n Feeskommissie is ook aldaar verkies.³⁵

c. Dingaansdagkontroversie onder Vrystaatse handelaars (1905)

Omdat 16 Desember in 1905 op ‘n Saterdag geval het, was daar talle Vrystaatse handelaars van buitelandse afkoms wat bereid was om op dié dag sake te doen. Dit het groot ontevredenheid onder Bloemfontein se meer gevestigde besigheidsmense en toegewyde Dingaansdagvierders veroorsaak. *The Friend* het die oorywerige handelaars daarvan beskuldig dat hulle geen konsiderasie vir die publiek met dié optrede getoon het nie en ook nie ‘n Suid-Afrikaanse gees geopenbaar het nie. Deur oop te bly sou hulle die persepsie versterk dat hulle net in die land was om geld te maak. Hulle is herinner dat 16 Desember nie ‘n piekniekdag was nie, maar ‘n dag vir trotse herinnering en “a proud national consciousness”.

The Friend het ‘n spesiale halfblad afgestaan aan die advertensies van besighede wat wel op 16 Desember sou sluit, in ‘n poging om hulle te ondersteun. Dit was onder die opskrif

---

³⁵ C.J. Beyers and J.L. Basson (eds.), *Dictionary of South African biography V*, p. 790; *De Volkstem*, 1906-01-06 (Dingaansdag), p. [8].

“Dingaan’s Day holiday announcements” en het die volgende aankondiging van die Bloemfonteinse Handelskamer ingesluit:

The Committee of the Chamber of Commerce urges members and other Storekeepers to recognise the PUBLIC HOLIDAY proclaimed by Law as DINGAAN’S DAY, and to close their business premises on that date, SATURDAY, 16th INSTANT.

Sommige adverteerders was baie patrioties. G.A. Fichardt & Co. het byvoorbeeld verklaar:

Dingaan’s Day was instituted to commemorate the Victory of Civilisation over South African Savagery, and it should therefore be Strictly observed as a Holy-day by every White Man in South Africa.

We CLOSE on DINGAAN’S DAY (TO-MORROW, the 16th inst.), and respectfully request OUR CUSTOMERS to place their week-end orders TO-DAY.

Andere was minder uitgesproke nasionalisties. Alex. Easton & Co. se advertensie het gelui:

WHEREAS the 16th DAY of DECEMBER, known as DINGAAN’S DAY, has heretofore been observed as a PUBLIC HOLIDAY, now therefore do we, ALEX. EASTON & CO., High Class Grocers, 85, High Street, DECLARE that we care not one jot whether we open or not; but we herein Proclaim to the entire community that all goods passed over our counter are absolutely fresh and of the finest quality.³⁶

Die Bloemfonteinse Handelskamer het op 14 Desember 1905 ‘n noodvergadering oor die saak gehou. Sommige sakelui se verweer oor die besluit om nie te sluit nie, was dat hulle gemeen het dat Maandag 18 Desember 1905 ook ‘n openbare vakansiedag sou wees en dat handel op 16 Desember dus noodsaaklik sou wees. ‘n Petisie is gesirkuleer om alle handelaars aan te moedig om op die Saterdag oop te bly en onder bogenoemde wanindruk het enkele lede van die Handelskamer dit onderteken. Hulle is oor die vingers getik.³⁷

d. ‘n Vrystaatse herdenking van 1905

Te midde van al die onenigheid het ‘n groot klomp Bloemfonteiners (veral jongmense) weer by Kafferrivier vir ‘n Dingaansfees saamgetrek en onder meer in tente wat van die Polisie diens

---

³⁶ *The Friend*, 1905-12-15 (Advertisements), p. [4]; *The Friend*, 1905-12-15 (Editorial), p. [5].

³⁷ *The Friend*, 1905-12-15 (Dingaan’s Day), p. [6].

geleen is, uitgekamp. Daar was meer vierders as in 1904 en die program het andermaal uit beide ligte vermaak en godsdienstige items bestaan.³⁸

e. Poging tot Kaapse statutêre erkenning (1906)

In die Kaapprovinsie het belangstelling in Gelofteherdenkings geleidelik begin sigbaar word. In 1906 is voorgestel dat 16 Desember ‘n openbare vakansiedag in die Kaapkolonie moes word, maar dit is deur die Kaapse Parlement afgestem.³⁹

f. Dingaansdag 1906

Min inligting is oor die Gelofteherdenkings van 1906 bekend. Op die oggend van Sondag 16 Desember 1906 het ‘n groot groep Afrikanervroue van Pretoria die grafte van slagoffers van die Anglo-Boereoorlog met blomkranse versier, soos in 1905 besluit is.⁴⁰

In die Vrystaat was Maandag 17 Desember 1906 ook ‘n openbare vakansiedag.⁴¹ Baie soorte vermaak is op die dag in die stad aangebied, byvoorbeeld pieknieks, ‘n gimkana, krieketwedstryd, gholftoernooi en ‘n opvoering van die drama *The walls of Jericho* in die Grand Theatre. Die eerste sooi van die treinspoor tussen Bloemfontein en Kimberley is ook op dié dag gespit.⁴²

Pas voor Dingaansdag, naamlik op Saterdag 15 Desember 1906, is ‘n monument ter ere van die vroue en kinders wat in die konsentrasiekamp by Brandfort oorlede is, op dié dorp onthul. Die seremonie is deur ongeveer ‘n duisend mense bygewoon. Hulle het die Regering geloof vir die insette om die grond daarvoor te bekom.⁴³ Soos reeds genoem is hierdie tipe seremonies toenemend van 1906 af aan Dingaansdagbyeenkomste gekoppel, hoewel dit dikwels, soos in hierdie geval, eerder op die dae pas vóór of ná 16 Desember gehou is. Dit was waarskynlik omdat daar gevoel is dat aandag nie op die dag van die Gelofte en die herdenking daarvan

---

³⁸ *The Friend*, 1905-12-19 (Kaffer River), p. [3].

³⁹ F.J. du Toit Spies, Hier staan ons ... Die Gelofte van 1838, *Handhaaf* 21(2), November 1983, p. 12.

⁴⁰ *Pretoria News*, 1906-12-16 (Day by day), p. 5.

⁴¹ *The Friend*, 1906-12-15 (The holiday), p. [5].

⁴² *The Friend*, 1906-12-17 (The holiday), p. [7].

⁴³ *The Friend*, 1906-12-19 (Concentration camps), p. [6].

afgetrek moes word nie, hoewel histories belangrike gebeure wel suksesvol op 15 of 17 Desember daarmee gekombineer kon word.

5. FEESTE EN POGINGS TOT STATUTÊRE ERKENNING OP DIE VOORAAND VAN UNIEWORDING (1907 TOT 1909)

a. Eerste gesprekke oor nasionale vakansiedae (1907)

In 1907 het 'n Suider-Afrikaanse tolkonferensie plaasgevind. By die geleentheid het verteenwoordigers van die handelswêreld en bankwese genoem dat die verskillende vakansiedae in die vier dele van die land besig was om vir hulle baie probleme te veroorsaak. Daar is gevolglik besluit dat dieselfde openbare vakansiedae in al vier kolonies moes geld. Die besluit sou uiteindelik bydra daartoe dat Dingaansdag vanaf 1911 in die hele Unie van Suid-Afrika gevier sou word. Aangesien planne vir hierdie verenigingsproses teen 1907 reeds in die pyplyn was, is voorlopig besluit om die saak tot na Uniewording te laat oorstaan.⁴⁴

b. Herdenkings van 1907

Op die oggend van 16 Desember 1907 het lede van De Jonge Dames Vereeniging soos die vorige jaar vanaf 07:00 grafte in Pretoria met blomme versier.⁴⁵ Die stad se poskantoor het op dié dag beperkte dienste vir beperkte ure gelewer.⁴⁶ Inwoners kon meer oor die geskiedenis van die Slag van Bloedrivier te wete kom in 'n artikel wat in die *Pretoria News* verskyn het. Pretorius se verslag van 23 Desember 1838 is onder meer in Engels daarin aangehaal.⁴⁷ Mense wat minder waarde aan die Gelofte geheg het, kon Dingaansdag deurbring by fietswedrenne wat deur die Pretoria Amateur Cycling Club op die Caledoniese Sportgronde aangebied is.⁴⁸ In die aand is 'n konsert in Pretoria se dieretuin gehou waarby die Queen's Bays Militêre Orkes die hoofster was.⁴⁹

---

⁴⁴ *Die Burger*, 1934-12-17 (Van alle kante), p. 5.

⁴⁵ *Pretoria News*, 1907-12-14 (Day by day), p. [5].

⁴⁶ *Pretoria News*, 1907-12-13 (Dingaan's Day. Postal arrangements), p. 5.

⁴⁷ *Pretoria News*, 1907-12-16 (Dingaan's Day), p. 5.

⁴⁸ *Pretoria News*, 1907-12-14 (Day by day), p. [5].

⁴⁹ *Pretoria News*, 1907-12-14 (Monday's concert at the Zoo), p. [5].

Teen 1907 is die feit dat Dingaansdag ‘n openbare vakansiedag in die Oranje-Vrystaat was, onbestrede deur die sakelui aanvaar.⁵⁰ Dit is nie bekend of enige Gelofteherdenkings in dié jaar in of om Bloemfontein plaasgevind het nie. Daar is wel melding gemaak van ‘n spesiale krieketwedstryd wat op 16 Desember in die stad gespeel is.⁵¹

Die Stadsraad van Kaapstad het besluit om 16 Desember 1907 in te span vir die loodsing van ‘n projek om meer toeriste na die stad te lok. Die projek het as die Cape Gala bekend gestaan en het die versiering van die stad met liggies, spesiale winkelluitstallings en die beskikbaarstelling van meer treine na die stad ingesluit. Dit was soortgelyk aan Blackpool, Engeland, se jaarlikse feestyd. Die Cape Gala is op die aand van die sestiende amptelik deur die stad se burgemeester geopen.⁵²

c. Pogings om wyer statutêre erkenning vir Dingaansdag te verkry (1908)

In Mei 1908 is ‘n konferensie in Pretoria oor Uniewording gehou. By dié geleentheid het die verteenwoordigers van Transvaal, die Oranje-Vrystaat, Natal en Kaap ‘n resoluie aanvaar wat aanbeveel het dat 16 Desember ‘n nasionale vakansiedag in die hele Unie van Suid-Afrika moes word. ‘n Finale besluit kon steeds nie oor die aangeleentheid geneem word nie.⁵³

In dieselfde jaar is ‘n wetsontwerp voor die Natalse Parlement gelê met die doel om Dingaansdag in die plek van 29 September (St. Michiëldag) tot openbare vakansiedag in dié kolonie te verklaar. Die poging het misluk weens die teenkating van Durban en Pietermaritzburg se kamers van koophandel, asook verskeie munisipaliteite. Daar is gevrees dat ‘n vakansiedag op 16 Desember, kort voor Kersfees, handel sou benadeel. Die noordelike deel van Natal, wat Utrecht en Vryheid ingesluit het, was nie met die besluit tevrede nie. Op 11 Desember 1908 het die Parlement toegestem dat Dingaansdag wel in daardie gedeelte van Natal as openbare vakansiedag gevier kon word. Staatsdienskantore en skole kon voortaan vir die dag sluit. ‘n Soortgelyke wetsontwerp is ook in 1908 in die Kaapkolonie aanhangig gemaak. Die afhandeling daarvan het só gesloer dat Uniewording in 1910 ‘n besluit daarvoor onnodig gemaak het.⁵⁴

---

⁵⁰ *The Friend*, 1907-12-14 (Day by day), p. 4.

⁵¹ *The Friend*, 1907-12-16 (Sport and pastime), p. 8.

⁵² *The Friend*, 1907-12-17 (Capetown [sic] fete), p. 5.

⁵³ *The Friend*, 1908-12-16 (Editorial), p. 4.

⁵⁴ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 55-57; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag (1838-1910) II, Die Huisgenoot* 19(666), 1934-12-18, p. 53.

In ‘n redaksionele artikel wat op 16 Desember 1908 in *The Friend* verskyn het, is dit betreur dat die sewentigste herdenking van die Slag van Bloedrivier nog nie amptelik deur die hele Suider-Afrika gevier is nie. Daar is gewys op al die morele lesse wat uit die spesifieke geskiedenis geleer kon word, byvoorbeeld die selfopofferende heldemoed van Retief.⁵⁵ In dieselfde uitgawe van hierdie dagblad het ‘n artikel oor die dood van Retief en Bloedrivier verskyn om alle lesers op hoogte van die geskiedenis te bring.⁵⁶

d. Gelofteherdenkings en geleentheidsprogramme van 1908

Verskeie Gelofteherdenkings het in 1908 deur Transvaal, die Oranje-Vrystaat en Natal plaasgevind. Een daarvan was by Paardekraal en dit is skynbaar goed bygewoon.⁵⁷

In Pretoria is ‘n groot Dingaansdagsaamtrek in Burgerspark gehou. Op 16 Desember 1908 het ‘n massa van die stad se skoolkinders om 08:00 onder begeleiding van hulle onderwysers na die park gestap. Die verrigtinge is deur ds. H.S. Bosman (1848-1933) gelei. Twee platforms is opgerig waarop die vele sprekers kon optree. Genl. J.C. Smuts sou onder andere daar praat, maar is deur regeringsake in Kaapstad vertraag en was dus afwesig. Drr. W.J. Leyds (1859-1940) en F.V. Engelenburg (1863-1938) was onder die groot aantal teenwoordiges. Die Polisieorkes van Johannesburg, asook Madam Bal se gemengde en dameskore, het vir musiek by die geleentheid gesorg en verversings is deur dames van die Vrouwen Federatie en mev. Cartwright van die Boudoir Café voorsien. Verskeie stalletjies is opgerig waar allerlei produkte gekoop kon word en speletjies is ook aangebied. Van die sprekers (insluitend ds. Bosman) het genoem dat hulle aanvanklik nie bly was om onder die Britse vlag te staan nie. Nou het hulle dit egter as ‘n seën begin beskou, omdat dit Suider-Afrikaners kon verenig.⁵⁸ Ten spyte van die indrukwekkende program, is agterna beweer dat die byeenkoms nie die verwagte sukses was nie. Daar is gevoel dat die fees té Nederlands was en nie Afrikaans genoeg nie.⁵⁹ Moontlik is dit juis die pro-Britse uitsprake wat die verwyte veroorsaak het.

⁵⁵ *The Friend*, 1908-12-16 (Editorial), p. 4.

⁵⁶ *The Friend*, 1908-12-16 (Dingaans’ Day), p. 4.

⁵⁷ *The Star*, 1908-12-15 (Holiday fixtures), p. 6; *The Star*, 1908-12-16 (To-day’s anniversary), p. 9.

⁵⁸ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, pp. 104, 277; D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary of South African Biography III*, p. 516; *Pretoria News*, 1908-12-16 (Dingaans’ Day celebration), p. 5; *The Friend*, 1908-12-17 (Pretoria celebrations), p. 8.

⁵⁹ *Pretoria News*, 1908-12-17 (Editorial), p. 4.

Ligter vermaak in die stad het ‘n hondeskou, hoenderskou, asook middag- en aandpromenadekonserte in die dieretuin ingesluit.⁶⁰ Beide Pagel en Willison se sirkus het aandvertonings gelewer.⁶¹ Spesiale treine is van Johannesburg na Pretoria en Vereeniging gereël vir mense wat ‘n dag lank onderskeidelik in die dieretuin of langs die Vaalrivier wou ontspan.⁶²

By Pietersburg se Gelofteherdenking het genl. C.F. Beyers in 1908 as hoofspreker in die Ned. Geref. Kerk opgetree. Hy het ‘n uiters besielende rede oor die waarde van ‘n edele karakter en die groei van die land na afloop van die Anglo-Boereoorlog gelewer. ‘n Groot aantal mense was by die verrigtinge teenwoordig.⁶³

Die Vrystaatse teoloog en kindervriend, ds. C.D. Murray, het besluit om ‘n Dingaansfees vir kinders in Bloemfontein te hou. Talle inwoners van die stad het ruim skenkings daarvoor gemaak. Die plan was oorspronklik dat kinders van ses- tot sestienjarige ouderdom en hulle ouers of voogde dit op 16 Desember 1908 in Victoriapark kon bywoon. Weens ongure weer moes die funksie egter na die stadsaal verskuif word. Sowat tweeduisend kinders het opgedaag en die gebou was oorvol. Die seuns moes aan die een kant en die dogters aan die ander kant van die saal sit. Vanaf 16:00 het verskeie kundiges hulle oor die agtergrondgeskiedenis van die dag toegesprek. Die mees geliefde spreker was ds. Murray self. Hy het die seuns gevra om edel en eerlik te leef en die dogters gewaarsku om die jongelinge te vermy, indien die advies nie nagevolg sou word nie. Dié kommentaar het luide gelag en applous uitgelok. Murray het ook die hoop uitgesprek dat Dingaansdag in die toekomstige Unie van Suid-Afrika ‘n nasionale feesdag sou word. Ten slotte kon die dogters na die verversingslokaal gaan om minerale koeldrank, koek, piesangs, lemoene en lekkers te geniet. Eers nadat hulle genoeg gehad het, kon die seuns dieselfde voorreg smaak — ‘n wrede lot vir enige kind!⁶⁴

Die reënweer het ook ander, minder stigtelike programme in die stad omvergewerp. Krieketwedstryde, perdewedrenne, skyfskietkompetisies en ‘n aandkonsert in Victoriapark moes as gevolg daarvan uit- of afgestel word.⁶⁵

---

⁶⁰ *Pretoria News*, 1908-12-15 (Advertisements), p. 5; *Pretoria News*, 1908-12-16 (Chicken show), p. 5.

⁶¹ *Pretoria News*, 1908-12-16 (Advertisements), p. 4.

⁶² *The Star*, 1908-12-15 (Dingaan’s Day holiday), p. 8.

⁶³ *The Friend*, 1908-12-18 (Dingaan’s Day), p. 5; *Pretoria News*, 1908-12-16 (Beyers at Pietersburg), p. 5.

⁶⁴ *The Friend*, 1908-12-15 (Report), p. 4; *The Friend*, 1908-12-17 (Dingaan’s Day), pp. 5, 8.

⁶⁵ *The Friend*, 1908-12-16 (Local sport), p. 7; *The Friend*, 1908-12-17 (Cricket), p. 3; *The Friend*, 1908-12-21 (Victoria Park concert), p. 8.

e. **Dingaansdag 1909**

Dingaansdag 1909 was skynbaar een van die stilste vakansiedae wat Pretoria in jare beleef het. Dit was die gevolg van ongere weer wat mense eerder tuis laat skuiling soek het. Min is bekend oor die jaar se Gelofteherdenkings in dié stad. Die enigste openbare vermaak wat aftrek gekry het, was die stad se rolskaatsbane (‘n gewilde tydverdryf van die tyd). Kroegbase het gewoonlik goeie besigheid op vakansiedae gedoen, maar in 1909 het selfs hulle gekla dat 16 Desember minder inkomste opgelewer het as ‘n gewone weeksdag! ‘n Beplande atletiekprogram en militêre taptoe ten bate van liefdadigheid moes gekanselleer word. Besoekers wat van Johannesburg af gekom het, het die weer in die dieretuin trotseer. Die aand het bioskope darem groot skares gelok,⁶⁶ veral ‘n eenmalige vertoning van The Sychrone Opera Company se *Electrophone and Bioscope* in die Operahuis. Dit was ‘n bewegende beeldprojeksie wat saam met ‘n musiekopname vertoon is en ‘n groot sensasie van die tyd was.⁶⁷

In Johannesburg is geleentheidsdienste ter herdenking van die Gelofte in verskeie Afrikaanse gemeentes gehou. Die middag het sowat seshonderd kinders in Braamfontein se Ned. Geref. Kerk saamgetrek en die aand is ‘n soortgelyke byeenkoms aldaar vir volwassenes gehou. Weens die triestige weer kon dit ook nie in die buitelug plaasvind nie.

Geld is tydens die aandprogram ingesamel ten bate van die aankoop van die Geloftekerk in Pietermaritzburg.⁶⁸ Nadat hierdie gebou in 1841 in gebruik geneem is, het die gemeente in 1855 besluit om ‘n nuwe kerkgebou op te rig. Laasgenoemde is op 7 April 1861 ingewy en die betrokke kerkraad het besluit om die Geloftekerk te verkoop om die skuld op die nuwe kerk te help verlig. Vervolgens is dit onder meer as skoolgebou, woonhuis, wamakerswinkel, mineraalwaterfabriek, apteek en teekamer gebruik. In 1908 is met die beplanning vir die terugkoop daarvan begin. Dit was op die inisiatief van ds. G.M. Pellissier (1881-1954), sy swaer adv. E.G. Jansen (1881-1959) en die Pietermaritzburgse Afrikanervriend, besigheidsman en joernalis, J.R. Herschensohn (1834-1912). Geld is onder meer by Dingaansfeeste ten bate van hierdie doel ingesamel. Op 22 Februarie 1910 is

---

⁶⁶ *Pretoria News*, 1909-12-14 (Athletic sports), p. 7; *Pretoria News*, 1909-12-16 (Military Tattoo), p. 5; *The Friend*, 1909-12-17 (Quiet at Pretoria), p. 5; *Pretoria News*, 1909-12-17 (The holiday), p. 5.

⁶⁷ *Pretoria News*, 1909-12-14 (Advertisement), p. 4.

⁶⁸ *The Friend*, 1909-12-17 (Dingaan’s Day), p. 5.

die koop gefinaliseer. Die kerk is in ‘n museum oor die Trekgeskiedenis omskep en dit is op 16 Desember 1912 amptelik in gebruik geneem.⁶⁹ In die twintigste eeu sou fondsinsamelingsaksies vir soortgelyke verdienstelike volksake toenemend by Dingaansfeeste plaasvind.

Die feesorganiseerders van Vlakkfontein by Standerton het genl. Louis Botha genooi om op Dingaansdag 1909 as hulle gasspreker op te tree. Botha het ongelukkig ernstig siek geword en is deur sy dokter aangeraai om in die bed te bly. Dit was ‘n teleurstelling vir die vierders, maar daar was tog ‘n groot opkoms by die fees.⁷⁰

In Bloemfontein het die “Onze Taal”-vereniging op die aand van 16 Desember 1909 ‘n byeenkoms in die Gedenksaal aangebied. Die lokaal was stampvol. Eers is ‘n lesing oor die oorsake van die Groot Trek aangebied. Daarna het ‘n sangsolo, ‘n voordrag van ‘n gedig met die titel *Dingaansdag*, nog drie lesings met ‘n Groot Trektema en verdere musiekitems gevolg. Genl. J.B.M. Hertzog was in die gehoor en is gevra om ‘n paar woorde tot die aanwesiges te spreek. Aangesien die program reeds so lank was, het hy verklaar dat hy graag by ‘n ander geleentheid meer oor die betekenis van Dingaansdag sou praat. Na sy inset is dertig towerlanternbeelde van tonele uit militêre veldtogte en portrette van bekende Boereleiers vertoon. Die vereniging se lied is ten slotte gesing om die verrigtinge te beëindig.⁷¹ Bloemfonteiners wat die aand nie bygewoon het nie, kon meer oor die Trekgeskiedenis uitvind in ‘n artikel wat op 16 Desember 1909 in *The Friend* verskyn het.⁷²

Ongeveer tweehonderd mense het vanaf 15 Desember 1909 op die plaas Schuilhoek naby Bloemfontein laer getrek om die Gelofte te herdenk. Die dag is aan sportsoorte soos toutrek, skyfskiet en gewigstoot gewy. Die aand is ‘n debat oor die onderwerp “Het mense sedert 1838 agteruitgegaan wat geloof betref?” gehou. Aan die einde van ‘n lewendige bespreking het die meerderheid teenwoordiges besluit dat mense se geloof oor die algemeen wel minder opreg as

---

⁶⁹ D.W. Krüger and C.J. Beyers (eds.), *Dictionary of South African Biography III*, p. 390; C.J. Beyers and J.L. Basson (eds.), *Dictionary of South African biography V*, pp. 378, 573; M.J. Swart (red.), *Afrikanerbakens*, p. 249; M. Basson, Die Geloftekerk, in Dingaansfeeskomitee van die Kaapse Skiereiland, *Program en soewenier 1838-1938: Dingaansdag eeufeesviering op 14, 15 en 16 Desember 1938, Rosebank se tentoonstellingsgronde*, pp. 21-24.

⁷⁰ *The Friend*, 1909-12-17 (Standerton disappointed), p. 5; *Pretoria News*, 1909-12-17 (Day by day), p. 5.

⁷¹ *The Friend*, 1909-12-17 (“Onze Taal”), p. 4.

⁷² *The Friend*, 1909-12-16 (Dingaans’ Day), p. 5.

in 1838 was. Verskeie resitasies oor die Groot Trek is voorgedra en ‘n lesing is oor die wondergat naby Marico gehou. Die verrigtinge is met ‘n vuurwerkvertoning afgesluit. Op Dingaansdag is ‘n erediens teen sonop gehou. Nog ‘n diens het om 09:30 gevolg en in die middag is ‘n toespraak vir die kinders gehou oor die voorbeeld wat die Trekkers aan hulle gestel het. Verskeie korter redes deur gemeenskapsleiers het gevolg en ‘n slotdiens het die program afgesluit.⁷³

Op Ficksburg is die drama *Margrita Prinsloo* op die aand van 15 Desember 1909 treffend deur die Jongelieden Vereniging in die dorp se stadsaal opgevoer. Dit was hulle bydrae tot die herdenking van Dingaansdag.⁷⁴ Hierdie drama is in 1896 deur die bekende teoloog en taalstryder, S.J. du Toit (1847-1911), geskryf en was jare lank ‘n treffer by Dingaansfeeste. Dit het altyd daarin geslaag om gehore diep te raak.⁷⁵

Soos wat dikwels in die verlede aldaar op Dingaansdag die geval was, het reën op 16 Desember 1909 by Heilbron gedreig. Vroegoggend is ‘n geleentheidsdiens in die dorp se Ned. Geref. Kerk aangebied. Tog het ‘n groot klomp mense daarna by Vegkop vir ‘n Dingaansfees in die opelug saamgetrek. Verskeie leraars en honderde inwoners van omliggende dorpe was op die terrein aanwesig. Die byeenkoms was ‘n groot sukses.⁷⁶

Aangesien Dingaansdag 1909 nog nie ‘n amptelike vakansiedag in Natal was nie, het ‘n parlamentsitting op dié datum in Pietermaritzburg plaasgevind. Tydens die middagsessie het die Premier en verskeie lede die hoop uitgespreek dat Dingaansdag ‘n nasionale vakansiedag sou word — ‘n heel ander standpunt as wat algemeen in 1908 gehuldig is. Die Premier het die lede verseker dat die Unieparlement die saak gunstig gesind was.⁷⁷ Duidelik was daar vir die eerste keer deur die hele Suider-Afrika steun vir die viering van Dingaansdag en sou dit in die Unie van Suid-Afrika op ‘n groeiende skaal plaasvind.

---

⁷³ *The Friend*, 1909-12-20 (Dingaans’ Day), p. 4.

⁷⁴ *The Friend*, 1909-12-18 (“Margrita Prinsloo”), p. 9.

⁷⁵ W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, p. 268; P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 80.

⁷⁶ *The Friend*, 1909-12-18 (Heilbron), p. 12.

⁷⁷ *The Friend*, 1909-12-17 (Natal assembly), p. 5.

6. GELOFTEHERDENKINGS IN DIE UNIE VAN SUID-AFRIKA (1910)

a. Nasionale statutêre erkenning vir 16 Desember

Op 31 Mei 1910 het die langverwagte Unie van Suid-Afrika tot stand gekom. Die Parlement moes onder meer oor nasionale vakansiedae besluit en op 23 Desember 1910 is die “Wet tot regeling van de Openbare Feestdagen in de Unie van Zuid-Afrika” (Wet 3 van 1910) aangeneem. Daarvolgens is Dingaansdag tot openbare vakansiedag deur die hele land erken.⁷⁸

Dit is nie sonder meer aanvaar nie. Die wetsontwerp is deur die minister van Binnelandse Sake, genl. J.C. Smuts, by die Unievolksraad ingedien. Daar was heftige beswaar van Kaapse handelaars teen die insluiting van Dingaansdag in die Wetsontwerp, omdat hulle gemeen het dat dit handel in die besigste tyd van die jaar sou benadeel. Daar was ook mense wat gemeen het dat die viering van Dingaansdag aanstoot aan swart Suid-Afrikaners sou gee. Na ‘n lang bespreking het die Volksraad die wetsontwerp goedgekeur.

Vervolgens is dit na die Senaat verwys waar W.P. Schreiner gevra het dat die naam Dingaansdag verander moes word. Hy was ook van mening dat dit aanstoot aan anderskleuriges kon gee. Hy is heftig deur ander senaatslede teengestaan en daar is genoem dat anderskleuriges ook deur die oorwinning oor Dingane bevoordeel is. Eers toe is die wetsontwerp finaal goedgekeur.⁷⁹

Teen 16 Desember 1910 was hierdie wet dus nog nie van toepassing nie. Tog het Afrikaners hulle meer as ooit tevore daarvoor beywer om die Geloofte wyd te herdenk.⁸⁰ Selfs die Engelse pers was die pogings skynbaar goedgesind en artikels is geplaas om mense oor die agtergrondgeskiedenis van die dag in te lig.⁸¹ In ‘n redaksionele artikel wat in die *Pretoria News* verskyn het, is die mening gelug dat die dag se naam verander moes word. Volgens die koerant was dit ‘n goeie geleentheid om die land se dapper ontslapenes byvoorbeeld Bartolomeu Dias (c. 1450-1500), Vasco da Gama (c. 1460-1524)⁸², Kruger en

⁷⁸ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 57.

⁷⁹ *Die Burger*, 1934-12-17 (Van alle kante), p. 5.

⁸⁰ M.J. Swart, Vyftig jaar Geloftedag, *Historia* 6(2), Junie 1961, pp. 141-142; A. Wessels, In search of acceptable national symbols for South Africa, *Journal for Contemporary History* 19(2), September 1994, p. 273.

⁸¹ *The Star*, 1910-12-16 (Dingaan’s Day), p. 8.

⁸² W.J. de Kock (ed.), *Dictionary of South African biography I*, pp. 198, 241.

Rhodes in herinnering te roep. Alle volkere en kleurgroepe moes uiteindelik die dag saam, volgens hulle onderskeie kulturele tradisies, kon herdenk. Dit was volgens die artikel onaanvaarbaar dat net een veldslag in die geskiedenis vir herdenking deur slegs een segment van die bevolking uitgesonder moes word, terwyl dit ‘n nasionale feesdag kon wees. Duidelik was daar geen kennis oor die Gelofte by die skrywer hiervan nie.⁸³

b. Fondinsameling ten bate van die Vrouemonument

Geld is by dié jaar se Dingaansfeeste ingesamel ten bate van die oprigting van die Vrouemonument in Bloemfontein. In die koerant *De Volkstem* is byvoorbeeld erkenning verleen aan bydraes wat tydens die vierings by Doornkloof (naby Pretoria), Balfour, Kafferskraal (naby Heidelberg) en Witklip (naby Ingogo) gemaak is.⁸⁴ Die monument is op 16 Desember 1913 onthul.⁸⁵

c. Transvaalse herdenkings

In Transvaal was beperkte poskantoor dienste op 16 Desember 1910 beskikbaar. Die besigheidswêreld het oor die algemeen min aandag aan die dag gewy.⁸⁶

Een van die grootste Dingaansfeeste van die na-oorlogse jare het by Paardekraal plaasgevind. Dit is onder andere deur skaars mense uit omliggende distrikte bygewoon. Hulle het oudergewoonte dae voor die tyd reeds in tente, waens en skuilings om die monument gekamp. Pas na sonop op 16 Desember 1910, het die aanwesiges na die Krugersdorpse begraafplaas gestap en die grafte met blomme en kranse versier. Die hoofdiens van die dag is om 10:00 deur ds. A.A. Wetch by die monument gehou. Hy het die toehoorders herinner om die Gelofte trou na te kom en Dingaansdag in ere te hou soos wat die Britte die Slag van Trafalgar (21 Oktober) en die Amerikaners hulle Onafhanklikheidsdag (4 Julie) herdenk het. Die jeug moes inspirasie uit hulle heroïese verlede vir die toekoms put. Hy het die volk herhaaldelik teen materialisme gewaarsku. Hy was positief oor die toekoms en het verklaar dat onenigheid tussen Afrikaans-

---

⁸³ *Pretoria News*, 1910-12-16 (Editorial), p. 4.

⁸⁴ *De Volkstem*, 1911-01-06 (‘t Vrouwe-Monument), p. 12.

⁸⁵ M.J. Swart (red.), *Afrikanerbakens*, p. 102.

⁸⁶ *The Star*, 1910-12-15 (Notice), p. 9.

en Engelssprekendes in die Unie aan die verdwyn was. Soos by talle ander Dingaansfeeste van dié tyd, is die aanwesiges herinner om hulle geloof, taal en die waardes van hulle voorouers aan te hang. Nog geleentheidsdienste is in die middag en aand gehou. Tydens hierdie byeenkoms is ‘n komitee aangewys om na die oprigting van ‘n gedenksaal vir toekomstige feesvierings op die terrein om te sien.⁸⁷ Paardekraal was duidelik steeds dié feessentrum in Transvaal.

Nog ‘n groot fees het by Nooitgedacht plaasgevind waar die klipstapel in 1900 tydens die Anglo-Boereoorlog opgerig is. Op 16 Desember 1910 het ‘n groot groep jongmense om 07:00 Schimmelkop uitgeklim en by die klipstapel van die Boeremagte byeengekom. Pieter Botha, ‘n inwoner van Krugersdorp, het ‘n kort rede gelewer en daarop gewys dat die mense wat in 1900 daar saam was, maar later tydens die Anglo-Boereoorlog gesneuwel het, as “schutsengelen die hoop stenen met hun tranen zullen benatten” as die volk 16 Desember sonder herdenking sou laat verbygaan. ‘n Man genaamd Visscher het bygevoeg “dat het een driewerf schande was voor een Afrikaner om 16 December zonder feestviering voorbij te laten gaan.” Botha het veral die jongmense van die volk aangemoedig om daadkrachtig as leiers op te tree. Na ‘n erediens en sang is die godsdienstprogram onder seile aan die voet van die kop voortgesit. Dit was skynbaar die derde fees op dié plek. Die res van die dag se verrigtinge het uit dienste, redes en ‘n voorlesing van pres. Kruger se rede by Paardekraal (vermoedelik by die fees van 1891) bestaan. Die dag is met ‘n dankgebed afgesluit.⁸⁸

In Pretoria het die Suid-Afrikaanse Vrouefederasie (SAVF) ‘n tablo van agt tonele uit die Afrikanergeskiedenis ter viering van Dingaansdag aangebied. In dié stadium was toneel in die Unie nog in sy kinderskoene. Mettertyd sou tablo’s deel van vele feesprogramme word en ook bydra tot die ontwikkeling van hierdie aspek van die uitvoerende kunste.⁸⁹ Oudergewoonte is ligter vermaak, byvoorbeeld fietswedrenne, atletiek en musiekprogramme ook op 16 Desember 1910 vir Pretorianers aangebied.⁹⁰ Die opkoms by die buitelugplesier was swak weens die geweldige hitte wat dié jaar ondervind is.⁹¹ Dingaansdag was die warmste dag van die somer tot op daardie datum.

---

⁸⁷ F. Wallis, Nuusdagboek, pp. 201, 314; *The Star*, 1910-12-17 (West Rand News), p. 7; *The Star*, 1910-12-17 (Paardekraal), p. 7.

⁸⁸ *De Volkstem*, 1911-01-06 (Dingaansdag-Feesten), p. 10; P.J.P. du Toit, Dingaans’ Feestgevierd, *De Hervormer* 2(22), 1911-02-15, pp. 9-10.

⁸⁹ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 80.

⁹⁰ *Pretoria News*, 1910-12-15 (Dingaans’ Day Sports), p. 3; *Pretoria News*, 1910-12-15 (Dingaans’ Day), p. 5.

⁹¹ *Pretoria News*, 1910-12-17 (Athletics), p. 4.

Spesiale treine het Johannesburgers soos in voorafgaande jare na ontspanningsterreine buite die stad vervoer. Die warm weer het die treinritte gewild gemaak. Sportbyeenkomste het algemeen op die Witwatersrand plaasgevind en dit kom voor of die herdenking van die Gelofte vir min inwoners van die Goudstad ‘n prioriteit was.⁹²

Verskeie Dingaansfeeste het in die omgewing van Potchefstroom plaasgevind.⁹³ Dit was ook die geval in die Waterberge, waar ‘n program by Doornfontein byvoorbeeld oor twee dae gestrek het. Op 15 Desember 1910 het ‘n voorbereidingsdiens daar plaasgevind en op 16 Desember ‘n biduur, feesdiens om 10:00, vertelling van die volksgeskiedenis deur ‘n plaaslike onderwyser om 15:00 en afsluitingsdiens om 17:00. Die behoefte is daar geïdentifiseer om eerder groot sentrale feeste met goeie sprekers te hou, as kleiner plaaslike byeenkomste met minder indrukwekkende programme.⁹⁴

Op Volksrust het die meeste mense 16 Desember 1910 skynbaar ongemerk laat verbygaan. Engelssprekende lede van die gemeenskap was onverskillig teenoor die viering van die dag. ‘n Diens is darem in die Verenigde Kerk deur een van die plaaslike ouderlinge gelei. In die omgewing het verskeie feeste op plase plaasgevind, byvoorbeeld by Rooidraai en Weltevreden. Anders as wat in die omgewing van Amersfoort die geval was, het hierdie byeenkomste nie onder leiding van verkose feeskomitees gestaan nie, met die gevolg dat die reëlins nie na wense was nie.⁹⁵

In Standerton se omgewing was die Dingaansfeeste wat die meeste populariteit onder die jeug geniet het, dié waar boeresport en soortgelyke vermaak deel van die programme was. Dit het enkele feesgangers gegrief omdat hulle van mening was dat Dingaansdag slegs met erns soos ‘n Sabbat herdenk moes word. ‘n Ontevrede Standertonner het oor die ligter vermaak op feesprogramme geskryf: “... ‘t word vergeten dat Dingaansdag, ‘n dag is, niet voor sport en spulletjes, maar ‘n dag om in God gewijd, door te brengen.” Hy het vertel hoe spelletjies soos vierperdewa op 15 Desember gespeel is, in plaas daarvan dat daar in ootmoed vir die herdenking van die Gelofte op 16 Desember voorberei is. Die Standertonse feeskomitee het tot sy verligting verbied dat laasgenoemde spel in die toekoms by hulle feeste gespeel sou word.⁹⁶

---

⁹² *The Star*, 1910-12-16 (Dingaan’s Day), p. 9; *The Friend*, 1910-12-17 (A hot holiday), p. 4.

⁹³ *The Star*, 1910-12-16 (Dingaan’s Day), p. 9.

⁹⁴ *De Volkstem*, 1911-01-06 (Dingaansdag-Feesten), p. 10.

⁹⁵ *De Volkstem*, 1911-01-06 (Volksrust), p. 4.

⁹⁶ *De Volkstem*, 1911-01-06 (Brief: L.E. (pseud.), Standerton), p. 6.

Oud-Pres. M.T. Steyn (1857-1916)⁹⁷ het by Balfour se fees as spreker opgetree en oor die geestelike en materiële armoede van die volk gepraat. Hy het ook gewaarsku dat rasseverhoudings ‘n universele bedreiging vir wêreldvrede was. Ten slotte het hy die teenwoordiges vermaan om ordentlike lewens te lei en op God te vertrou.⁹⁸

d. Vierings in die Oranje-Vrystaat

In Bloemfontein is probleme weer in 1910 ondervind met winkels wat buite die wettige ure wou handeldryf. Na aanleiding daarvan het *The Friend* lesers herinner dat die Wet op Openbare Vakansiedae wel eers op 1 Januarie 1911 van krag sou word, maar dat die voorafgaande wetgewing steeds van krag was, waarvolgens 16 Desember nog ‘n openbare vakansiedag in die Oranje-Vrystaat sou wees.⁹⁹ Ligter vermaak in Bloemfontein op dié dag het onder meer uit atletiek, fietswedrenne en pieknieks bestaan. Goeie weer het die aktiwiteite moontlik gemaak.¹⁰⁰ ‘n Promenadekonsert is vanaf 20:00 in Victoriapark aangebied.¹⁰¹ Min is oor Bloemfonteiners se Geloofteherdenkings van die jaar bekend.

By De Wetsdrift, Vrededorp, het ‘n groot Dingaansfees plaasgevind. Donderdag 15 Desember 1910 is vrolik deurgebring. ‘n Verskeidenheid wedrenne (vermoedelik perdewedrenne) is onder meer gehou. ‘n Konsert met samesprake en die sing van geestelike liedere het die aand vanaf 20:00 plaasgevind. Die plaaslike feeskomitee het bespreek of sodanige vermaak op die dag voor Dingaansdag sou tuishoort. Ten spyte van enkele besware het hulle besluit om dit tog te behou. Die rede hiervoor was dat geen kwaad met die vermaak bedoel is nie en dat dit volgens hulle juis sou dien om mense wat andersins sou wegbly, na feeste te lok. So kon hulle dan ook by die meer ernstige herdenkingselemente betrek word. Op 16 Desember is by ‘n meer gewyde programinhoud gehou, met ‘n biduur om 07:00, feesrede en erediens om 11:00 en nog dienste in die middag. Die plaaslike leraar was met vakansie weg en die “skape was herderloos” by die geleentheid. Die aanwesiges het dit diep betreur. In ‘n verslag oor hierdie fees is spesiaal melding gemaak daarvan dat die mans by die fees betower is deur die pragtige meisies wat dit bygewoon het!¹⁰²

⁹⁷ W.J. de Kock and D.W. Krüger (eds.), *Dictionary of South African biography II*, p. 707.

⁹⁸ M.J. Swart, President Steyn en Geloftedag, *Die Kerkbode* 88(24), 1961-12-13, pp. 882-883.

⁹⁹ *The Friend*, 1910-12-14 (Letter: Storekeeper (pseud.), Bloemfontein and response), p. 6.

¹⁰⁰ *The Friend*, 1910-12-17 (Day by day), p. 5; *The Friend*, 1910-12-17 (Dingaans’ Day), p. 6.

¹⁰¹ *The Friend*, 1910-12-14 (Day by day), p. 5.

¹⁰² *De Volkstem*, 1911-01-06 (Dingaansdag-Feesten), p. 10.

Fauresmith se kinders het op 16 Desember 1910 op die dorp se landbouskougronde byeengekom. Daar is hulle oor die geskiedenis rondom die ontstaan van Dingaansdag en lesse uit die verlede toegesprek. Verder is die dag stil deurgebring. Op Jagersfontein is ‘n spesiale oggenddiens in die Ned. Geref. Kerk gehou. Die aand het die regsgeleerde, G.C. Tomlinson (1887-1955), ‘n toepaslike lesing in die dorp se stadsaal gehou.¹⁰³ Ook op Trompsburg het die dag rustig verloop. ‘n Soortgelyke toespraak oor die Groot Trek is in die YMCA-saal gehou, waar oues van dae hulle herinneringe met die aanwesiges gedeel het.¹⁰⁴

e. Herdenkings en houdings in Natal en die Kaapprovinsie

Die enigste inligting wat omtrent die jaar se Gelofteherdenkings in Natal bekend is, is dat ‘n erediens op die oggend van 16 Desember 1910 deur die Ned. Geref. Kerk by Danskraal gehou is.¹⁰⁵

Hoewel 16 Desember voortaan volgens die wetboek in al vier provinsies van die Unie van Suid-Afrika gevier kon word, het die Afrikaners in die Kaap die dag nie dadelik vir hulleself toegeëien nie. Baie was van mening dat die Gelofte slegs op die nasate van die Trekkers van toepassing was. Hulle het wel behoefte aan ‘n eie Afrikaanse volksfees gehad.¹⁰⁶ In die loop van die twintigste eeu sou Dingaansdagvierings onder die leiding van entoesiastiese organiseerders in dié provinsie groei om aan hierdie behoefte te beantwoord. Sodoende het hierdie feesdag die geleentheid geword waar Afrikaners landswyd hulle lewensuitkyk op ‘n jaarlikse grondslag kon openbaar en hulle intellektuele en geestelike waardes opnuut kon omlyn.

f. Toekoms

Die grootskaalse viering van 16 Desember sou uiteindelik ‘n omvattende blik op die Afrikaner se nasionale oogmerke, innerlike dryfvere en nagestreefde ideale bied.¹⁰⁷ Baie water moes egter vanaf 1910 in die see loop voordat dit die geval sou wees.

---

¹⁰³ C.J. Beyers (ed.), *Dictionary of South African biography IV*, p. 655; *The Friend*, 1910-12-21 (Country day by day), p. 2.

¹⁰⁴ *The Friend*, 1910-12-21 (Country day by day), p. 3.

¹⁰⁵ *The Friend*, 1910-12-17 (A hot holiday), p. 4.

¹⁰⁶ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 23.

¹⁰⁷ *Dagbreek en Sondagnuus*, 1947-12-21 (Redaksioneel), p. 9.

VIII. GEVOLGTREKKING

Die Trekkers se Gelofte van 1838 het aanleiding gegee tot die volksfees wat (tot op hede) vir die langste ononderbroke tyd in Suid-Afrika gevier is. Dit het 'n betekenisvolle kultuurhistoriese invloed op die Afrikaner in die besonder, maar ook in 'n geringer mate op die res van die Suid-Afrikaanse gemeenskap uitgeoefen. Om die waarde daarvan na behore te probeer bepaal, was dit nodig om die oorsprong, groei en betekenis van hierdie herdenkings deeglik te ondersoek. In die proses het dit duidelik geword dat talle wanbegrippe oor die Gelofte en die herdenkings daarvan tussen 1838 en 1910 bestaan. Al die besonderhede omtrent die aflegging en inhoud daarvan sal nooit ten volle vasgestel kan word nie, omdat voldoende primêre bronne nie daaroor beskikbaar is nie. Wanvoorstellings, byvoorbeeld dat vierings baie ongereeld voor 1911 plaasgevind het en dat die Gelofte geen aandag onder Kapenaars geniet het nie, kon wel met inligting uit tydgenootlike bronne weerlê word.

1. ONTWIKKELING VAN GELOFTEHERDENKINGS (1838 TOT 1910)

Al sal die presiese bewoording van die 1838-Gelofte nooit vasgestel kan word nie, is dit duidelik dat dit die onderneming bevat het dat die dag van die beslissende slag teen Dingane se Zulumag deur die Trekkerstryders en hulle nageslag herdenk sou word. Die eerste viering het dus pas na afloop van die Slag van Bloedrivier op 16 Desember 1838 plaasgevind.

In die daaropvolgende pioniersjare het dit skynbaar hoofsaaklik binne huis- en kleiner groepsverband geskied, totdat dit in 1864 deur bemiddeling van di. D.P.M. Huet en F.L. Cachet tot kerklike vakansiedag in Natal verklaar is. Van hierdie datum af het vierings in dié kolonie en die ZAR gegroei tot byeenkomste wat binne kerklike verband in gemeenskappe herdenk is. Die Transvaalse Regering het 16 Desember in 1865 tot nasionale vakansiedag verklaar en geleidelik het dit onder die naam Dingaansdag begin bekendstaan.¹

Nadat georganiseerde volksvergaderings oor die vryheidstryd teen Brittanje in 1879 en 1880 rondom 16 Desember gehou is, het dit 'n dieper nasionale betekenis verkry en is dit al wyer deur Afrikaners gevier. Dit was selfs in die Oranje-Vrystaat die geval, hoewel statutêre

---

¹ D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, pp. 11-15; M.J. Swart, *Geloftedag*, pp. 15-17.

erkenning eers in 1894 deur hierdie Boererepubliek aan die dag verleen is.² Dit is interessant om daarop te let dat bogenoemde volksvergaderings op 16 Desember ook dié dag gevestig het as jaarlikse geleentheid waarop politieke verset gereël, gepeil en bespreek kon word. In die twintigste eeu sou swart bevrydingsbewegings dit veral in hierdie verband benut.

Verskeie tipes Dingaansfeeste het teen die laaste kwart van die negentiende eeu ontwikkel. Daar was tuisvierings, gemeentelike byeenkomste, herdenkings van bepaalde kerklike denominasies, die Staatsfeeste by Paardekraal en vierings wat deur gemeenskappe self gereël is. Van die programme is in die opelug op historiese terreine soos Bloedrivier, Vegkop en Paardekraal, of pleine en parke in stede en dorpe gehou. Andere het binneshuis in woonhuise, kerke of gemeenskapsale plaasgevind. Deur die twintigste en tot in die een-en-twintigste eeu sou al hierdie verskillende soorte herdenkings bly voortbestaan.

Vanaf ongeveer 1887 het die behoefte aan deeglik georganiseerde herdenkings gegroei. Gemeenskappe het Dingaansfeeskomitees of -kommissies uit hulle leiers gekies om behoorlike reëlings te tref.³ Hierdie verkiesings was ‘n belangrike demokratiese leerskool vir mense wat andersins dikwels in afsondering geleef het. In die Oranje-Vrystaat en die Boerekrygsgevangenekampe (tydens die Anglo-Boereoorlog) het debatsverenigings ook ‘n vername rol in dié verband gespeel.⁴ Na afloop van laasgenoemde oorlog is algemeen aanvaar dat ‘n fees net na behore kon plaasvind indien dit deur ‘n sodanige liggaam gereël sou word. Daar is selfs gevoel dat kleiner gemeenskapsfeeste met mekaar moes saamspan om groter byeenkomste met meer indrukwekkende programme daar te kan stel.⁵ In die twintigste eeu het Afrikanerkultuurorganisasies al hoe meer by die organisering en inhoud van programme betrokke geraak, hoewel die godsdienstige aard van die herdenkings uiteraard altyd die vernaamste plek daarby ingeneem het.

Wat onderwerpe betref wat deur feesredenaars bespreek is, was dank tot God, die historiese agtergrond van die aflegging van die Gelofte en die algemene volksverlede

---

² Republiek van die O.V.S., *O.V.S. wetten 1892-1898*, p. 46.

³ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 58.

⁴ W.A. Odendaal en P.C. de Jager, *Viering van Dingaansdag*, pp. 3-6, 8-10; B. Booyens, “*Ek heb geseg!*” *Die verhaal van ons Jongeliede- en Debatsverenigings*, pp. 62-63; S.P.R. Oosthuizen, *Die beheer, behandeling en lewe van die krygsgevangenes tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, D.Phil.-proefskrif, U.O.V.S., 1975, p. 241.

⁵ *De Volkstem*, 1911-01-06 (Dingaansdag-Feesten), p. 10.

prominent. Volkssedes is ook dikwels onder oë geneem. Vanaf ongeveer 1881 is ‘n wyer groep temas van volksbelang, soos die ekonomie, onderwys en volkereverhoudings hierby betrek.⁶

Na afloop van die Anglo-Boereoorlog is toenemend op toekomsgerigte, bemoedigende boodskappe gefokus.⁷ Interessant genoeg is die hoop dikwels tussen 1902 en 1911 uitgespreek dat Dingaansdag in die toekoms saam deur alle inwoners van die land gevier sou word.⁸ Daar kan aanvaar word dat die bittere gevolge van die Rebelle van 1914 voorlopig ‘n einde aan die ideaal gebring het. Eietydse bronne bewys ook dat dit deurentyd hoofsaaklik sekere Afrikaners was wat die Gelofte herdenk het. In dorpe en stede het die res van die inwoners die dag jaarliks met vermaak (byvoorbeeld musiekkonserte, pieknieks, skoue en sport) deurgebring of handelsaktiwiteite soos op gewone weekdae voortgesit.

In die laaste twee dekades van die negentiende eeu het die media toenemend betrokke geraak in kritiek oor feesprogramme, die inhoud van sprekers se boodskappe en die wyse waarop 16 Desember deurgebring moes word.⁹ Later het dagblaaië mekaar se beriggewing en kommentaar oor hierdie aangeleenthede oor en weer begin kritiseer.¹⁰ Dan was daar ook die vierders self wat stry gekry het oor die vrae of feesprogramme aan Sondagwetgewing onderhewig moes wees en slegs op godsdienstige wyse, of ook met volksvermaak soos debatte of boeresport deurgebring moes word.¹¹ Kritiek is nodig vir evaluering en groei, maar in die twintigste eeu het die publiek en media mettertyd soveel kontroversie aan alle aspekte rondom die Gelofte gekoppel, dat die persepsie by talle Afrikaners ontstaan het dat dit beter sou wees om die herdenkings totaal te staak. Hierdie jammerlike toestand se oorsprong is dus reeds in die negentiende eeu te vinde.

---

⁶ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 25; *De Volksstem*, 1882-12-16 (Berig), p. [2]; M.J. Swart, President Steyn en Geloftedag, *Die Kerkbode* 88(24), 1961-12-13, pp. 882-883.

⁷ P.W. Grobbelaar, *Volkslewe van die Afrikaner. Die verhaal van ons volkskunde*, p. 6.

⁸ *The Star*, 1904-12-16 (Editorial), p. 8; *Pretoria News*, 1904-12-17 (The last rites), p. 7; *Pretoria News*, 1910-12-16 (Editorial), p. 4.

⁹ W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, p. 18; M.J. Swart, By hierdie Geloftedag was daar drank en ‘n dobbel-meisie, *Die Huisgenoot* 42(2230), 1964-12-18, p. 18; A. Coetzee, *Die opkoms van die Afrikaanse kultuurgedagte aan die Rand 1886-1936*, p. 85; *The Friend*, 1905-12-15 (Editorial), p. [5].

¹⁰ *De Volksstem*, 1896-12-18 (De “Star” en het Paardekraalfeest), p. 1.

¹¹ W.A. Odendaal en P.C. de Jager, *Viering van Dingaansdag*, pp. 12-14; *De Volksstem*, 1911-01-06 (Brief: L.E. (pseud.), Standerton), p. 6.

Veral na afloop van die Anglo-Boereoorlog is al meer aandag aan die rol van kinders by feeste geskenk. Enkele byeenkomste is spesifiek net vir die jeug gehou, hoewel volwassenes altyd daarby welkom was.¹² Die jong vierdertjies het grootgeword en herdenkings op 16 Desember het vir hulle ‘n vanselfsprekendheid gebly. Dit is waarskynlik een van die vernaamste redes waarom Geloftevierings so ‘n lang geskiedenis in Suid-Afrika het.

Die eerste Dingaansfeeste in die Kaap het eers, sover bekend, na Uniewording plaasgevind, toe 16 Desember volgens wetgewing ‘n nasionale Suid-Afrikaanse vakansiedag geword het. Tog was daar deur die loop van die negentiende eeu deurlopende belangstelling in Gelofteherdenkings onder Kaapse Afrikaners en het van hulle selfs aan feeste in die res van Suider-Afrika deelgeneem.¹³ Die totale Kaapse louheid jeens Dingaansdag waarvan so dikwels geskryf word, is dus soos reeds genoem, nog ‘n wanopvatting oor die onderwerp.

Vanaf 1911 het Gelofteherdenkings geleidelik nasionale ondersteuning verkry en gegroei, sodat daar tans geen Afrikanergemeenskap in die land aangetref kan word wat nie in een of ander stadium deel aan vierings op 16 Desember gehad het nie. Selfs anderstaliges het by geleentheid feeste gehou of by Afrikaanse programme ingeskakel. Dit kan egter eerder as uitsonderings op die reël beskou word. Soos wat Afrikaners ook buite die landsgrense gereis, gestudeer, gewerk, geveg of verhuis het, het die feestradisie saamgegaan en teen die een-en-twintigste eeu kan genoem word dat Gelofteherdenkings al op al die kontinente ter aarde plaasgevind het!

2. BETEKENIS VAN GELOFTEHERDENKINGS (1838 TOT 1910)

Volksfeeste het ‘n besondere plek in die ontstaan en ontwikkeling van die Afrikaanse volksaard ingeneem. As kultuurskepping het dit al die fasette van die Afrikaanse bestaan omsluit en derhalwe bied ‘n studie van hierdie feesvierings ‘n unieke insae in die volkslewe.¹⁴

Gelofteherdenkings is uniek omdat dit volksfeeste is, maar tegelykertyd ‘n sterk godsdienstige inhoud het, wat deur die jare betreklik onveranderd gebly het. In die res van die wêreld het

---

¹² *The Friend*, 1908-12-15 (Report), p. 4; *The Friend*, 1908-12-17 (Dingaan’s Day), pp. 5, 8; *The Friend*, 1909-12-17 (Dingaan’s Day), p. 5; *The Friend*, 1909-12-20 (Dingaan’s Day), p. 4.

¹³ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 50; *De Volksstem*, 1896-12-17 (Het Paardekraalfeest), p. 1; *The Friend*, 1903-12-21 (Dingaansdag), p. 7; *De Kerkbode* 14(50), 1924-12-10 (Redaksioneel), p. 1628.

¹⁴ H.B. Senekal, *Die feesgebruike van die Afrikaanssprekendes op die Witwatersrand: ‘n Sosiologiese studie*, D.Phil.-proefskrif, U.P., 1970, p. 504.

feeste met ‘n religieuse eed as oorsprong of danksegging vir uitredding as agtergrond, mettertyd ‘n baie sterk kommersiële of sekulêre inhoud ontwikkel. Voorbeelde hiervan is Dankseggingsdag in die VSA¹⁵ en Guy Fawkes in Brittanje.¹⁶ Die herdenking wat die sterkste ooreenkomste met die Geloftenakoming toon, is die Passiespele in Oberammergau, Duitsland. In 1633 het die inwoners van dié dorpie met ‘n eed aan God beloof om ‘n gereelde Passiespel op te voer indien hulle van die pes gespaar sou word. Hulle het oorleef en in 1634 is die eerste opvoering dan ook gehou. Sedert 1680 word dié spele een keer elke tien jaar gehou, met die uitsondering van 1870, 1920 en 1940, toe oorlog dit onmoontlik gemaak het. Op die oog af het die godsdienstige inslag in die vierings behoue gebly, maar die bevolking van Oberammergau oorleef vandag hoofsaaklik van inkomste wat uit toerisme gegenerer word.¹⁷ In teenstelling het Gelofteherdenkings nooit ‘n permanente inkomstebron vir enige vierder geword nie en nog minder in ‘n toeristelokmiddel verander.

Die byeenkomste ter nakoming van die Gelofte van 1838 het ‘n onuitwisbare invloed op die Afrikaner en selfs die Suid-Afrikaanse kultuurgeskiedenis gehad¹⁸ en midde-in die volk se kultuurstryd gestaan.¹⁹ Deur die jare het byeenkomste eie tradisies geskep. As oudste Afrikanerfees het dit die viering van alle ander feeste van die volk ingrypend beïnvloed. Spesiale kultuurorganisasies, byvoorbeeld plaaslike feeskomitees, is in die lewe geroep om feeste te struktureer en te reël. Hoewel die liggame nie almal ewe veel sukses hiermee gehad het nie, het dit wel die agtergrond vir gestruktureerde, volkseie kultuurbeoefening geskep.

Aangesien die vierings die gevolg van ‘n gelofte aan die Here was, het godsdiens altyd ‘n prominente rol in programme gespeel. Vir dekades lank het Geloftefeeste die sedelike, morele en godsdienstige lewe van Afrikaners gerig.²⁰ ‘n Studie van preke wat by Dingaansdagdienste gelewer is, is selfs ‘n aanduiding van die godsdienstige beleving, ingesteldheid en liturgie van ‘n bepaalde tyd. In afgeleë gemeenskappe waar kerke in vroeë jare ontbreek het, het feeste in

¹⁵ *De Kerkbode* 15(49), 1925-12-09 (Brief: J.S. (pseud), George), pp. 1654-1655.

¹⁶ J.S. de Wet, *Gelofte dag – ‘n Seën of vloek vir die Afrikanervolk?*, p. 6.

¹⁷ Anonymous, in Funk & Wagnalls Corporation, *Microsoft Encarta 96 Encyclopedia CD-Rom*, keyword: Oberammergau; M.J. Swart, Hoe Gelofte dag gevier moet word, *Die Voorligter* 41(12), November 1978, p. 10.

¹⁸ Anoniem, Wat beteken Gelofte dag vir ons?, *Handhaaf* 3(4), Januarie 1966, p. 4.

¹⁹ H.B. Senekal, *Die feesgebruike van die Afrikaanssprekendes op die Witwatersrand: ‘n Sosiologiese studie*, D.Phil.-proefskrif, U.P., 1970, p. 153.

²⁰ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 46; P.H. Kapp, Die Afrikaanse Volksfeeste, in F.J.N. Harman (red.), *Ons vir jou Suid-Afrika*, p. 62; M.J. Swart, Vyftig jaar Gelofte dag, *Historia* 6(2), Junie 1961, p. 144.

die behoefte aan formele godsdiensterbediening beantwoord. Later het dit weer ‘n kans geskep om die Woord aan kerkloos feesgangers te verkondig.²¹ Daarbenewens het baie mense sendingwerk as deel van die nakoming van die Gelofte beskou en is daar na anderskleurige Suid-Afrikaners met die Evangelie uitgereik. Weens ‘n gebrek aan toepaslike primêre bronne, is dit moeilik om te oordeel hoe anderskleurige Suid-Afrikaners die vierings tussen 1838 en 1910 belewe het. Soms word terloopse melding wel gemaak van werkers wat blankes na feeste vergesel het of spesiale dienste wat op 16 Desember vir anderskleuriges gehou is.²² Enkele blankes se gevoel dat die benaming Dingaansdag aan ander rasse aanstoot kon gee, word ook sporadies aangetref.²³ Dit is egter eers na Uniewording wat meer eerstehandse getuieis gevind kon word oor die opinie van die grootste deel van die land se bevolking oor die feeste en vierders. Oor hulle emosies voor 1911, kan net gespekuleer word.

Naas godsdienstige oefeninge, het Geloftefeesprogramme swaar op ‘n historiese inhoud gesteun. Met die volksbyeenkomste wat in 1879 en 1880 om Dingaansdag in die ZAR plaasgevind het, is 16 Desember as basis van Afrikanervolksverset gevestig. Nadat die Anglo-Transvaalse Oorlog suksesvol vir die Transvalers verloop het, is ‘n nuwe dimensie vanaf 1881 tot herdenkings toegevoeg. Die fokus was nie meer net op die historiese agtergrond van die 1838-Gelofte gerig nie, maar ook op die nasionalistiese implikasies en toepassing daarvan.

Die verledebeeld wat tydens hierdie byeenkomste aan Afrikaners voorgehou is, het hulle historiese bewussyn en selfbeeld ten diepste geraak. Deur die herhaling van die Gelofte is die idee mettertyd by die vierders geskep dat hulle Suid-Afrika met bloed gekoop het, dat God se verhoring van hulle voorgeslagte se smeekgebede by Bloedrivier van hulle ‘n uitverkore volk gemaak het en dat hulle as sodanig ‘n besondere rol in dié land te speel gehad het. Uit hierdie gedagtes het die religieusgekleurde, historiese Afrikanernasionalisme gegroei wat die twintigste-eeuse geskiedenis van suidelike Afrika grootliks oorheers het. Vir talle Afrikaners het hulle geskiedenis ‘n kultus geword en hulle het die byeenkomste op 16 Desember tot polities-godsdienstige ritueel verhef. In die eerste helfte van die twintigste eeu het hulle die Trekkers se lyding en ywer gebruik as spieël van hulle eietydse volkstryd teen Britse oorheersing. Tydens en pas na afloop van die Anglo-Boereoorlog is feesredes by

---

²¹ *De Volkstem*, 1911-01-06 (Dingaansdag-Feesten), p. 10.

²² F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 47.

²³ *Die Burger*, 1934-12-17 (Van alle kante), p. 5.

Dingaansdagvierings gebruik om die verslae volk te besiel en te bemoedig om die land weer op te bou. Mense kon oor hulle lyding praat en so emosionele afsluiting en heling beleef. Die feesprogramme moes verder dien om die opkomende geslagte te onderrig, motiveer, inspireer en aktiveer.²⁴

Gelofteherdenkings het dus ook 'n belangrike bydrae as opvoedkundige geleentheid gelewer. Saam met die ontwikkeling van 'n eie volksbewussyn, is baie by feeste gedoen om Afrikaans as taal te bevorder.²⁵ In 'n tyd waar boeke nog nie algemeen beskikbaar was nie, is mense selfs tydens feeste oor alledaagse sake soos die ekonomie en geografie ingelig.²⁶ Geskiedenis is beslis die vakgebied wat deurlopend die meeste aandag geniet het. Sleutelgebeure in die Suid-Afrikaanse verlede is gereeld deur mense wat dit self belewe het, aan jonger geslagte oorvertel en sodoende is 'n Afrikaanse tradisie van mondelinge oorlewering uitgebou. Terselfdertyd is mense aangemoedig om hulle eie kultuurhistoriese erfenis te waardeer en te bewaar. Dikwels het Dingaansfeeskomitees hulle byvoorbeeld beywer vir die versorging van voorvaders en oorlogslagoffers se grafte.²⁷ Geld is ook by Dingaansfeeste vir die bewaring van historiese terreine en geboue, of die oprigting van museums en monumente ingesamel.²⁸ Die sestende Desember het mettertyd in 'n gewilde datum vir die onthulling van gedenktekens geword — die Paardekraalmonument se amptelike inwyding in 1891 is seker een van die bekendste voorbeelde hiervan.²⁹ Verder het volksleiers die dag gebruik om standpunt oor aktuele onderwerpe in te neem en binnelandse volkereverhoudings te ontleed. Hulle standpunte het nie alleen die toehoorders ingelig nie, maar is vir latere geslagte telkens 'n goeie aanduiding van 'n bepaalde tyd se mense se algemene lewensuitkyk.

'n Interessante feit wat dikwels misgekyk word, is dat Dingaansfeeste oorspronklik ware gesinsfeeste was. Sestien Desember was 'n belangrike datum op die jaarlikse sosiale kalender en 'n gewilde kuiergeleentheid vir mense wat in afgesonderde streke woonagtig was. Ontmoetings by feeste het aan hulle die geleentheid gebied om sake te doen, vriendskappe te

---

²⁴ F.A. van Jaarsveld, *The awakening of Afrikaner Nationalism 1868-1881*, pp. 22-23; F.A. van Jaarsveld, *Omstrede Suid-Afrikaanse verlede. Geskiedenisideologie en die historiese skuldvraagstuk*, pp. 16-26; D.H. Akenson, *God's peoples. Covenant and land in South Africa, Israel, and Ulster*, pp. 68-69.

²⁵ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 83; D.H. Groenewald, *Geloftedagprediking*, B.D.-skripsie, U.P., 1973, p. 18.

²⁶ M.J. Swart, *Geloftedag*, p. 25; *The Friend*, 1909-12-20 (Dingaans' Day), p. 4.

²⁷ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 69.

²⁸ *The Friend*, 1909-12-17 (Dingaans' Day), p. 5; *De Volkstem*, 1911-01-06 ('t Vrouwe-Monument), p. 12.

²⁹ W.J. de Kock, Waar Paardekraal se vinger wys, *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06, pp. 18-19.

smee en selfs huweliksmaats te vind. Veral aan die begin van die twintigste eeu is programme só saamgestel, dat mans, vroue én kinders aan die verrigtinge kon deelneem. Dit was ‘n belangrike leerskool vir persone wat later die openbare lewe betree het, ‘n slypskool vir sprekers van alle ouderdomme en vir vroue ‘n unieke geleentheid om meer omtrent sake van die dag te wete te kom. Interessante sosiale gewoontes van ‘n bepaalde tyd word ook uit mense se optrede by feeste duidelik. Dit is byvoorbeeld fassinerend om te lees hoe ‘n heining van gegalvaniseerde yster pas voor oud-pres. Paul Kruger se begrafnis op 16 Desember 1904 langs Kerkstraat opgerig is om manlike en vroulike toeskouers van mekaar te skei!³⁰

Die invloed wat die Gelofte en herdenkings daarvan op die kunste gehad het, is van groot belang. Reeds pas na die Slag van Bloedrivier het dit skynbaar digters na die pen laat gryp.³¹ Dingaansfeeste het die uitvoerende kunste betekenisvol gestimuleer. Mense het graag by hierdie byeenkomste opgetree en mettertyd het hierdie aksies tot byvoorbeeld die skepping van kore, toneelgroepe en selfs die ontstaan van kunswedstryde gelei.³² Uiteraard het die kunstenaars gepaste materiaal vir feeste nodig gehad en gedigte, dramas en musiekstukke is spesiaal daarvoor geskep. Geleentheidsgeskrifte³³ en memorabilia van feeste, byvoorbeeld gedrukte programme of redes,³⁴ is ‘n kosbare nalatenskap waarin baie kultuurhistoriese inligting te vinde is.

Feesgangers se behoeftes het tot argitektoniese skeppings aanleiding gegee, byvoorbeeld feessale wat op terreine gebou is,³⁵ asook reeds genoemde monumente en museums. Die tradisie van klipstapelings by Gelofteherdenkings is ‘n studie op sigself werd. Dit was egter in die meeste gevalle eerder ‘n geestelike aksie, as ‘n poging om iets stofliks tot stand te bring.

Aangesien die jaarlikse byeenkomste op of om 16 Desember beskou kan word as ‘n spieël van die volk se lewensuitkyk, intellektuele ontwikkeling en geestelike waardes op ‘n bepaalde tydstip,³⁶ kan die bywoningsgetalle daarvan ook as barometer van die volkstand dien. In

³⁰ *The Friend*, 1904-12-19 (De begrafenis van de leeuw van Rustenburg), p. [3].

³¹ Anoniem, Dingaansdagedig [gedig], in G.S. Preller (red.), *Voortrekermense I. ‘n Vijftal oorspronklike dokumente oor die geskiedenis van die Voortrek met aantekeninge en bijlaë*, pp. 311-312; C. Hattingsh, Dingaans-Dag, 16 Desember 1838 [gedig], *De Volksstem*, 1876-12-16, p. [2]; Anoniem, Een vredeslied [gedig], soos aangehaal in F.A. van Jaarsveld, “Een Vredeslied”. ‘n Gedig deur ‘n Voortrekker, *Gelofte-dag* (1), 1953, p. 28.

³² D.H. Groenewald, *Gelofte-dagprediking*, B.D.-skripsie, U.P., 1973, p. 18.

³³ F.A. van Jaarsveld, Die eerste openbare viering van 16 Desember, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987, p. 45.

³⁴ S.J.P. Kruger, *Aanspraak ZH Ed.* [sic] *den Staatspresident S.J.P. Kruger gehouden te Paardekraal, 16 Desember, 1891.*

³⁵ *Beeld*, 1984-12-13 (Berig), p. 19.

³⁶ *Dagbreek en Sondagnuus*, 1947-12-21 (Redaksioneel), p. 9; *Die Transvaler*, 1970-12-17 (Redaksioneel), p. 10; *Beeld*, 1980-12-15 (Geloftefees barometer van volkslewe), p. 11.

krisistye het opkomste aanmerklik toegeneem.³⁷ Die verskynsel hou verband met die mistiese inhoud wat die herdenking van die Gelofte mettertyd verkry het. Die idee het ontstaan dat entoesiastiese en verootmoedigende Geloftefeesvierings sou verseker dat die Here se seën op die Afrikaner sou rus. Negatiewe gebeure soos die Britte se anneksasie van die ZAR in 1877 en neerlae tydens die Anglo-Boereoorlog is direk toegeskryf aan nalating om die Gelofte behoorlik na te kom.³⁸

Met bogenoemde feite in gedagte, kan tereg verklaar word dat dit onmoontlik is om ‘n volledige, objektiewe beeld van die Afrikaner se kultuurgeskiedenis te vorm, sonder om oor ‘n kennis van Gelofteherdenkings te beskik.

3. GELOFTEHERDENKINGS NA 1910

Soos reeds genoem, het die jaarlikse herdenkings van die Gelofte van 1838 na 1910 tot ‘n nasionale fees gegroei. In 1994 het ‘n nuwe demokratiese bestel met ‘n swart meerderheidsregering in Suid-Afrika aangebreek. Die Afrikaner sou voortaan slegs ‘n gemarginaliseerde politieke rol vertolk en moes van volksfeeste wat voorheen tot openbare vakansiedae verklaar is, afstand doen. Die enigste uitsondering was 16 Desember, wat steeds amptelik ‘n publieke vakansiedag sou bly. Al sou dit vanaf 1995 as Versoeningsdag bekendstaan en is dit nie meer amptelik met die Gelofte van 1838 geassosieer nie, dui die blote behoud hiervan aan in watter belangrike lig dit deur die totale Suid-Afrikaanse bevolking beskou is.³⁹ Die feit dat 16 Desember só uitgesonder is, is verder beskou as ‘n versoeningsgebaar van die Regering teenoor Afrikaners.⁴⁰

In die dekades wat op 1910 gevolg het, het veranderings in herdenkings plaasgevind weens faktore soos tegnologiese ontwikkelinge, verstedeliking en die gevolglike versnelde lewenstempo, asook veranderde lewenswaardes. Veral sekularisasie het tot gevolg gehad dat

---

³⁷ P.H. Kapp, *Ons Volksfeeste*, p. 88; M.J. Swart, Vyftig jaar Geloftedag, *Historia* 6(2), Junie 1961, p. 145; *Dagbreek en Sondagnuus*, 1964-12-13 (Redaksioneel), p. 12; M.J. Swart, Waarna luister ons op Geloftedag?, *Die Huisgenoot* 42(2333), 1966-12-16, p. 19.

³⁸ S.J.P. Kruger, *Aanspraak ZH Ed. [sic] den Staatspresident S.J.P. Kruger gehouden te Paardekraal, 16 Desember, 1891*, pp. 1-5; D.W. Krüger, *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*, p. 32; M.J. Swart, Geloftedag, pp. 37-38; *De Volksstem*, 1896-12-20 (Dingaansdag), p. s.n.; A.H. de Swardt, ‘n Dingaansfeesbelofte dertig jaar gelede afgelê, *De Kerkbode* 26(25), 1930-12-17, p. 1161; F.A. van Jaarsveld en F.J. Pretorius, Tussen lewe en dood. Briewe uit die Bloemfonteinse “Refugee Kamp”, 1901-1902, *Historia* 28(1), Mei 1983, pp. 43-44.

³⁹ Republiek van Suid-Afrika, *Wette van die Republiek van Suid-Afrika geklassifiseer en geannoteer van 1910 af XXIX – Sondae en Openbare Vakansiedae*, pp. 6, 22.

⁴⁰ *Beeld*, 1994-12-16 (Redaksioneel), p. 10.

die Sondagsheiliging van 16 Desember teen ongeveer 1990 net ‘n herinnering was. Hoewel wetgewing in dié verband steeds bestaan het, is dit nie eens meer op gewone Sondae toegepas nie,⁴¹ wat nog van Geloftedae. Tog het ‘n groep toegewyde Geloftenakomelinge in die een-en-twintigste eeu steeds voortgegaan om 16 Desember jaarliks met dieselfde ootmoed en danksegging te herdenk, as wat in 1838 die geval was.

‘n Wye veld van navorsingsonderwerpe met die herdenking van die Gelofte as agtergrond lê braak voor historici. Dit is te betwyfel of die laaste woord daaroor ooit geskryf sal word.⁴² Die voortgesette debat in die verband moet trouens verwelkom word. Vars insigte wat uit nuutgevonde gegewens of veranderende perspektiewe na vore kom, is immers deel van die dinamiese herontdekking en -opbou van die verlede.⁴³

Dit is noodsaaklik dat gegewens oor Gelofteherdenkings so gou en volledig as moontlik aangeteken en bewaar moet word. ‘n Geslag getroue feesgangers is stadig maar seker besig om die ewigheid in te skiet en saam met hulle gaan kosbare herinneringe verlore wat nie noodwendig in geskrewe bronne vasgelê is nie. Finansiële tekorte maak dit vir biblioteke en argiewe toenemend moeilik om wel die toepaslike gepubliseerde bronne te bekom, na behore te bewaar en vryelik aan die publiek beskikbaar te stel. Suid-Afrikaanse historici staan voor die uitdaging om hierdie inligting betyds te bekom en dit uit oorspronklike nuwe perspektiewe te bestudeer. Sodoende kan kennis oor Suid-Afrikaners se uiteenlopende benaderings tot die herdenking van die Trekkers se Gelofte van 1838, tot wedersydse begrip en versoening bydra.

---

⁴¹ D. Pienaar, Sondaghandel: Het ons die handdoek ingegooi?, *Die Kerkbode* 146(24), 1990-12-14, pp. 6-7.

⁴² M.J. Swart, By hierdie Geloftedag was daar drank en ‘n dobbel-meisie, *Die Huisgenoot* 42(2230), 1964-12-18, p. 18.

⁴³ P. Naudé, Die Gelofte - ‘n Godsdienstige perspektief, *Die Taalgenoot* 67(12), Desember 1998, p. 8.

BRONNE

I. ARGIVALE BRONNE

1. ONGEPUBLISEER

Argief vir Eietydse Aangeleenthede, Bloemfontein

Pamfletteversameling

P7-38   Ons nasionale feesdae, 1967.

PV 202 Privaatversameling: Federasie van Afrikaanse Kultuurverenigings [sic]

Lêer 1/2/3/2/5   Hoofbestuur: Notuleboek, 1955-1962.

Lêer 1/2/3/2/6   Hoofbestuur: Notuleboek, 1962-1970.

Lêer 11/5/1/1/1   Geloftefees: Programme, 1944-1964.

Nederduitse Gereformeerde Kerkargief, Pretoria

Nederduitse Gereformeerde Kerk, Algemene Sinode – Agendas

Agenda, Agste Vergadering, Bloemfontein, 1990-10-16 tot 1990-10-26.

Nederduitse Gereformeerde Kerk, Algemene Sinode – Handeling

Handeling, Agste Vergadering, Bloemfontein, 1990-10-16 tot 1990-10-25.

Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk – Handeling en notules

Notulen, Gewone Algemene Vergadering, Pretoria, 1892-05-09 en volgende dagen.

Notulen, Zesde Algemene Vergadering, Pretoria, 1897-11-18 en volgende dagen.

II. REGERINGSPUBLIKASIES

REPUBLIEK VAN DIE O.V.S., *O.V.S. wetten 1892-1898*. S.l., s.a.

REPUBLIEK VAN SUID-AFRIKA, *Wette van die Republiek van Suid-Afrika geklassifiseer en geannoteer van 1910 af XXIX - Sondae en openbare vakansiedae*. S.l., s.a.

UNIE VAN SUID-AFRIKA, *Wette van die Unie van Suid-Afrika 1952*. Parow, 1952.

III. PERIODIEKE PUBLIKASIES

Beeld, Desember 1978; Desember 1980; Desember 1983; Desember 1984; Oktober 1985; Desember 1985; Desember 1987; Desember 1994; Maart 1999.

De Burger, Desember 1917.

Die Burger, Desember 1925; Desember 1934; Desember 1965; Desember 1966; Desember 1971; Desember 1975; Desember 1977; Desember 1981; Desember 1982; Oktober 1989.

Dagbreek en Sondagnuus, Desember 1947; Desember 1964.

The Friend, Desember 1902; Desember 1903; Desember 1904; Desember 1905; Desember 1906; Desember 1907; Desember 1908; Desember 1909; Desember 1910.

Geloftedag (1), 1953; (2), 1954; (3), 1955; (4), 1956; (5), 1957.

De Hervormer 1(8), 1910-01-15.

Die Huisgenoot, 34(1445), 1949-12-02.

De Kerkbode 9(2), 1918-01-10; 14(50), 1924-12-10; 14(53), 1924-12-31; 15(49), 1925-12-09.

Die Kerkbode 41(2), 1938-01-12; 41(5), 1938-02-02; 72(25), 1953-12-16; 124(24), 1979-12-12.

- Pretoria News*, Desember 1902; Desember 1903; Desember 1904; Desember 1906; Desember 1907; Desember 1908; Desember 1909; Desember 1910.
- Rapport*, Desember 1991.
- Saamtrek* 2(1), Januarie en Februarie 2002.
- The Star*, Desember 1902; Desember 1903; Desember 1904; Desember 1908; Desember 1910.
- Die Transvaler*, Desember 1940; Desember 1941; Desember 1946; Desember 1947; Desember 1953; Desember 1962; Desember 1963; Desember 1968; Desember 1969; Desember 1970; Januarie 1978.
- Die Vaderland*, Desember 1947.
- Ons Vaderland*, Desember 1916.
- Die Volksblad*, Desember 1947; Desember 1954; Desember 1964; Desember 1967; Desember 1968; Desember 1970; Desember 1972; Desember 1977; Desember 1981.
- De Volksstem*, Desember 1874; Desember 1875; Desember 1876; Desember 1877; Januarij 1878; Desember 1878; Desember 1879; Desember 1880; Desember 1881; Januarij 1882; Desember 1882; Desember 1883; Desember 1884; Desember 1885; November 1888; Desember 1888; Desember 1893; Desember 1894; Desember 1895; Desember 1896; Desember 1899.
- De Volkstem*, Januari [sic] 1906; Januarie 1911; Desember 1922.
- Die Volkstem*, Desember 1938.
- Woord en Daad* 23(246), Februarie 1983; 23 (248), April 1983.

IV. TYDSKRIF- EN KOERANTARTIKELS

- A.M.v.S. (pseud.), Bloedrivier daad van Goddelike beskikking – Opdat [sic] ons nie vergeet nie. *Fleur* 1(5), Desember 1946.
- ANONIEM, Die Bloedriviergelofte – kosbaarste besitting van die Boerevolk. *Ons eie* (1), Desember 1993.
- ANONIEM, Danskraal – ‘n Diep spoor in ons volksgeskiedenis. *Die Landbouweekblad* 33(1706), 1952-03-26.
- ANONIEM, Een Gedicht over Dingaansdag [gedig]. *The Friend*, 1903-12-19.
- ANONIEM, Gelofte in Diyatalawa. *Die Kerkbode* 108(24), 1971-12-15.
- ANONIEM, Die gelofte van Paardekraal. *Die Voorligter* 10(2), Januarie 1947.
- ANONIEM, Saluutskote oor Pretoria. *Pretoriana* 3(1), September 1953.
- ANONIEM, Sarel Cilliers en die Gelofte. *Handhaaf* 9(3), November 1971.
- ANONIEM, ‘n Volk se verantwoordelikheid. *Handhaaf* 17(2), November 1979.
- ANONIEM, Voortrekkers te Paardekraal. *De Kerkbode* 13(1), 1922-01-05.
- ANONIEM, Wat beteken die Gelofte vir ons? *Handhaaf* 3(4), Januarie 1966.
- ANONIEM, De Zondagslag bij Bloedrivier op 16 Desember 1838. *Die Brandwag* 7(7 en 8), 1916-12-10.
- ANONYM, Blood River. *Afrika-Post* 20(1), Januar 1973.
- ANONYMOUS, Day of the Covenant. *South African Panorama* 12(12), Desember 1967.
- BECKER, P., Slaan dood die towenaars. *Die Brandwag* 28(41), 1964-12-18.
- BEKKER, J., Gelofte. *Koers* 30(7 en 8), Januarie en Februarie 1963.
- BEUKES, D.P.M., Wat Gelofte vir my beteken ... *Die Kerkbode* 106(25), 1970-12-16.
- BLOM, B., Leer by mier hoe om Gelofte te vier. *Die Kerkbode* 152(23), 1993-12-10.
- BOSMAN, A.E.F., “Bloedrivier, kribbe van’t Afrikaner Volk”. *Die Kerkbode* 114(23), 1974-12-04.
- BOSMAN, A.E.F., Bloedrivier “Kribbe van’t Afrikaner Volk” [sic]. *Die Kerkbode* 114(24), 1974-12-11.
- BOTES, W., Geloftefees op Taaibosspuit – ons kyk terug oor vyftig jaar. *Die Kerkbode* 75(4), 1955-01-26.

- BÜCHNER, E. en P. STRAUSS, “’n Dankdag soos ‘n sabbat” – Die Ned Geref Kerk en die gelofte van 1838 [sic]. *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 34(3), September 1993.
- CALITZ, P.M.H., Gelofte dag. Sy ontstaan, inhoud en betekenis. *Handhaaf* 10(3), November 1972.
- DE BEER, G.T., Paardekraal en die Gelofte. *Die Kerkbode* 126(24), 1980-12-10.
- DE JONG, R.C., Die Slag van Bloedrivier, 16 Desember 1838. *Militaria* 9(4), 1979.
- DE KOCK, W.J., Waar Paardekraal se vinger wys. *Die Brandwag* 11(640), 1950-01-06.
- DE SWARDT, A.H., ‘n Dingaansfeesbelofte dertig jaar gelede afgelê. *De Kerkbode* 26(25), 1930-12-17.
- DREYER, A.J.G., Is Gelofte dag net ‘n groepfees? *Die Hervormer* 73(7), Oktober 1981.
- DREYER, P.S., Geloftefees is ‘n Afrikanerfees. *Die Hervormer* 69(1), April 1978.
- DU TOIT, A., Captive to the Nationalist paradigm: Prof. F.A. van Jaarsveld and the historical evidence for the Afrikaner’s ideas on his calling and mission. *South African Historical Journal* (16), 1984.
- DU TOIT, A., No chosen people: The myth of the Calvinist origins of Afrikaner Nationalism and racial ideology. *The American Historical Review* 88(4), October 1983.
- DU TOIT, A., Puritans in Africa? Afrikaner “Calvinism” and Kuyperian Neo-Calvinism in late nineteenth-century South Africa. *Comparative Studies in Society and History* 27(2), 1985.
- DU TOIT, P.J.P., Dingaans Feestgevierd [sic]. *De Hervormer* 2(22), 1911-02-15.
- DU TOIT, S., Wie is ‘n ware Afrikaner? *Gelofte dag* (3), 1955.
- FERREIRA, O.J.O., Die Bloedriviermonument, simbool van vryheidsin. *Die Taalgenoot* 41(2), Januarie 1972.
- FLEMMING, H.C.J., Die Genadekoning teenoor die genadelose koning. *Die Kerkbode* 104(24), 1969-12-10.
- GOOSEN, D.P., ‘n Zoeloe vertel: Die Slag van Bloedrivier, *Rooi Rose* 25(10), 1968-12-18.
- GROBLER, J., Nog ‘n monument by Bloedrivier. *Die Taalgenoot* 67(12), Desember 1998.
- GROENEWALD, P.W.J., Geskiedenis van die Voortrekker-Gedenkerk. *Die Kerkbode* 96(50), 1965-12-15.
- HABIG, W.G., Monumente vertel XVI: Die Geloftekerk. *Die Hervormer* 67(9), Desember 1976.
- HANEKOM, T.N., By die wieg van ons Geloftefees. *Die Kerkbode* 84(24), 1959-12-16.
- HANEKOM, T.N., Die dag van Gelofte. *Gelofte dag* (1), 1953.
- HATTINGH, C., Dingaans-Dag. 16 Desember 1838 [gedig]. *De Volksstem*, 1876-12-16.
- HEYNS, J.A., Die sin van Gelofte dag. *Gelofte dag* (5), 1957.
- HOFMEYR, N., Dingaansdag [gedig]. *The Friend*, 1903-12-21.
- JORDAAN, J.T., 1838-1866 vandag Gelofte dag. *Die Kerkbode* 92(24), 1963-12-11.
- KOTZÉ, D.J., Gelofte dag – een van ons belangrikste feesdae. *Die Kerkbode* 86(24), 1960-12-14.
- KOTZÉ, D.J., Gelofte dag – net vir gelowige mense. *Die Huisgenoot* 42(2177), 1963-12-13.
- KOTZÉ, D.J., Moet Gelofte dag gevier word? *Die Huisgenoot* 42(2592), 1971-12-10.
- KOTZÉ, D.J., Die wonder van Bloedrivier: Waarin is dit geleë? *Die Huisgenoot* 42(2541), 1970-12-18.
- KRIEL, L.M., Bloedrivier, 1838-1938. *Die Kerkbode* 34(23), 1934-12-05.
- KRÜGER, D.W., Die viering van Dingaansdag (1838-1910) I. *Die Huisgenoot* 19(665), 1934-12-21.
- KRÜGER, D.W., Die viering van Dingaansdag (1838-1910) II. *Die Huisgenoot* 19(666), 1934-12-28.
- KRYNAUW, D.W., Nageslag se ere aan die heldeskaar. *Die Brandwag* 8(252), 1944-12-15.

- LEE, N., Gods verbonde en die Gelofte. *Die Kerkbode* 104(24), 1969-12-10.
- LIEBENBERG, B.J., Bloedrivier, die ongelooflike feite. *Die Huisgenoot* 50(2902), 1977-12-16.
- LIEBENBERG, B.J., Bloedrivier en Gods Hand. *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (12), November 1980.
- LIEBENBERG, B.J., Mites rondom Bloedrivier en die Gelofte. *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* (20), 1988.
- LINDEQUE, J., Bloedrivier-Monument. *Die Ruiter* 1(28), 1947-11-14.
- LYNCH, G., To the Boers on Dingaans' Day 1899 [poem]. *De Volksstem*, 1899-12-19.
- MALAN, D.F., Geloftedag. Dien die Here. *Die Voorligter* 48(1), Desember 1984.
- MALAN, D.F., Geloftedag: Geloftes bindend in verbinding met Christus. *Die Voorligter* 43(1), Desember 1979.
- MALAN, K. en J. DU PLESSIS, Verby is die dae van die Super-Afrikaner ... maar dis nie tyd vir sak en as nie. *Insig*, September 1994.
- MANS, C.J., Die draagkrag van die Geloftes van 1838 en 1880. *Hervormde Teologiese Studies* 22(4), 1966.
- MANS, C.J., Monument na aan hart. *Die Hervormer* 63(10), Januarie 1973.
- MARTINS, H., Lanterns het blanke beskawing gered – Nuwe lig op die oorwinningslag by Bloedrivier. *Fleur* 1(5), Desember 1946.
- M.H.B. (pseud.), Koerantnuus in Pretoria gedurende die Anglo-Boereoorlog. *Pretoriana* (71), April tot Desember 1973.
- NAUDÉ, P., Die Gelofte – 'n Godsdienstige perspektief. *Die Taalgenoot* 67(12), Desember 1998.
- OBERHOLZER, C.K., Dingaansdag: Sy sin en betekenis. *Inspan* 6(4), Januarie 1947.
- OBERHOLZER, J.J., Die blyplek van die Olifant – Dinganestat. *Die Kerkbode* 104(24), 1969-12-10.
- PAPP, K., Hervormde Kerk se Geloftedagvieringe, 15-16 Desember 1888 te Paardekraal. *Die Hervormer* 86(17), 1993-12-01.
- PAPP, K., Die oorsprong van die "Paardekraal-Gelofte". *Hervormde Teologiese Studies* 51(1), Maart 1995.
- PELZER, A.N., Die betekenis van Bloedrivier. *Handhaaf* 13(3), November 1975.
- PIENAAR, D., Sondaghandel: Het ons die handdoek ingegooi? *Die Kerkbode* 146(24), 1990-12-14.
- PLOEGER, J., Uit die verlede: Dingaansdag. *Iscor [sic] Nuus* 11(12), Desember 1946.
- PONT, A.D., Geloftedag. *Die Hervormer* 67(9), Desember 1976.
- POTGIETER, F.J.M., Geloftedag. *Handhaaf* 8(3), November 1970.
- PRETORIUS, H.S., Dingaansfees by Paardekraal 1881, 'n belangrike mylpaal in ons volksgeskiedenis. *Die Huisgenoot* 26(1029), 1941-12-12.
- PRETORIUS, Z.L., Waarom is Piet Retief vermoor? *Die Hervormer* 73(11), Februarie 1982.
- PRINSLOO, W., Bloedrivier se ossewa het 'n lang pad gekom. *Die Huisgenoot* 42(2593), 1971-12-17.
- REX, H.M., Die viering van Geloftedag die vorige eeu. *Die Hervormer* 64(9), Desember 1973.
- REX, H.M., Voortrekkermonument – Winburg. *Die Hervormer* 70(9), Desember 1978.
- SCHOEMAN, P.J., Wat die Zoeloes vertel, *Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938.
- SCHOLTZ, G.D., Dingaansdag in ons geskiedenis. *Die Ruiter* 1(33), 1947-12-17.
- SMIT, A.P., Die boodskap van die Gelofte. *Handhaaf* 10(3), November 1972.
- SMIT, J.V., Die historiese hopie klippe te Bloedrivier. *Die Saamwerk-Eeufees-gedenkuitgawe*, Desember 1938.
- SNYMAN, S.D. en S.L. BARNARD, Gedagtes oor Geloftedag. *Acta Theologica* 12(2), Desember 1992.

- SPIES, A.T. en C.J. UYS, Is die Gelofte op 7 of 9 Desember afgelê? *Historia* 8(1), Maart 1963.
- SPIES, F.J. du T., Bloedrivier – ‘n ondersoek na die werklike feite. *Standpunte* 17(1), Oktober 1963.
- SPIES, F.J. du T., Hier staan ons ... Die Gelofte van 1838. *Handhaaf* 21(2), November 1983.
- SPIES, F.J. du T., Onsekerheid in verband met die Gelofte van 1838. *Historia* 33(2), November 1988.
- SPOELSTRA, B., Is Gelofte ‘n Sabbat? *Woord en Daad* 19(208), Desember 1979.
- STALS, W.A., Die Gelofte. Die instelling en viering van Gelofte. *Handhaaf* 9(3), November 1971.
- STEYN, L.J., Rondom die Gelofte van 1880. *Die Hervormer* 65(9), Desember 1974.
- SWART, M.J., Die Bloedrivierslag. *Die Taalgenoot* 51(11), Oktober 1982.
- SWART, M.J., By hierdie Gelofte was daar drank en ‘n dobbel-meisie. *Die Huisgenoot* 42(2230), 1964-12-18.
- SWART, M.J., Eerste Gelofte in die Republiek. *Die Huisgenoot* 42(2074), 1961-12-15.
- SWART, M.J., Die eise van Gelofte. *Die Voorligter* 35(1), Desember 1971.
- SWART, M.J., Gelofte. *Handhaaf* 3(3), November 1965.
- SWART, M.J., Gelofte. *Die Taalgenoot* 47(12), November 1978.
- SWART, M.J., Gelofte – sy boodskap. *Handhaaf* 11(2), November 1973.
- SWART, M.[J.], Godsdienstige sake rondom die Groot Trek. *Tydskrif vir Rasse-Aangeleenthede* 40(2 en 3), April en Julie 1989.
- SWART, M.J., Hoe Gelofte gevier moet word. *Die Voorligter* 41(12), November 1978.
- SWART, M.J., President Steyn en Gelofte. *Die Kerkbode* 88(24), 1961-12-13.
- SWART, M.J., Sarel Arnoldus Cilliers. *Handhaaf* 9(3), November 1971.
- SWART, M.J., Sarel Cilliers – Sy rol strek wyer as Bloedrivier. *Die Kerkbode* 90(24), 1962-12-12.
- SWART, M.J., ... tot nagedagtenis ook vir die opkomende geslagte. Vrae rondom die viering van Gelofte, dog ‘n feitlike werklikheid. *Handhaaf* 21(2), November 1983.
- SWART, M.J., Vyftig jaar Gelofte. *Historia* 6(2), Junie 1961.
- SWART, M.J., Waarna luister ons op Gelofte? *Die Huisgenoot* 42(2333), 1966-12-16.
- THOM, H.B., Bloedrivier. *Gedenkuitgawe van die Huisgenoot*, Desember 1938.
- UYS, C.J., Die aflegging van die Voortrekker-Gelofte, onbetroubaarheid van Sarel Cilliers se sogenaamde “Journal”. *Die Skoolblad* 38(2), Februarie 1950.
- UYS, C.J., Antwoord op artikel van A.T. Spies. *Historia* 8(1), Maart 1963.
- UYS, C.J., Die dag waarop Dingaan sy straf ontvang het. *Die Skoolblad* 39(12), Desember 1951.
- UYS, C.J., Danskraal of Waschbankspruit? *Historia* 3(2), Junie 1958.
- UYS, C.J., Die penvoerder van die Groot Trek. *Die Kerkbode* 80(26), 1957-12-25.
- VAN DEN BERG, C., My tweede [sic] Dingaansdag. *Die Boerevrou* (s.n.), Desember 1929.
- VAN DEN BERG, D.v.R. en S.J. BOTHA, Die ontstaan en die doel van die Voortrekkers se Gelofte in 1838. *Hervormde Teologiese Studies* 50(4), November 1994.
- VAN DEN BERG, J.M.C., Die kerk in die huis: Ons belofte [sic] betaal. *Die Kerkbode* 89(2), 1962-01-10.
- VAN DER COLF, A.P., Die erns van die Gelofte in ons tyd. *Handhaaf* 16(2), November 1978.
- VAN DER COLF, A.P., Die Geloftefees by Bloedrivier. *Die Voorligter* 34(12), November 1971.
- VAN DER COLF, A.P., Grootste Geloftefees te Bloedrivier. *Die Kerkbode* 108(23), 1971-12-08.
- VAN DER MERWE, A.P., Gelofte – daad van die Evangelisasie. *Die Taalgenoot* 43(11), Oktober 1974.
- VAN DER MERWE, W.J., Die Gelofte van Bloedrivier. *Die Kerkbode* 122(24), 1978-12-13.
- VAN DER WALT, B.J., Bloedrivier: Godshand [sic] in die geskiedenis? *Woord en Daad* 19(207), November 1979.

- VAN DER WALT, T., Afrikanergeroepenheid. Is die Afrikaner ‘n uitverkore volk? *Handhaaf* 19(2), November 1981.
- VAN DER WERF, J., Een weg naar verzoening. *De Open Poort* 77(1), Januari [sic] 1997.
- VAN HUYSSTEEN, J.J., Die Voortrekkers. *Die Kerkbode* 124(24), 1979-12-12.
- VAN JAARVELD, F.A., Die Afrikaner en sy geskiedenis. *Woord en Daad* 19(208), Desember 1979.
- VAN JAARVELD, F.A., ‘n Afrikanerperspektief op die Groot Trek: Simbool en ritueel. *Historia* 33(2), November 1988.
- VAN JAARVELD, F.A., Die betekenis van Bloedrivier-Slag. *Geloftedag* (1), 1953.
- VAN JAARVELD, F.A., “Een Vredeslied”. ‘n Gedig deur ‘n Voortrekker [gedig]. *Geloftedag* (1), 1953.
- VAN JAARVELD, F.A., Die eerste openbare viering van 16 Desember. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 27(1), Maart 1987.
- VAN JAARVELD, F.A., Geloftedag in die ban van die tyd. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 18 (3 en 4), September en Desember 1978.
- VAN JAARVELD, F.A. en F.J. PRETORIUS, Tussen lewe en dood. Briewe uit die Bloemfonteinse “Refugee Kamp”, 1901-1902. *Historia* 28(1), Mei 1983.
- VAN JAARVELD, W.J., Dingaansdag 16 Des. [sic] 1838 en 16 Des. [sic] 1948. *Die Hervormer* 40(10), 1948-12-20.
- VAN NIEKERK, A., Geloftedag in die nuwe Suid-Afrika. *Die Taalgenoot* 67(12), Desember 1998.
- VAN RENSBURG, A.P.J., Monumente van Suid-Afrika III: Die Sondagslag by Bloedrivier. *Die Taalgenoot* 37(6), Mei 1966.
- VAN SCHOOR, M.C.E., Is Geloftedag gereeld gevier? *Die Taalgenoot* 25(1), Desember 1955.
- VAN SCHOOR, M.C.E., Die sin en betekenis van Geloftedag. *Die Taalgenoot* 38(1), Desember 1966.
- VAN TONDER, J.J., Krugersdorp – diep spore in ons Republikeinse verlede. *Die Huisgenoot* 42(2333), 1966-12-16.
- VAN TONDER, J.J., Die Sarel Cilliers-monument op Kroonstad. *Handhaaf* 9(3), November 1971.
- VAN TONDER, J.J., Twee feeste en ‘n “Staatsfees”. *Die Huisgenoot* 42(2065), 1961-10-13.
- VAN WYK, D.J.C., ‘n Monument vertel V: Paardekraal Monument [sic]. *Die Hervormer* 66(9), Desember 1975.
- VAN ZYL, A., Suid-Afrikaanse feeste en vieringe. *Die Kultuurhistorikus* 13(2), November 1998.
- VAN ZYL, D.M., m’Vubu [sic] mymer by sy aandvuur. *Die Ruiter* 1(33), 1947-12-17.
- VAN ZYL, H.J., Hoe Dingaansdag ontstaan het. *Die Huisgenoot* 26(977), 1940-12-13.
- VERCUEIL, S., Ons herdenk die Geloofte en Bloedrivier. *Naweekpos* 12(140), Desember 1965.
- VERHOEF, P.A., Wat is ‘n gelofte? *Handhaaf* 12(3), November 1974.
- VERMAAK, J.C., Danskraal en die Geloofte. *Historia* 2(2), September 1957.
- VLOK, J.C., Uit die verlede: Die Vrystaat en Dingaansdag. *Iscor* [sic] *Nuus* 10(2), Februarie 1945.
- WESSELS, A., In search of acceptable national symbols for South Africa. *Journal for Contemporary History* 19(2), September 1994.
- WIID, J.A., Die betekenis van Dingaansdag. *Inspan* 5(3), Desember 1945.

V. LITERATUUR

- AKENSON, D.H., *God’s peoples. Covenant and land in South Africa, Israel, and Ulster*. London, 1992.
- BAILEY, A., *Geloftedagvierings in Suid-Afrika, 1910 tot 1994*. Ongepubliseerde verslag, Universiteit van Pretoria, 2002.

- BARNES, H.E., *A history of historical writing*. New York, 1963.
- BERGH, J.S. (red.), *Herdenkingsjaar 1988*. Pretoria, 1988.
- BEYERS, C.J. (ed.), *Dictionary of South African biography IV*. Durban, 1981.
- BEYERS, C.J. and J.L. BASSON (eds.), *Dictionary of South African biography V*. Pretoria, 1987.
- BOOYENS, B., “*Ek heb geseg!*” *Die verhaal van ons Jongeliede- en debatsverenigings*. Kaapstad, 1983.
- BOSMAN, I.D., L.I. COERTZE, H.G. VILJOEN en P.C. COETZEE (reds.), *Voortrekker-gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*. Pretoria, 1938.
- CAMERON, T. en S.B. SPIES (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld*. Kaapstad, 1986.
- COETZEE, A., *Die opkoms van die Afrikaanse kultuurgedagte aan die Rand 1886-1936*. S.l., s.a.
- COETZEE, J.H. en C.J. MALAN, *Geloftedag: Gister, vandag, môre*. Potchefstroom, 1984. *Instituut vir Reformatoriese Studiestukke F1(204)*, 1984.
- CORY, C., G. PRELLER en W. BLOMMAERT, *Die Retief-Dingaans-ooreenkoms*. Kaapstad, s.a.
- D’ASSONVILLE, V.E., *Bloedrivier*. Weltevredenpark, 2000.
- DE JONGH, P.S., *Die lewe van Erasmus Smit*. Kaapstad, 1977.
- DE JONGH, P.S., *Sarel Cilliers. ‘n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*. Johannesburg, 1987.
- DE KLERK, W. (red.), *Krugersdorp 100 jaar/years*. S.l., 1987.
- DE KOCK, W.J. (ed.), *Dictionary of South African biography I*. Cape Town, 1968.
- DE KOCK, W.J. and D.W. KRÜGER (eds.), *Dictionary of South African biography II*. Cape Town, 1972.
- DE WET, J.S., *Geloftedag – ‘n Seën of vloek vir die Afrikanervolk?* Kaapstad, s.a.
- DREYER, P.S., *Inleiding tot die filosofie van die geskiedenis*. Kaapstad, 1974.
- DU TOIT, A.G. en L. STEENKAMP (reds.), *Bloedrivierse Eeufees-Gedenkboek 16 Desember 1938*. Pietermaritzburg, s.a.
- FERREIRA, O.J.O., *Viva os Boers! Boeregeïnterneerdes in Portugal tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. Pretoria, 1994.
- FERREIRA, O.J.O., *‘n Volk se hulde. Die geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*. Johannesburg, 1975.
- FERREIRA, O.J.O., *Voorondersoek vir die bepaling van ‘n kultuurstrategie vir die Afrikaner*. Pretoria, 1982.
- FRY, P.S. (ed.), *Pocket history dictionary*. Harlow, 1983.
- GERDENER, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die vader van Dingaansdag. Lewensskets van die kerkvader van die Voortrekkers*. Pretoria, 1925.
- GOTTSCHALK, L., *Understanding history. A primer of historical method*. New York, 1969.
- GROBBELAAR, P.W. (red.), *Die Afrikaner en sy kultuur III: Ons Volksfeeste*. Kaapstad, 1975.
- GROBBELAAR, P.W., *Volkslewe van die Afrikaner. Die verhaal van ons volkskunde*. Kaapstad, 1974.
- GROENEWALD, D.H., *Geloftedagprediking*. B.D.-skripsie, Universiteit van Pretoria, 1973.
- GROENEWALD, P.W.J. (red.), *Die Voortrekker-Gedenkkerk Pietermaritzburg. Nasionale volksmonument. Simbool van ons vertrouwe in die toekoms*. Pietermaritzburg, 1964.
- GROENEWALD, P.W.J. en T.V. BRESLER (reds.), *Herbevestiging van die Gelofte. Gedenkboek*. Pietermaritzburg, 1955.
- HARMAN, F.J.N. (red.), *Ons vir jou Suid-Afrika*. Pretoria, 1979.
- HOCHSCHILD, A., *The mirror at midnight – A journey to the heart of South Africa*. London, 1992.
- KÖNIG, A., *Versoening: Goedkoop? Duur? Verniet?* Kaapstad, 1995.

- KRISTELIKE UNIE, *Dingaansdag – Handleiding vir die viering*. Pretoria, 1928.
Populêre serie (1), 1928.
- KRÜGER, D.W. and C.J. BEYERS (eds.), *Dictionary of South African biography III*. Cape Town, 1977.
- KRÜGER, D.W., *Die viering van Dingaansdag 1838-1910*. Kaapstad, s.a.
- LIEBENBERG, B.J., *Andries Pretorius in Natal*. Pretoria, 1977.
- MALAN, C., *Viool en voorlaaier: Kultuurstudie in 'n Rome wat brand*. Pretoria, 1990.
EKUS-reeks I, 1990.
- MARAIS, W., *Geloftedag en die toekoms van die Afrikaner*. Pretoria, 1996.
- MEINTJES, J., *The Voortrekkers. The story of the Great Trek and the making of South Africa*. London, 1975.
- MULLER, C.F.J., F.A. VAN JAARVELD, T. VAN WIJK and M. BOUCHER, (eds.), *South African history and historians – A bibliography*. Pretoria, 1979.
- MULLER, C.F.J. (red.), *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis*. Pretoria, 1985.
- NEL, P.G. (red.), *Die kultuurontplooiing van die Afrikaner*. Pretoria, 1979.
- OBERHOLSTER, J.J., *The historical monuments of South Africa*. Cape Town, 1972.
- ODENDAAL, W.A. en P.C. DE JAGER, *Viering van Dingaansdag*. Bloemfontein, 1929.
- OLIVIER, S.P., *Fokus op Gelofte*. Pretoria, 1988.
- OOSTHUIZEN, S.P.R., *Die beheer, behandeling en lewe van die krygsgevangenes gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. D.Phil.-proefskrif, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1975.
- PAKENHAM, T., *Die Boere-Oorlog*. Johannesburg, 1981.
- PICTON-SEYMOUR, D., *Historical buildings in South Africa*. Cape Town, 1989.
- PONT, A.D., *Die boodskap van Geloftedag*. Pretoria, 1973. *Die Christelike Kultuuraksie VI*, Julie 1973.
- PRELLER, G.S. en W.J. VAN ZIJL, *Bloed Rivier Dorp en die Voortrekkers Gelofte*. Johannesburg, 1919.
- PRETORIUS, F., *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*. Kaapstad, 1991.
- PRETORIUS, J.C. (red.), *Op Trek. Die daaglikse lewe tydens die Groot Trek*. Melville, 1988.
- RAPPORTRYERS-REËLINGSKOMITEE, *Die roeteboek van die Rapportryers 1949*. Johannesburg, 1949.
- REMSKOEN (red.), *Voortrekkerm Monument soewenier 1949*. Johannesburg, 1949.
- SCHOLTZ, J. du P., *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad, 1980.
- SENEKAL, H.B., *Die feesgebruike van die Afrikaanssprekendes op die Witwatersrand: 'n Sosiologiese studie*. D Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1970.
- SMITH, K., *The Changing past. Trends in South African historical writing*. Johannesburg, 1988.
- SPOELSTRA, B., *Die <Doppers> in Suid-Afrika 1760-1899*. Kaapstad, 1963.
- SPOELSTRA, B., *Kan Geloftedag oorlewe?* Potchefstroom, 1982. *Instituut vir Reformatoriese Studiestukke F1(180)*, 1982.
- STALS, E.L.P. (red.), *Afrikaners in die Goudstad I – 1886-1924*. Pretoria, 1978.
- STEYN, J.C., *Trouwe Afrikaners. Aspekte van Afrikanernasionalisme en Suid-Afrikaanse taalpolitiek 1875-1938*. Kaapstad, 1987.
- STRAUSS, F.J. en A.D. PONT, *Bloedrivier, stem uit die verlede, taak vir die hede, hoop vir die toekoms*. Windhoek, 1987.
- SUNDERMEIER, T. (ed.), *Church and Nationalism in South Africa*. Braamfontein, 1975.
- SWART, M.J. (red.), *Afrikanerbakens*. Aucklandpark, 1989.
- SWART, M.J., *Geloftedag*. Kaapstad, 1961.
- TAUTE, J., *Seisoen van versoening. Teologiese riglyne en preke oor die bediening van die versoening*. Kaapstad, 1993.
- THOM, H.B., *Die Geloftekerk en ander studies oor die Groot Trek*. Kaapstad, 1949.
- THOM, H.B., *Die lewe van Gert Maritz*. Kaapstad, 1947.

- THOMPSON, L. *The political mythology of Apartheid*. New Haven, 1985.
- URDANG, L., N. CHRISTINE and F.R. ABATE, *Holidays and anniversaries of the world*. Detroit, 1985.
- VAN DER COLF, A.P. (red.), “*Hier staan ons ...*” *Geloftefeesbundel*. Pretoria en Kaapstad, 1971.
- VAN DER WATT, P.B., *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1834-1866 II*. Pretoria, 1977.
- VAN JAARSVELD, F.A., *The awakening of Afrikaner Nationalism 1868-1881*. Cape Town, 1961.
- VAN JAARSVELD, F.A., *Geskiedkundige verkenninge*. Pretoria, 1974.
- VAN JAARSVELD, F.A., *Omstrede Suid-Afrikaanse verlede. Geskiedenisideologie en die historiese skuldvraagstuk*. Johannesburg, 1984.
- VAN SCHOOR, M.C.E., J.J. OBERHOLSTER, A.G. COETSEE en K.J. PIENAAR, *Senior geskiedenis vir Suid-Afrikaanse skole*. Kaapstad, s.a.
- VAN TONDER, J.J. (red.), *Veertien gedenktekens van Suid-Afrika*. Kaapstad, 1961.
- VENTER, C., *Heritage series: Nineteenth century. The Great Trek*. Cape Town, 1985.
- VILLET, B., *Blood River – The passionate saga of South Africa’s Afrikaners and of life in their embattled land*. New York, 1982.
- WALLIS, F., *Nuusdagboek. Feite en fratse oor duisend jaar*. Kaapstad, 2000.

VI. LETTERKUNDIGE BRONNE

- ANONIEM, *Die Geloofte. The Covenant. Le Serment. Das Gelübde. 16 Desember – 1949* [sic]. Johannesburg, 1949.
- CACHET, F.L., *De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald*. Amsterdam, 1883.
- CLAASSEN, G., P. MULLER en M. VAN TONDER (reds.), *Die groot aanhalingsboek*. Kaapstad, 1998.
- KRUGER, S.J.P., *Aanspraak ZH Ed. [sic] den Staatspresident S.J.P. Kruger gehouden te Paardekraal, 16 December, 1891*. Pretoria, s.a.
- PRELLER, G.[S.] (red.), *Hoe ons aan Dingaansdag kom (Jan Bantjes se dagverhaal van die Winkommande [sic])*. Bloemfontein, 1928.
- PRELLER, G.S. (red.), *Voortrekkermense I. ‘n Vijftal oorspronklike dokumente oor die geskiedenis van die Voortrek met aantekeninge en bijlaë*. Kaapstad, 1918.
- WEILBACH, J.D. en C.N.J. DU PLESSIS, *Geskiedenis van de emigranten-Boeren en van den Vrijheids-Oorlog*. Kaapstad, 1882.

VII. ELEKTRONIESE INLIGTINGSBRONNE

1. **DATABASISSE**

- FUNK & WAGNALLS CORPORATION, *Microsoft Encarta 96 Encyclopedia CD-Rom*. S.I., 1993-1995.

VIII. PERSOONLIKE MEDEDELINGS

1. **MONDELING**

- FRONEMAN, mev. D., Argivaris, Nederduitse Gereformeerde Kerkargief, Posbus 433, Pretoria, 2000-01-26.
- SARKADY, mnr. N., Argivaris, Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, Posbus 5777, Pretoria, 2001-04-24.
- SLOT, mev. P.I., Voormalige Kurator, Krugersdorpse Munisipale Museum, Posbus 799, Rant en Dal, Krugersdorp, 2001-05-04.

2. SKRIFTELIK

PRETORIUS, mev. E.E., Inligtingsbeampte, Voortrekkermonument, Posbus 1514, Groenkloof, Pretoria, 2001-03-26.

IX. DIVERSE

1. TOESPRAKE, ONDERHOUDE EN REFERATE

DHLOMO, O.D., Paper: A Zulu perspective on the Battle of Blood River 1838, Conference of the Historical Association of South Africa, Pretoria, 1988-01-21.

DU PRÉ, R.H., Paper: “One nation, many Afrikaners”: The identity crisis of “brown” Afrikaners in post-Apartheid South Africa, and its implications for nation-building, Conference of the Afrikanerbond, Tygerberg, 1996-06-07.

GEBHARD, W.R.L., Paper: Changing black perspectives on the Great Trek, Conference of the Historical Association of South Africa, Pretoria, 1988-01-21.

LIEBENBERG, B.J., Referaat: Mites rondom Bloedrivier en die Geloofte, Konferensie van die Historiese Genootskap van Suid-Afrika, Pretoria, 1988-01-21.

MALAN, A., Toespraak: Die Slag van Bloedrivier – 16 Desember 1838, Geloftedagfees, Heidelberg (Gauteng), 2000-12-15.

PRINSLOO, D., Toespraak: Geloftedag/Versoeningsdag, Geloftedagfees, Silverton (Pretoria), 1996-12-16.

2. PROGRAMME

DINGAANSFEESKOMITEE VAN DIE KAAPSE SKIEREILAND, *Program en soewenier 1838-1938: Dingaansdag Eeufeesviering op 14, 15 en 16 Desember 1938, Rosebank se tentoonstellingsgronde*. Kaapstad, 1938.

PAARDEKRAALSE FEESKOMMISSIE, *“Staatsfees” 1961 Paardekraal*. Krugersdorp, 1961.

SENTRAAL FEESTKOMMISSIE, *Offisieel programma Dingaansdag viering 1916 ter herinnering. Paardekraal*. Pretoria, 1916.
